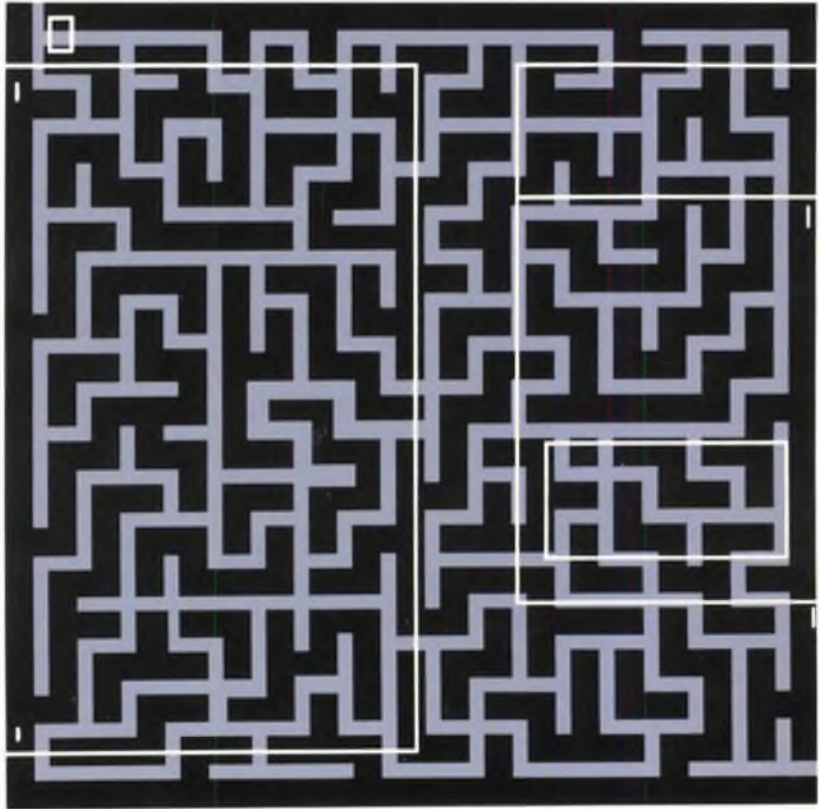

KNUT ROGNLIEN

**FORUTBEREGNELIGHET OG TEKNOLOGISK
UTVIKLING SOM JURIDISKE ARGUMENTER**

NORIS (89)

**COMPLEX 6/91
INSTITUTT FOR RETTSINFORMATIKK**

TANO

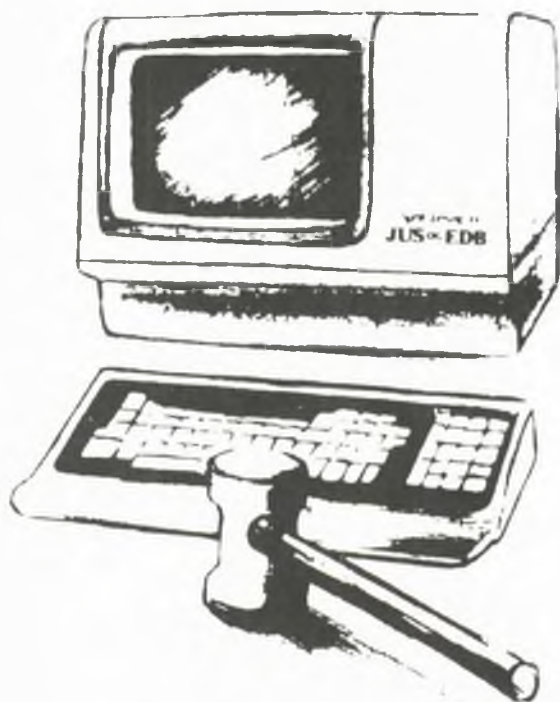
Hovedkontor: Rosenholmvn. 25. 1410 Kolbotn. tlf. 1021 99 80 00
Bergen: Dreggaalmenningen 10/12. tlf. 1051 31 65 00
Stavanger: Auglendedalen 81. tlf. 0041 58 85 00
Trondheim: Kongensgt. 60. tlf. 1071 53 06 14

Norsk forening for
JUS og EDB

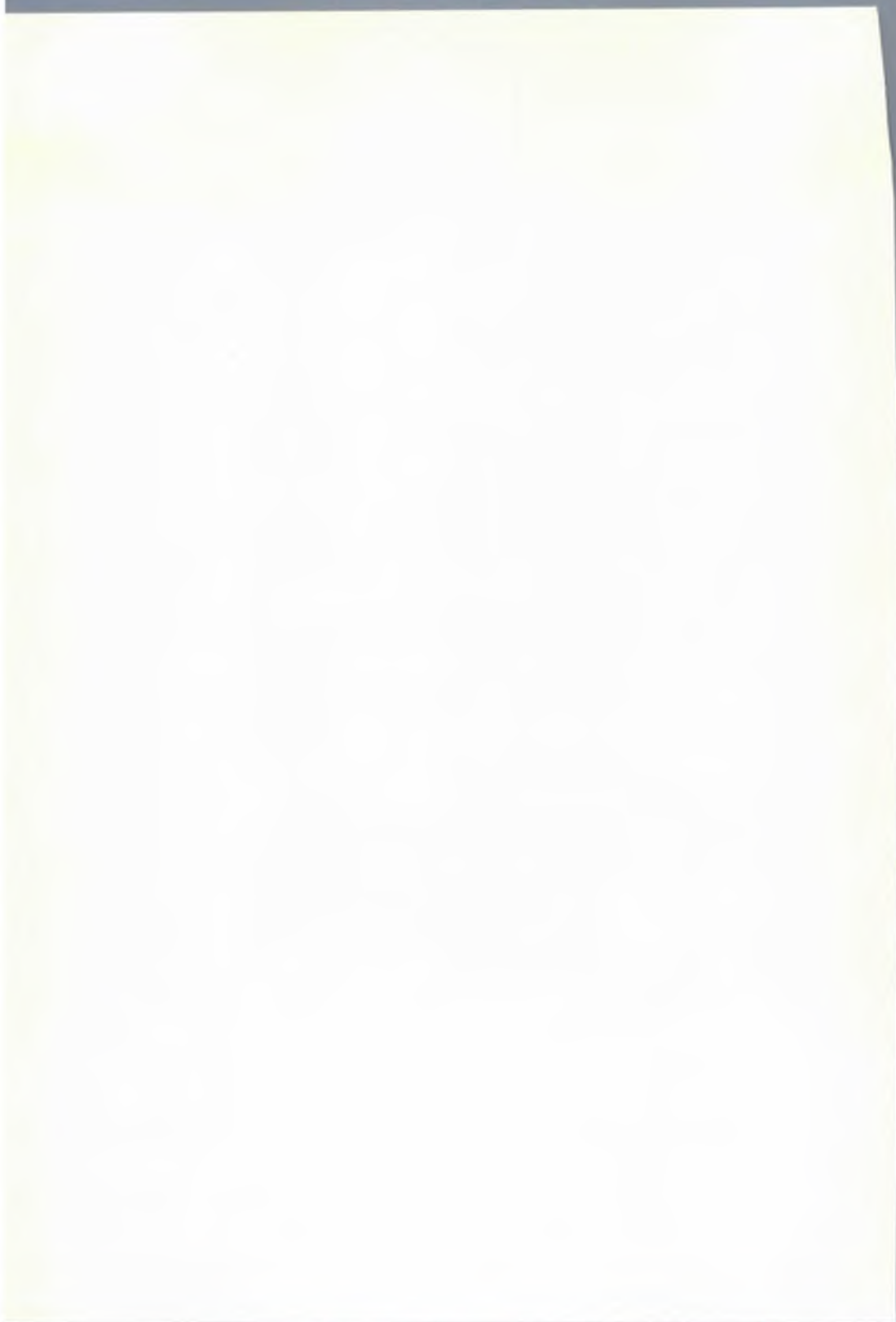
Postboks 7557, Skillebekk, OSLO 2

Postgiro 5 13 96 54 Bankgiro 8200.42.49727

Postgiro CompLex 2 12 16 63

Foreningen står bl.a. for
salget av CompLex-heftene
og vedlikeholder abonnements-
ordningene for serien.

Enkel og hurtig tilgang til offentlige informasjonsdata

- en forutsetning for effektiv saksbehandling og riktige beslutninger

Statens Datasentral er Norges ledende databasevert for offentlig informasjon.

Vi formidler opplysninger fra Løsøreregisteret, Det sentrale personregister, Motorvognregisteret, Tinglysingsdata og Lovdata, for å nevne de viktigste.

I tillegg til alle tjenester for online bruk av basene, bistår vi selvsagt også med satsvise datauttak.

Ta kontakt for nærmere opplysninger!

- sikker vei til sikker informasjon

**Statens Datasentral a.s
Ulvenveien 89 B, 0581 Oslo 5
telefon (02) 64 51 00**

FOYEN

**Informasjons- og telekommunikasjonsrett,
teknologi- og EDB-rett**

Kontrakter - Forhandlinger - Prosedyre

ADVOKATFIRMAET FØYEN & CO ANS.
Oslo - Asker - Kristiansund - Gol

Oscars gate 52, 0258 Oslo 2
Tel: (02) 44 46 40 - Fax: (02) 44 27 89

STOCKHOLM - LONDON - NEW YORK - RIO DE JANEIRO

ADVOKAT ULF K. DAHL
ADVOKAT TERJE NORDVI
ADVOKAT IVAR JACOBSEN
ADVOKAT JON SKJØRSHAMMER

Medlemmer av Den Norske Advokatforening

ADVOKATFIRMAET

DAHL, NORDVI & JACOBSEN A/S

Bygdøy Allé 5^{IV}, Postboks 2478 Solli, 0202 Oslo 2, Norway

TELEFON
(02) 55 26 20

TELEFAX
(02) 43 62 59

TELEX
77785 danoj n

Skjemaer

Intern kontroll – arbeidsdeling (10 stk.)	kr.	6,00
Revisjonsplan (10 stk.)	"	6,00
Saldoforespørsel (50 stk.)	"	32,40
(500 stk.)	"	300,00
Kladdeblokk for saldoforespørsel (50 ark)	"	14,40
Timejournal	"	48,00
Ringperm for klientkort (timelister)	"	10,80
Klientkort (100 stk.)	"	13,20
Alfabetiske skillekort til ringperm for klientkort (timelister)	"	15,80
Årsmappe (NSRS' revisjonsmetodikk)	"	30,00

Litteratur

Aksjelovens regnskapskapittel, praktisk innføring i aksjelovens regnskapsbestemmelser, utgave 1989	kr.	75,00
God regnskapskikk – vødtatte anbefalinger, 18 stk.	pr. stk.	" 10,00
Regnskapsmessig behandling av foretaksintegrasjon	"	75,00
Intern revisjon (og kontroll), av Odd Hunsbedt	"	40,00
Konsern: Informasjon og regnskap, av Arne Kinserdal (særtrykk)	"	25,00
Lov om regnskapsplikt m.v., praktisk innføring i regnskapsloven, utgave 1989	"	75,00
Merverdi- og investeringsavgift i regnskapet, 6. omarbeidede utgave 1988	"	65,00
NSRS revisjonsmetodikk	"	400,00
NSRS revisjonsmetodikk: Notater i revisjonsteori	"	50,00
Nye finansielle instrumenter, av Ketil Fjerdingen og Martin Stevens (særtrykk)	"	30,00
Ordbøker:		
Anglo/amerikansk – dansk – Dansk – anglo/amerikansk specialordbog ny	"	200,00
Fransk – dansk – Dansk – fransk specialordbog	"	140,00
Regnskap og valuta, av Frøystein Gjesdal og Atle Johnsen (Særtrykk)	"	25,00
Regnskapet i bruk, artikkelsamling redigert av Arne Kinserdal	"	65,00
Revisor og omverdenen, av Erik Amundsen	"	50,00
Revisors Håndbok, ny utgave 1988/89	"	175,00
Samleperm for Revisjon og Regnskap	"	35,00
Skatteindeks '88	"	150,00
Stikkprøvehåndbok for revisorer	"	70,00
Utvalgte artikler om revisjon i Revisjon og Regnskap 1976-87, redigert av Øyvind Mørch Smith	"	60,00

Prisene er ekskl. porto og faktureringsgebyr.

Til salgs hos

**NORGES STATS-AUTORISERTE REVISORERS
SERVICEKONTOR**

Uranienborg terrasse 9, 0351 Oslo 3, tlf. (02) 69 59 10 Telefax (02) 69 05 55

W·R

WIKBORG, REIN & CO.

ADVOKATFIRMA M.N.A.

Advokatfirmaet Wikborg, Rein & Co. beskjeftiger nær 50 advokater, og har et utstrakt internasjonalt kontaktnett med egne kontorer i Oslo, Bergen, Kobe og London. Firmaet har en betydelig oppdragsmengde for norsk næringsliv i utlandet, og representerer en rekke større internasjonale klienter i Norge og Skandinavia. Wikborg, Rein & Co. har spisskompetanse innen selskapsrett, sjørett og shipping, forsikringsrett, finansiering, verdipapir- og børsrett, skatterett, petroleumsrett, konkurs- og insolvensbehandling, lisens- og samarbeidsavtaler

SIGURD WÆLGAARD
ERLING C. HJORT
LARS A. CHRISTENSEN
HELGE MYHRE
HAAKON STANG LUND
EINAR L. KOEFOED
OLAV E. KLINGENBERG
HAAKON BLAAUW
TOM BERNHARD KNUDSEN
ØYSTEIN MELAND
JOHN A. REIN

ARNE DIDRIK KJORNÆS
DAG STEINFELD
STEIN PETERSEN
KNUD LORENTZEN
JON HEIMSET
CHRISTIAN FRIIS
MARIUS M. GISVOLD
TROND EILERTSEN
FINN BJORNSTAD
LARS OLAV ASKHEIM
JAN L. BACKER

OSLO:

KRONPRINSESSER MARTHAS Plass 1
POSTBOKS 1513 VIKEN
0117 OSLO 1
TEL (02) 33 55 10
TLX 76131 WRCON
TELEFAX (02) 41 88 22

LONDON:

1 KNIGHTRIDER COURT
4TH FLOOR
LONDON EC4V 5JP
TEL (071) 236 4598
TLX 915952 WRCON G
TELEFAX (071) 236 4599

BERGEN:

HANDELENS OG SJØFARTENS HUS
OLAV KYRRESGT 11
5014 BERGEN
TEL (05) 31 81 16
TLX 42516 WRCON
TELEFAX (05) 31 00 15

KOBE:

1-1, 5-CHOME MINATOJIMA NAKAMACHI
CHUO-KU, KOBE 650
JAPAN
TEL (078) 303 1772
TLX 5622404
TELEFAX (078) 303 1781

CompLex nr. 6/91

Institutt for rettsinformatikk
Universitetet i Oslo
Niels Juels gate 16
0272 Oslo 2

Knut Rognlien

FORUTBEREGNELIGHET OG TEKNOLOGISK
UTVIKLING SOM JURIDISKE ARGUMENTER

NORIS (89)

Dette prosjekt var støttet av
NAVF

TANO

© Tano A.S. 1991
ISBN 82-518-2999-2

Institutt for rettsinformatikk's utgivelser i skriftserien CompLex er støttet av:

Den norske Advokatforening
Den norske Bankforening
Digital Equipment Corporation A/S
Teamco A.S.
Lovdata
Norges Forsikringsforbund
Televerket

Fotografisk opptrykk ved
Engers Boktrykkeri A/S, Otta

FORUTBEREGNELIGHET OG TEKNOLOGISK UTVIKLING SOM JURIDISKE ARGUMENTER

INNHALDSFORTEGNELSE:	side
Forord	5
Forkortelser	9
1. Problemstilling	10
2. Forutberegnelighet	14
21. Definisjon	14
22. Eksplisitt nevnt i rettskildefaktorene?	15
23. "Barn" av forutberegnelighet	16
24. Forventning	25
25. Forutberegnelighet på grenseområder til jussen	28
3. Teknologisk utvikling	33
31. Definisjon	33
32. Eksplisitt nevnt i rettskildefaktorene?	33
33. Bakenforliggende interesser?	35
34. Lovregler som hemmer eller fremmer den teknologiske utvikling	37
35. Internasjonale konvensjoner	40
36. Forsknings- og avtalefrihet	44
37. Tekniske standarder	45
4. Ekspropriasjons- og tingsrett	48

41. Ekspropriasjonshjemmel	48
42. Tålegrensa	52
421. "Uturvande"	52
422. "Urimeleg"	53
Transport-teknologi	54
Kraftledninger	55
Industri	57
Jordbruk	60
Samfunnsnyttten	61
Lovendring	62
Oppsummering	63
43. Erstatningsutmåling	66
44. Servitutter og sameie	71
45. Refusjon etter plan- og bygningsloven	74
5. Allemannsretter	76
51. Generelt	76
52. Konflikten olje - fiske	82
53. Oppsummering	
Momenter - argumenter	85
6. Erstatning	87
61. Forutberegnelighet og påregnelighet	87
62. "Farlig bedrift"	89
63. Pasientskader	92
64. Yrkesskader	95
65. Objektivt erstatningsansvar og teknologisk utvikling	98
66. Skadelidtes medvirkning - dobbel påregnelighetsbetraktning	98

7. Produktansvar	100
71. Innledning - produktkontroll	100
72. Rettspraksis før loven av 1988	101
73. Produktansvarsloven av 23.12.88	107
8. Arbeidsrett	113
81. Arbeidsmiljø	113
82. Medbestemmelse	114
83. Oppsigelser	116
831. Rasjonalisering	116
832. Udyktighet	118
833. Ulydighet	119
84. Oppfinnelser	122
9. Avslutning	124
91. Forholdet teknologi - juss	
Påvirkning?	
Historisk perspektiv	124
92. Internasjonale forhold	127
93. Mulige oppfølginger?	131
931. Forutberegnelighet og	
utvikling for hvem?	131
932. Forskjell Vest- og Øst-Europa?	132
933. Menneskerettigheter	136
934. Andre argumenter	139
94. Konsekvenser for EDB-hjelpe-	
middel for jurister	140
941. Eksempler	140
942. Register for juridiske	
argumenter	143
95. Oppsummering	147
Domsregister	152

FORORD

Dette er en rapport fra en reise i jussens indre liv - livet blant juridiske argumenter; fra deres fødsel i det omkringliggende samfunn, gjennom deres "legalisering" i rettskildedefaktorene, om deres innbyrdes kamper og allianser, om deres mange ulike navn og barn, om deres slektninger i andre land og i tidligere tider, om juristenes bruk av dem og om forsøk på å temme dem ved hjelp av EDB og andre midler. Men den handler ikke om deres død, for bare få av dem er dødd ut.

Som veivisere på reisen har jeg fått verdifull hjelp av Jon Bing, Eirik Djønnne, Torstein Eckhoff, Andreas Galtung, Einar Harboe, Beate Hasseltvedt, Henning Herrestad, Stein Rognlien, Olav Rød, Dag Wiese Schartum, Ellen-Kathrine Thrap-Meyer, Peter Ørebech og Magnus Aarbakke. Imidlertid er veivalgene mitt ansvar alene.

Reisen er bekostet av **Norges allmennvitenskapelige forskningsråd** og som base har jeg fått bruke **Institutt for Rettsinformatikk i Oslo**. Kari Lie ved IRI har redigert denne rapporten og laget domsregister. Jeg takker alle for nødvendig bistand.

Rapporten er på ingen måte fullstendig. Til det er emnet for omfattende. Dette er bare en smakebit, som forhåpentligvis kan gi andre lyst til å fortsette reisen.

Argumentene har mange navn. F.eks. kan de bli kalt juridiske prinsipper, verdier, formål, hensyn, begrunnelser, interesser og rimelighetsbetraktninger. Men navnene skjemmer ingen. Det er heller ikke så viktig hva de kalles. For enkelhets skyld bruker jeg juridiske argumenter som fellesbetegnelse.

Argumentene blir født blant menneskene i samfunnet. Når det oppstår konflikter mellom menneskene, kan de løses ved at man slår hverandre i hodet eller ved at man bruker argumenter. Noen av disse argumentene blir juridiske ved at de blir nevnt ("legalisert") i rettskildedefaktorene; lovtekst, rettspraksis, reale hensyn o.s.v.

Et slikt argument kalles hensynet til **forutberegnelighet**: Man skal vite hva man har å holde seg til, slik at man kan innrette seg og gjøre sine disposisjoner i tillit til dette uten å bli overrasket. Dette vil kunne dekke et trygghetsbehov og oppmuntre folk til å foreta disposisjoner som de ellers ikke hadde våget. Den økte aktiviteten kan også komme andre i samfunnet til gode og dermed samfunnet som helhet.

Når dette argumentet ble født, vet jeg ikke. Men vi finner det i alle fall i verdens eldste lov - Hammurabis lov i Babylon før år 2000 f.Kr. Den skulle verne de små og svake mot misbruk av makt og vilkårlighet - jfr. G. Howardy: "Hammurabis Lov" Kbhvn 1936 s. 12. Selve idéen om å skrive ned lovene skyldes hensynet til forutberegnelighet: Alle skal få vite hva de har å holde seg til. Eller som Hammurabis sa det: "...for at rettlede den undertrykte, saa har jeg skrevet mine kostbare ord paa mit Mindesmærke og oppstillet dem foran mit Billede som Retfærdighedens Konge." (op.cit. s. 75)

Det norske ordet "lov" har nettopp sammenheng med hva vikingekongene **lovet** å holde seg til. Man kan si at lovene er barn av hensynet til forutberegnelighet. Ja, kanskje hele jussen kan sies å være et barn av dette argumentet - jfr. Stig

Jørgensen: "Ret og samfund" Kbhvn 1970 s. 24:

"Reglernes opgave kan med en omfattende generalisation siges at være at underbygge handlefriheden ved at skabe tryghed gennem forventningen om regelmæssighed og konsekvens".

Verken Kongen eller andre myndighetspersoner skulle vilkårlig kunne endre lovene eller andre dokumenter, f.eks. dommer. I Hammurabis lov § 5 står det slik: " Naar en dommer fælder en Dom, afsiger en Kendelse og udfærdiger en forsegleet Domsafsigelse, men han senere ændrer sin Dom, skal man overbevise hin Dommer om, at han har ændret den fældede Dom, og han skal betale det 12-dobbelte af den i Dommen nævnte Bøde. Endvidere skal man for den samlede Ret frastøde ham fra hans Dommersæde, og han maa ikke vende tilbage og tage Sæde med Dommerne i nogen Sag."

Hensynet til den **teknologiske utvikling** har hatt en trangere fødsel. Fødselen og legaliseringen av den er blitt motarbeidet på forskjellig måte; religiøs overtro, trolldomsprosesser, privilegier, stavnsbånd og laug. Først i opplysningstida på 1700-tallet fikk det skikkelig gjennomslag og ble en medspiller med den industrielle revolusjon i forrige århundre.

Hensynet til den teknologiske utvikling var bl.a. medvirkende til at det germanske eiendomsrettsbegrep ble skjøvet i bakgrunnen til fordel for det romerske eiendomsrettsbegrep på slutten av forrige århundre.

Siden har dette hensynet hatt stor gjennomslagskraft i juridisk argumentasjon, selv om det også har møtt sterke konkurrenter, som f.eks. hensynet til forutberegnelighet. På reisen har jeg bevisst oppsøkt de stedene hvor jeg har regnet med at "kamper" ville bli utkjempet. I reiserapporten kan du lese nærmere om dette.

Oslo, juni 1991

Knut Rognlien

Forkortelser:

- aml - arbeidsmiljøloven av 4.2.1977 nr. 4
- art - artikkel
- avtl - avtaleloven av 31.5.1918 nr. 4
- grl - grunnloven av 17.5.1814
- erstl- skadeserstatningsloven av 13.6.1969 nr. 26
- fvl - forvaltningsloven av 10.2.1967
- jfr - jamfør
- JV - Jussens Venner
- hevdsl-hevdsloven av 9.12.1966
- kap - kapittel
- kjl - kjøpsloven av 13.5.1988 nr. 27
- l.c. - loco citato (det siterte sted)
- LoR - Lov og Rett
- nabol- naboloven av 16.6.1961 nr. 15
- NOU - Norges offentlige utredninger
- op.cit-opus citatum (det siterte verk)
- ot.prp-odelstingsproposisjon
- RG - Rettens Gang
- Rt - Norsk Retstidende
- strl - straffeloven av 22.5.1902 nr. 10
- TfR - Tidsskrift for Rettsvitenskap
- tvml - tvistemålsloven av 13.8.1915 nr. 6

1. PROBLEMSTILLING

Juridisk tankegang består først og fremst av argumentasjon. I det praktiske rettslivet gjelder det å finne fram til argumenter for og i mot en bestemt løsning i en konkret sak. De sentrale spørsmål i jussen kan sies å være:

- 1) hvilke argumenter er relevante (relevansspørsmålet) og
- 2) hvilken vekt skal de tillegges hvis de trekker i forskjellig retning (vektspørsmålet).

De normgivende svarene på disse spørsmålene finner vi først og fremst ved å se på Høyesteretts bruk av argumenter. Indirekte vil også Stortingets vurderinger være av betydning, fordi Stortinget som lovgivende makt legger visse rammer for domstolene. På enkelte rettsområder (f.eks. straffeprosess) har dessuten Den Europeiske Menneskerettsdomstolens argumentbruk stor vekt.

Tradisjonell rettskildeteori har forsøkt å besvare disse spørsmålene ved å fokusere på argumentenes **kilde**: Hvis argumentet kommer fra bestemte kilder, f.eks. lovtekst, lovforarbeider eller rettspraksis, er det relevant. Noen kilder er blitt ansett å ha høyere vekt enn andre, f.eks. lovtekst høyere enn lovforarbeider, slik at argumenter fra den høyeste kilden tillegges størst vekt (rettskildeprinsipper).

I praksis viser det seg at kildens trinnhøyde likevel ikke har så avgjørende betydning. Ofte blir argumenter fra "lave" kilder tillagt større vekt enn argumenter fra "høyere" kilder - jfr. Torstein Eckhoff: "Rettskildelære" Oslo 1987 s. 74 flg., Johs Andenæs/Helge Kvamme: "Om grunner til uenighet om rettsprosmål" i Festskrift til Arnholm s. 22 og s. 41 flg., Magnus Aarbakke: "Harmonisering av rettskilder" TfR 1966

særlig s. 508 flg. og Stein Evju: "Tre rettskildeteoretiske arbeider" i Jussens Venner (heretter JV) 1980 s. 15-16.

En rekke argumenter finnes dessuten ikke i de tradisjonelle skrevne rettskildefaktorene, men de tillegges likevel relevans og ofte stor vekt. F.eks. rimelighets- og rettferdighetshensyn, hensynet til harmoni og konsekvens i rettsystemet, omsetningslivets tarv, preventive hensyn, hensynet til å unngå omgåelser, retstekniske hensyn og hensynet til forutberegnelighet. De kalles **reale eller reelle hensyn** og for å få dem til å passe i tradisjonell rettskildeteori, blir de regnet som en egen rettskildefaktor.

Det viser seg at slike hensyn ofte ligger bak og begrunner reglene og argumentene i de andre rettskildefaktorene. F.eks. ligger bl.a. hensynet til forutberegnelighet bak regelen om forhåndsvarsling i forvaltningslovens § 16, selv om dette ikke er nevnt verken i lovteksten eller i lovforarbeidene.

De reelle hensyn brukes også ved tolkingen av og slutninger fra de andre rettskildefaktorene. F.eks. tilsier forutberegnelighet at den naturlige forståelsen av lovtekster skal legges til grunn, ikke analogislutninger, utvidende eller spissfindige tolkninger.

Dessuten begrunner de reelle hensyn løsningen av vektspørsmål: F.eks. er det hensynet til forutberegnelighet som tilsier at lovteksten skal tillegges større vekt enn andre kilder, fordi den er lettere tilgjengelig for folk, som dermed vil innrette seg etter den.

De reelle hensyn synes å ha en avgjørende betydning i den juridiske argumentasjon. Det er behov for å få vite noe mer om hva de går ut på, hvilke hensyn som er juridisk relevante og hvordan de skal vektlegges.

Enkelte rettskildeteoretikere har nærmet seg problemet ved å systematisere de enkelte hensyn i grupper, f.eks. rettferdighetsoppfatninger, virkningsorienterte vurderinger (konsekvenshensyn), formålsbetraktninger og interesseavveininger - jfr. Torstein Eckhoff: "Rettskildelære" Oslo 1987 s. 316 flg. Men det er vanskelig å trekke noen sikre slutninger om relevans og vekt ut fra dette.

Man kan også skille mellom reelle hensyn, argumenter og prinsipper. Men jeg finner ikke det hensiktsmessig. Jeg ser på alle gruppene som utslag av visse verdinormer som tillegges vekt. Disse kan være vevet sammen på et vis, f.eks. i et hierarki slik at noen er mer grunnleggende enn andre og kan kalles prinsipper. Det er for så vidt interessant, men ved å kalle noen for prinsipper har man allerede i utgangspunktet tatt stilling til vektspørsmålet. Inndeling etter andre kriterier kan også binde tanken. Jeg vil derfor stille meg helt åpent til dette og bruker **argumenter som fellesbetegnelse** på alt som blir anført for eller i mot en løsning av en konflikt.

Selv om det ikke har latt seg gjøre å beskrive nærmere hvordan juridiske argumenter blir tillagt relevans og vekt, viser det seg at trenede jurister som regel kommer til samme resultat - jfr. op.cit. s. 23. Det kan tyde på at det er et system i argumentasjonen, som i prinsippet skulle la seg beskrive. Men det er mulig at det gjelder så fundamentale forhold at de tas for gitt og opplagte av norske jurister. Slike forhold kan være vanskelig å beskrive for den som er midt oppe i dem - jfr. om "fenomenologi" i Thomas Mathiesen: "Rett og samfunn" Oslo 1977 s. 34 flg.

Jeg vil likevel gjøre et forsøk. I det følgende vil jeg fokusere på **innholdet** av de forskjellige argumentene og på hvordan de blir brukt **konkret** ved løsning av rettspørsmål gjennom lovgivning og rettspraksis. Jeg vil legge mindre vekt på hva

argumentene kalles, hvilken gruppe de kan puttes i og hvilken kilde de kommer fra.

Den juridiske argumentflora er stor, og det er nødvendig å begrense seg. Jeg har valgt å ta utgangspunkt i to argumenter som synes å ha stor gjennomslagskraft på mange rettsområder; hensynet til forutberegnelighet og hensynet til teknologisk utvikling.

Jeg vil undersøke hvordan disse argumentene blir tillagt relevans og vekt på ulike rettsområder. Først ser jeg på hvilke utslag argumentene har fått i rettsystemet (relevans) - jfr. pkt. 2 om forutberegnelighet og pkt. 3 om teknologisk utvikling.

Deretter undersøker jeg tilfeller hvor disse argumentene kan synes å stå i konflikt med hverandre, for å se hvilken innbyrdes vekt de tillegges. Jeg har derfor valgt ut noen rettsområder hvor jeg har regnet med at begge argumentene gjør seg gjeldende samtidig, nemlig ekspropriasjonsrett/tingsrett (pkt. 4), allemannsretter (pkt. 5), erstatningsrett (pkt. 6), produktansvar (pkt. 7) og arbeidsrett (pkt. 8).

Siden jeg begrenser meg hovedsaklig til to argumenter, vil det bare være en flik av den juridiske argumentasjon jeg klarer å fange opp. For å få en fullstendig forståelse av den juridiske argumentasjon, er det nødvendig å undersøke også andre argumenter nærmere. Men siden det er vanskelig å se på alle argumentene samtidig, er det en fordel å begynne med noen få argumenter. Særlig belysende vil det være å se hvordan det samme argumentet blir tillagt relevans og vekt på ulike rettsområder. Andre jurister har allerede gjort mye på dette området ved å sette bestemte argumenter i fokus på tvers av de tradisjonelle juridiske disiplinene - jfr. f.eks. kvinnerett, barnerett, distriktsrett, informasjonsrett, natur- og miljøvernrett. Disse kan sammenliknes for å se om det er mulig å trekke noen generelle konklusjoner om juridisk argumentasjon.

2. Forutberegnelighet

21. Definisjon

Hensynet til forutberegnelighet kan formuleres slik:

Folk skal kunne vite hva de har å holde seg til, slik at de kan innrette seg og foreta disposisjoner i tillit til dette uten å bli overrasket. Dette vil kunne dekke et sikkerhets- og trygghetsbehov, og det vil kunne oppmuntre folk til å foreta disposisjoner som de ellers ikke hadde våget. Den økte aktiviteten kan også komme de andre i samfunnet til gode.

Dessuten kan økt forutberegnelighet føre til færre konflikter ved at folk flest vet hva de har å holde seg til og innretter seg etter det. På et vis er forutberegneligheten hele jussens formål eller sagt med ordene til Stig Jørgensen: "Ret og samfund" København 1970 s.24:

"Reglernes oppgave kan med en omfattende generalisation siges at være at underbygge handlefriheten ved at skabe tryghed gennem forventningen om regelmæssighed og konsekvens".

Forutberegnelighetshensynet har mange aspekter. F.eks. kan man skille mellom behovet for å kunne **forutsi** en framtidig rettsavgjørelse og behovet for å kunne **innrette** seg etter en allerede avsagt rettsavgjørelse.

Videre kan man skille mellom forutberegnelighet p.g.a. **lover og dommer** og forutberegnelighet p.g.a. **faktiske forhold**. Det siste kan også kalles påregnelighet - jfr. pkt. 61.

Man kan også skille mellom **lovgivers** og **dommeres** hensyntaken til forutberegnelighet.

De ulike aspektene av forutberegnelighet glir over i hverandre, og jeg skiller ikke strengt mellom dem i det følgende.

22. Eksplisitt nevnt i rettskildefaktorene?

Ordene "forutberegnelighet" og "forutberegne" brukes sjelden i lovttekster og dommer. Ved søking på Lovdata juni 1989 fant jeg ingen lovttekster eller sammendrag i Rt og RG hvor ordene ble brukt. Men ved søking på hele teksten i de nyeste Høyesterettsavgjørelser fant jeg 2 avgjørelser med bruk av disse ordene (Rt. 1988 s. 295 og Rt. 1989 s. 90). I de sentrale forskriftene ble ordene brukt 4 steder.

Synonyme ord som "forutse", "forutseelig" og "forutsebar" brukes heller ikke så ofte. (Om "påregnelig" se i kap.6 nedenfor). Søking på Lovdata august 1989 viste at "forutseelig" ikke var brukt i noen lovttekster, sentrale forskrifter eller i RG, bare i sammendraget i 2 Høyesterettsavgjørelser (Rt. 1981 s. 53 og Rt15. 1987 s. 1030).

"Forutsebar" var ikke brukt i noen lovttekst eller i sammendrag i RG eller Rt, bare i 2 sentrale forskrifter. "Forutse" var noe hyppigere brukt; i en lovttekst (kjl. § 23 (2)), i fem sentrale forskrifter, i fire sammendrag i Rt og i to sammendrag i RG.

23. "Barn" av forutberegnelighet

Selv om ordet forutberegnelighet og synonymer ikke er brukt så hyppig i rettskildefaktorene, er dette argumentet tillagt stor vekt i jussen. Det har nedfelt seg i en rekke rettsregler på ulike områder. Man skal f.eks. kunne **innrette seg** etter lover, forskrifter, forvaltningsvedtak og avtaler. Derfor må det foreligge lovhjemmel for å gjøre inngrep i den enkeltes rettsfære

(**legalitetsprinsippet**), og derfor har grl. § 97 et forbud mot at lover kan gis **tilbakevirkende kraft** og fvl. kap. VII bestemmelser om **forhåndsvarsling** og kunngjøring av forskrifter. Hvis man faktisk har innrettet seg etter et forvaltningsvedtak eller en avtale, tillegges dette stor vekt når det skal avgjøres om forvaltningsvedtaket kan **omgjøres** til ugunst for en part (fvl. §§ 34 og 35), og når det skal avgjøres om en viljeserklæring er bindende (avtl. § 39).

Hensynet til forutberegnelighet er begrunnelsen for alle mulige **fristregler** (foreldelse, reklamasjon, varsel, anke), hevd, alders tids bruk og passivitet. Når andre ikke reagerer innen en viss tid, kan man regne med at man kan fortsette som før og ha retten på sin side.

Forutberegnelighet ligger også bak forbudet mot **overrump-lingstaktikk** i saker for domstolene - jfr. f.eks.tvml. §§ 91 og 335.

Et av formålene i strafferett og erstatningsrett er **prevensjon**. Dette har sammenheng med hensynet til forutberegnelighet: Man skal **unngå** skadelige og farlige handlinger som bryter folks forventninger.

Hvis liv eller eiendom blir truet, har man endog personlig rett til å avverge angrepet - jfr. strl. § 48 om nødverge. Her får imidlertid hensynet til forutberegnelighet hjelp av andre hensyn som trekker i samme retning, nemlig hensynet til liv og helse og den private eiendomsrett. Det er vel sannsynlig at de siste hensynene tillegges større vekt enn forutberegneligheten - jfr. nødvergens grenser.

Det tas også hensyn til skadevolders forutberegnelighet: Han blir bare erstatningsansvarlig hvis skaden er **påregnelig** - jfr. nærmere kap. 6 nedenfor. For å bli straffansvarlig skal det enda mer til: Han må personlig være klar over de skadelige

eller farlige følgerne av sin handling (handle med forsett - må ha sett den mulige konsekvensen på forhånd). Dessuten kan han bli frifunnet hvis han var i faktisk villfarelse eller i unnskyldelig rettsvillfarelse, selv om det siste skal mye til.

Selv om man skulle bli ansett som straffansvarlig, blir man mildere dømt hvis man ikke kunne ha innsett muligheten av en bestemt følge - jfr. f.eks. strl. § 43 og rettspraksis om straffutmåling (eks. Rt. 1946 s. 619 og Rt. 1964 s. 398).

De nevnte straffbarhetsvilkårene og formildende momentene i straffutmålingen har sammenheng med formålet om prevensjon: Et straffebud har bare preventiv effekt hvis gjerningsmannen er klar over følgerne av sine handlinger og gjennom det blir påvirket ved valg av handlingene. Det har ingen preventiv hensikt å straffe en person som ikke vet hva han gjør.

Selv om skadevolder ikke blir straffet, har skadelidte en brutt forventning og kan få kompensasjon, enten ved erstatning av skadevolder selv, trygd, forsikring eller erstatning av Staten - jfr. f.eks. forskrifter av 23.1.1981 om personskadeerstatning fra Staten til voldsofre. Dette har sammenheng med et annet gjennomgripende juridisk argument, nemlig **gjenoppretting**.

Hvis først en berettiget forventning er brutt, skal den opprinnelige tilstand gjenopprettes - jfr. f.eks. nabol. § 10. Dette er imidlertid sjelden mulig fullt ut, men da har man krav på erstatning (nabol § 9) eller vederlag (§10). Gjenopprettingshensynet er dessuten grunnleggende i hele erstatningsretten og ekspropriasjonsretten - se f.eks. pkt. 43 nedenfor.

Selv om ingen mennesker kan stilles til ansvar for brudd på forventning, kan man i visse tilfelle likevel få erstatning - jfr. f.eks. naturskadeoven av 9.6.1961 nr. 24. Eller man kan få **sosial støtte** etter lov om sosial omsorg. Hvis man er vant til

en høy levestandard, tilsier hensynet til forutberegnelighet at man får mer i sosial støtte enn en som ikke er så godt vant. I praksis tillegges dette momentet en viss vekt - jfr. Mons Oppedal: "Klientsaker etter lov om sosial omsorg" Universitetsforlaget Oslo 1986 s. 81.

På liknende måte avhenger folketrygdens ytelser til livsopphold som regel av **tidligere inntekt**, og ved utmålingen av skadeserstatning skal det også tas hensyn til skadelidtes inntekt - jfr. erstl. § 3-1.

Disse eksemplene viser at hensynet til forutberegnelighet kan medvirke til å opprettholde ulikheter i samfunnet, og det kan komme i motstrid med likhetshensyn.

I kontraktsretten er hensynet til forutberegnelighet helt fundamentalt: En grunnleggende forutsetning for at folk skal inngå avtaler og gi hverandre kreditt, er at de kan stole på den annen part, d.v.s. at deres forventning basert på det den annen har sagt og gjort, skal bli oppfylt. Dette har sammenheng med argumentet **omsetnings- og kredittlivets tarv**, og vi finner uttallige utslag av det i **kontraktsretten**. Jeg skal bare nevne noen få eksempler:

Avtaler skal holdes. Skjer ikke det, har medkontrahtenten en rekke misligholdsbeføyelser til disposisjon. Disse skal både virke preventivt (hindre forventningskuffelse) og redusere tapet ved forventningskuffelsen. Men hvis forventningen ikke var kjent for den annen part, blir den ikke tillagt relevans.

Det eksisterer et lojalitetsbånd mellom partene. De skal varsle hverandre så snart de får mistanke om at den andre har forventninger som ikke kan oppfylles, f.eks. p.g.a. nye inntrådte omstendigheter - jfr. kjl. § 28 og § 58.

Hvis den ene får grunn til å forvente at den andre ikke klarer å oppfylle, kan heving skje med en gang (antesipert mislighold eller forventet kontraktsbrudd). Kjøper kan f.eks. ha blitt insolvent etter avtalens inngåelse, men før varen skal leveres. Da er selgers vederlagsforventning så relevant at man ikke kan forlange at han skal levere. Se nærmere i John Egil Bergem og Stein Rognlien: "Kjøpsloven 1988 og FN-Konvensjonen 1980 om internasjonale løsørekjøp" Oslo 1991 s. 327 flg. og s. 635 flg.

Vesentlig kontraktsbrudd foreligger bare hvis det skadelige resultat kunne forutses - jfr. kjl. § 94, og erstatningen skal ikke overstige det tap som kunne forutses - jfr. kjl. § 67. Her nærmer vi oss påregnelighetsbetraktningene i erstatningsretten - jfr. pkt. 61 nedenfor.

Utviklingen kan bli en annen enn partene hadde forventet. Det kan føre til at avtalen må endres eller settes helt til side - jfr. "bristende forutsetninger" og avtl. § 36. Den endrete utvikling kan forøvrig ha sammenheng med den teknologiske utvikling, og hensynet til denne kan trekke i retning av en bestemt løsning. Vi ser her et eksempel på at hensynet til forutberegnelighet og hensynet til den teknologiske utvikling kan trekke i forskjellig retning.

Omsetningsgjeldsbrev skal kunne omsettes raskt, og kjøperen behøver derfor ikke respektere annet enn den forventning han får ved utelukkende å se på gjeldsbrevets tekst.

I kontraktsforhold kan partene ha lagt til grunn ulike forutsetninger for oppfyllelse av kontrakten. Jo mer **synbare** disse er for den annen part, jo mer forutberegnelige blir de og jo større rettslig vekt blir de tillagt - jfr. f.eks. Carsten Smith: "Kausjonsrett" Oslo 1970 s. 34 flg.

Dette synbarhetsmomentet finner vi igjen også på andre rettsområder - jfr. f.eks. hevdsloven § 8, skillet mellom tinglige og obligatoriske rettigheter og om allemannsretter i pkt. 5 nedenfor. Det som er lite synlig, kan man ikke innrette seg etter eller protestere mot, og det får derfor en svak rettsbeskyttelse.

Fra **selskapsretten** kan nevnes et eksempel som viser at forutberegneligheten også setter grenser mot tilfeldige fordeler: Interne avtaler om å påta seg felles ansvar for hverandres gjeld, kan ikke påberopes av kreditorer som ikke ved gjeldsstiftelsen var blitt gjort oppmerksomme på den interne gjeldsavtalen. Disse kreditorerne ga kreditt uten å ha noen forventning om å kunne holde flere ansvarlige for betalingen, og derfor har de heller ingen berettiget grunn til å få slike tilfeldige fordeler - jfr. Rt. 1919 s. 577. Dette er nettopp en del av den historiske begrunnelsen for aksept av ansvarsbegrensning i selskapsforhold.

Hensynet til forutberegnelighet blir imidlertid ofte møtt av motargumenter. Noen ganger er **poenget** til og med å **fjerne forutberegneligheten**. F.eks. gir prisloven og valuta-reguleringsloven forvaltningen fullmakt til å endre forskriftene plutselig og uten forvarsel. Hvis det ikke hadde vært mulig, ville folk kunne foreta disposisjoner på forhånd som kunne redusere virkningen av forskriften fundamentalt.

Selv om folk flest har liten forutberegnelighet på ovennevnte områder, beholder forvaltningen en stor grad av forutberegnelighet ved at den ensidig kan bestemme endringer. På et vis kan man derfor si at det er tatt forutberegnelighetshensyn, men det er spørsmål hvem som skal forutberegne sin stilling.

I noen tilfeller er det imidlertid avgjørende at **ingen** skal kunne forutberegne utfallet: Etter domstolslovens § 85 skal lagrettemedlemmene (juryen) trekkes ut ved loddtrekning.

Poenget er at sammensetningen skal være helt **tilfeldig**. Verken myndighetene, tiltalte eller domstolen selv skal kunne påvirke sammensetningen. Dermed vil juryen framtre så nøytral som mulig. Av samme grunn skal meddommerne trekkes ut ved loddtrekning - jfr. domstollovens § 86. I Treholtsaken er det bl.a. anført at dette ikke skjedde.

Lover, dommer og forvaltningsvedtak danner imidlertid ofte grunnlag for å forutberegne den enkeltes rettstilling mer direkte: Lover med lovbundne vilkår for å få offentlige ytelser, f.eks. bostøtte og trygd, gir de enkelte borgerne som oppfyller vilkårene en direkte rett til ytelsene. Det kreves "bare" at man søker. På samme måte gir rettskraftige dommer den vinnende part en direkte rett, eventuelt unngåelse av en plikt.

Når en dom eller et forvaltningsvedtak er gått i favør av en person som er i omtrent samme situasjon som meg, skal jeg kunne forvente at jeg vil bli behandlet på omtrent samme måte i en tilsvarende sak, d.v.s. at en eventuell dom eller et forvaltningsvedtak skal få samme virkning for meg. Det er bl.a. dette som ligger i **likhetsprinsippet** om at like tilfeller skal behandles likt. Vilkaarlighet og usaklig forskjellsbehandling skal unngås. Avgjørelsene skal subsumeres under generelle regler. Dette er et viktig aspekt ved rettsikkerhetsbegrepet - jfr. Torstein Eckhoff: "Forvaltningsrett" Oslo 1989 s.85 flg.

Av samme grunn skal det mye til før domstolene fraviker sine prejudikater. Om et prejudikat skal fravikes, vil være avhengig av flere forhold, bl.a. hvor gammelt det er og hvilke andre motargumenter som gjør seg gjeldende. F.eks. kan hensynet til den teknologiske utvikling tilsi at prejudikatet blir fraveket.

Forskrifter og andre skrevne atferdsnormer skal man også kunne forvente blir fulgt. Når det ikke skjer, er det et argument for at **culpa-ansvar** foreligger, i alle fall hvis det er et **offentlig organ** som ikke har fulgt normene - jfr. f.eks. Viggo

Hagstrøm: "Offentligrettslig erstatningsansvar" Oslo 1987 s.267 flg. Tilsvarende kan det oppstå berettigete forventninger til råd og veiledning fra offentlige organer. Brudd på disse forventningene kan føre til erstatningsgrunnlag - jfr. op.cit. s. 411 flg.

Selv om forbudet mot tilbakevirkende kraft hindrer de største overraskelsene, vil lovendringer alltid kunne gå på tvers av det folk har innrettet seg etter. Dette tas det et visst hensyn til ved **overgangsregler**. Odelsloven av 1974 lar f.eks. de gamle reglene gjelde for dem som er født før 1.1.1965. De som var best odelsberettigete etter den gamle loven og fylt 10 år da loven trådte i kraft, formodes å ha innrettet seg på å overta gården, og disses forventninger ville man ikke skuffe.

Andre ganger tas det slike hensyn ved at **ikrafttredeisen utsettes**, slik at folk kan få ekstra tid til å forberede seg på endringen. F.eks. er § 2 i naturvernloven av 19.6.1970 ennå ikke trådt i kraft. Det kan tyde på at hensynet til naturvern på tross av lovteksten tillegges mindre vekt enn andre hensyn, f.eks. forutberegnelighet og teknologisk utvikling.

På noen områder tas det imidlertid lite hensyn til forutberegneligheten: **Skattelover** gis ofte tilbakevirkende kraft for hele kalenderåret, selv om de blir vedtatt på slutten av året. Dette er blitt begrunnet med at grunnlaget for beskatningen skal avpasses etter skatte-evnen i løpet av et helt år, ikke etter inntekter fra enkeltdisposisjoner, som kan være foretatt før lovendringen. I noen tilfeller kan det også være fare for omgørelser i form av antedateringer hvis ikke hele regnskapsåret ble behandlet likt. En viss mulighet har man jo også til å utsette de transaksjonene hvor det kan bli aktuelt med skatterettslige endringer, særlig hvis det har vært en offentlig debatt og det foreligger forslag til lovendringer.

Høyesterett har imidlertid ikke utelukket at slik tilbakevirkning kan være i strid med grl. 97, hvis tilbakevirkningen ville virke sterkt urimelig - jfr. Rt. 1976 s. 1245, særlig s. 1251, hvor det legges vekt på at lovforslaget hadde vært offentlig kjent i årevis og tok sikte på å avklare tvil om skattepliktens utstrekning. Nettopp fordi hensynet til forutberegnelighet ikke hadde så stor vekt i det konkrete tilfellet, ble lovendringen ikke ansett å være i strid med grl. 97.

Hensynet til forutberegnelighet kommer også inn ved **utformingen av lovenes innhold**: Loven må være så klar og entydig at folk i framtida ikke kan få forventninger som var utilsiktede fra lovgivernes side. Kravet til forståelighet for den alminnelige borger kan imidlertid komme i strid med kravet til presisjon, slik at det ofte kan være vanskelig å skape forutberegnelighet.

Ved valg av alternative måter å løse et retts spørsmål på, kan det være et poeng å velge det alternativ som gir minst mulighet for misforståelser. I rettsvern spørsmål lar man f.eks. ofte det avgjørende tidspunkt være det som har størst **notoritet** over seg. Da kan man kanskje unngå dobbeltsalg, antedateringer, omgåelser og dermed brutte forventninger. Den samme vurdering foretar også domstolene - jfr. Rt. 1957 s. 778 (Sirkusteltdommen).

Men selv om det tas hensyn til forutberegnelighet ved lovendringer, viser selve muligheten for ny lovgivning at andre hensyn ofte blir tillagt større vekt enn forutberegnelighet. I alle fall er det ikke hensynet til status quo som blir tillagt størst vekt. Forutberegneligheten kan likevel ivaretas ved at lovforslag blir gjenstand for omfattende offentlig informasjon og debatt. Da kan folk likevel få vite hva de har i vente. Forutberegneligheten kan også ivaretas ved at reglene ikke blir endret så ofte.

Selv om det ikke er aktuelt å endre lovgivningen på et område, kan det være vanskelig å vite rettsvirkningen av ens handlinger. Hvis man står overfor et valg mellom ulike disposisjoner, har man ofte behov for å få vite konsekvensene av valget på forhånd, fordi det kan være avgjørende for valget, f.eks. om man får konsesjon, om Staten vil benytte forkjøpsretten eller om disposisjonen er skattepliktig. Det har derfor vært diskutert i hvilken grad forvaltningsmyndighetene kan og bør gi **bindende forhåndsuttalelser** i slike tilfeller, og når en uttalelse er bindende for forvaltningen - se Torstein Eckhoff: "Forvaltningsrett" Oslo 1989 s. 279 flg og spesielt om skatteplanlegging Magnus Aarbakke i Lov og Rett 1971 s. 233 flg.

Forvaltningen gir sjelden bindende forhåndsuttalelser, både fordi det blir en ekstra arbeidsbelastningen, og fordi den ikke ønsker å binde seg opp. Noen ganger er det uklart om forvaltningsorganet har adgang til å forhåndsbinde seg og om det konkret har gjort det. Høyesterett har sjelden ansett forvaltningen for bundet, selv om det er skapt klare forventninger hos den private part. Denne usikkerheten reduserer forutberegneligheten unødige mye, og Eckhoff foreslår derfor klarere lovregler på dette området - jfr. op.cit. s. 291.

Den usikre rettstilstanden kan tyde på at forvaltningens egen forutberegnelighet tillegges større vekt enn den enkelte borgers forutberegnelighet.

Dette kan også sies å være tilfelle når forvaltningen er tillagt en stor grad av **fritt skjønn**, som ikke kan overprøves av domstolene. Begrunnelsen kan imidlertid like gjerne være myndighetenes styringsbehov, hvilket er noe annet enn forvaltningens forutberegnelighet. Hvis myndighetene blir bundet opp av en rekke firkantete regler, som bare kan endres gjennom omstendelige lovgivningsprosesser, kan de miste muligheten til en effektiv og fleksibel styring av landet, hvilket igjen kan gå

utover den enkelte borger. Den enkeltes forutberegnelighet må altså veies opp mot effektivitetshensyn på de ulike rettsområdene. Bl.a. kan hensynet til den teknologiske utvikling tilsi at forvaltningen har stor grad av fritt skjønn.

Presise regler behøver heller ikke å være ensbetydende med stor grad av forutberegnelighet for den enkelte borger. Hvis man prøver å dekke de fleste eventualiteter på et rettsområde med presise regler, kan det bli så mange og kompliserte at den enkelte vanskelig kan få oversikt og dermed forutberegne sin rettstilling - jfr. trygderetten.

Dette har imidlertid sammenheng med hvor god **informasjon** som gis om reglene. Jo bedre informasjonen er, jo høyere grad av forutberegnelighet kan oppnås. Historisk ble man tidlig klar over dette, hvilket førte til krav om skriftlighet og offentlige "oppslag" - jfr. Hammurabis lov og tolvtaflelovene. I de siste tiår har informasjonsteknologien gjort det mulig å bedre tilgjengeligheten til rettsreglene. På dette felt spiller altså den teknologiske utvikling og forutberegneligheten på lag.

24. Forventning.

Jeg har ovenfor ikke skilt mellom uttrykkene "forutberegne" og "forutberegnelighet" på den ene side og "forvente" og "forventning" på den annen side. Begrepet "forventning" ligger nær opp til forutberegnelighet: Man må kunne regne med at en viss utvikling skjer. Men begrepene er nok ikke helt sammenfallende. Når det forventes noe, har det mer preg av en norm rettet til enkeltmennesker enn når noe er forutberegnelig. Det siste er mer rettet mot en almen utvikling uavhengig av enkeltmenneskers vilje og handlinger.

Uttrykket "forventet" eller "forventning" brukes ofte i juridiske tekster i motsetning til forutberegne og forutberegnelighet.

Ved søking på Lovdata juni 1989 var ordet "forvente" (med åpen ending) brukt i 23 lovparagrafer, i headingen på 6 Høyesterettsavgjørelser og i 123 sentrale forskriftsbestemmelser.

De 23 lovparagrafene gjelder alle forventninger p.g.a. faktiske forhold. 5 av dem gjelder forventet inntekt i forbindelse med pensjonsforhold.

F.eks. bruker ftrl. § 10-5 nr. 3 "forventede ervervsinntekt" som et avgjørende kriterium ved beregning av etterlattepensjon. Hvis det kan forventes at den etterlatte kan få høyere inntekt ved å ta seg arbeid, skal det legges avgjørende vekt på denne mulige inntekten, selv om hun ikke benytter seg av muligheten. Forventningen skal bygge på den etterlattes "alder, ervervsevne, foreliggende ervervsmuligheter og omstendighetene for øvrig". Tilsvarende bestemmelse finnes i skadeserstatningslovens § 3-1 m.h.t. utmåling av erstatning for personska-der, men der brukes ordet "ventes".

Flere forfattere har påpekt hvilken vekt **forventningsmomentet** tillegges i bl.a. erstatningsretten - jfr. f.eks. Viggo Hagstrøm: "Offentligrettslig erstatningsansvar" Oslo 1987 s. 272 flg. om forventninger p.g.a. skrevne atferdsnormer, Nils Nygaard: "Skade og ansvar" 1984 s. 175 flg. om "rolleforventning" og Henning Skovgaard: "Offentlige myndigheters erstatningsansvar" 1983 s. 77 flg og s. 247 flg med henvisninger: Hvis skadelidte har en berettiget (konsolidert) forventning om å beholde sin posisjon, er det et viktig argument for at inngrep ikke skal kunne skje erstatningsfritt. Skovgaard trekker parallellen mellom ekspropriasjonsrett og alminnelig erstatningsrett, og nevner at styrken på forventningsposisjonen kan være et viktig moment ved vurderingen av om erstatningsplikt foreligger på begge rettsområder. Styrken på forventningsposisjonen kan igjen være avhengig av en rekke momenter som rettigheter, avtaler, autoritative erklæringer, egen skyld, aksept av risiko og alternative begivenhetsforløp.

I mange juridiske spørsmål står ulike forventninger mot hverandre. Det kan f.eks. tenkes at eksisterende forventninger gjør løsning X rimelig, mens forventninger som dermed skapes i framtida p.g.a. likhetsprinsippet, vil i så fall bli vanskelig å innfri. Argumentet om forventninger som skapes, kan bli tillagt ekstra stor vekt, hvis det dreier seg om store økonomiske uttellingene til store persongrupper - jfr. f.eks. pkt. 5 nedenfor om allemannsrettens vern.

I andre spørsmål kan flere eksisterende forventninger trekke i forskjellig retning. I noen tilfelle prøver man å løse konflikten ved å spørre hvem som hadde den mest "**berettigete**" forventning: Hvem skapte forventninger hos den andre? Hvem kunne ha varslet raskere? Hvem er nærmest til å bære risikoen? Hvem hadde best oversikt og grunn til å forvente at noe kunne ha gått galt? Hvem kunne ha grepet inn og avverget tapet? Hvem kunne ha pulverisert tapet gjennom forsikring eller innkalkulering i priser? - jfr. pkt. 6 nedenfor om erstatningsrett.

I de tilfellene hvor man har valget mellom ekstinksjon og vindikasjon, kan hensynet til forutberegnelighet tale for ekstinksjon f.eks. når en gjenstand er omsatt gjennom flere ledd, fordi man da ikke behøver å rippe opp i så mange persons forventning som ved vindikasjon. Bare når andre hensyn tillegges større vekt, er løsningen vindikasjon, f.eks. ved tyveri.

I andre tilfelle er det tvilsomt om det er særlig veiledende å spørre etter hvor berettigete forventningene er, fordi det kan bli bare et navn på resultatet - jfr. f.eks. om leiekontraktens erstatningsrettslige vern i Helge Jakob Kolrud: "Bolig-ekspropriasjon" 1988 s. 38 flg.

I atter andre tilfelle hender det at konflikter mellom berettigete forventninger blir løst ved loddrekking - jfr. f.eks. sameigel. § 7.

I enkelte tilfeller synes andre hensyn å bli avgjørende når berettigete forventninger trekker i hver sin retning, f.eks. hensynet til barnets beste i barnefordelingssaker og barnevern-saker. Men ofte er det **barnets** forventninger som da får avgjørende vekt. Å ta hensyn til barnet vil som regel innebære å gjøre det mest mulig forutberegnelig og trygt for barnet.

25. Forutberegnelighet på grenseområder til jussen.

Forutberegnelighet spiller en stor rolle på flere måter også utenfor jussen. På den ene side foretrekker vi det trygge og forutberegnelige og er skeptiske til det ukjente og uforutberegnelige - jfr. f.eks. fremmedfrykt og rasisme. Fordommer beskytter oss mot det uventede og hjelper oss med å ordne hverdagen - jfr. Nina Karin Monsen: "Det elskende menneske" Oslo 1988 s. 66 flg. Vi vil beskytte oss mot det ukjente, f.eks. den nye teknikks farer - jfr. pkt. 62. Frykten for det ukjente kan nok også forklare de strenge straffene i narkotika-saker sammenliknet med alkoholsaker. Både alkohol og narkotika er til fare for liv og helse, men alkohol er en innarbeidet del av kulturen, mens narkotika er det ukjente og uforutberegnelige som vi vil beskytte oss mot.

Reglene om tvangsbehandling av psykiatriske pasienter er også delvis et utslag av frykten for det ukjente og uberegnelige: Vi vil stenge inne og forandre de menneskene som oppfører seg på en fundamentalt annen måte enn det vi synes er normalt. I noen tilfeller kan hensynet til andre menneskers liv og helse tilsi inngrep overfor sinnsyke, men lov om psykisk helsevern § 5 hjemler tvangsinnleggelse også når "utsikt til helbredelse" ellers forspilles. Hvis f.eks. en person oppfører seg såpass unormalt at omgivelsene reagerer, kan hun bli

tvangsinnlagt og tvangsbehandlet uten at hennes oppførsel har vært til noen skade eller fare for andre mennesker. Den eneste "skade" måtte være at det kan være brysomt å forholde seg til en person som oppfører seg annerledes enn det man vanligvis kan forvente. Spørsmålet er om det bør være tilstrekkelig til å frihetsberøve personen - jfr. NOU 1988:8 "Lov om psykisk helsevern uten eget samtykke" s.100 flg. En fjerning av avvikere fra det vanlige samfunnsliv vil også føre til at vi blir mindre vant til avvikere, og at toleranseterskelen senkes ytterligere, d.v.s. at det som anses som forutberegnelig, blir snevret.

Historisk er det brukt mange midler mot unormale personer som har truet forutberegneligheten - jfr. f.eks. forfølgelse av religiøse sekter og hekseprosessene. De som er blitt ansett som "gale", er både blitt stuet vekk og vist fram mot betaling - jfr. Michel Foucault: "Galskapens historie" Oslo 1991 s. 68 flg. Dermed slapp man å forholde seg til dem i hverdagen, men man kunne oppnå litt avveksling ved å beskue dem og samtidig få bekreftelse på at man selv var svært så normal og rasjonell.

Etter hvert som teknologien har utviklet seg, har vi fått mer raffinerte metoder for å gjøre avvikere normale, f.eks. lobotomi, elektroshokk og nevroleptika. Disse metodene er blitt kritisert fordi de kan ha uheldige bivirkninger, t.o.m. være dødelige - jfr. NOU 1988:8 s. 152 flg. Men uansett om metodene har bivirkninger eller ikke, er det spørsmål om det er moralsk riktig av oss å forandre personligheten til mennesker som ikke selv vil det, og som ikke er til skade for andre mennesker.

Jeg har nevnt en del eksempler på hvordan vi prøver å gjøre tilværelsen så forutberegnelig som mulig. På den annen side kan det forutberegnelige bli kjedelig i lengden. Vi har også behov for avveksling og spenning. I ferie og fritid har vi visse

muligheter til å dekke disse behovene. Noen søker spenning i det som andre frykter, f.eks. fremmede kulturer og religioner, narkotika eller arbeid med avvikere. Andre søker det i mindre skremmende, men likefullt uforutberegnelige aktiviteter, f.eks. lotteri og tipping. De fleste får dekket noe av behovet gjennom media. De nyhetene som selger best, er nettopp de som ikke er forutberegnelige. For at spillefilmer skal bli morsomme eller spennende, må de by på overraskelser og ikke være forutberegnelige. I det hele tatt er fantasien et middel til å oppnå avveksling og spenning.

I en mellomposisjon kommer aksjespekulasjon. På et vis er det spennende fordi det innebærer et element av uberegnelighet og kan føre til både store gevinster og store tap. Men gevinstene er ikke så tilfeldige som i lotteri. Den som er best til å forutberegne den framtidige utvikling av børskursene, er den som stikker av med de største gevinstene på sikt.

Alle prøver på et vis å finne en balanse mellom dosene av forutberegnelighet og uberegnelighet. Hvis vi kommer i ubalanse, prøver vi å justere det på forskjellig vis ved å øke eller minke dosene. Noen klarer ikke å justere det og kan få større eller mindre problemer.

Ofte er vi ikke så bevisste hva vi synes er forutberegnelig. Det vi er vant til, tar vi for gitt og vi tenker ikke nærmere over det. Det er først når vi blir konfrontert med det motsatte at vi reagerer - jfr. om "fenomenologi" i bl.a. Thomas Mathiesen: "Rett og samfunn" Oslo 1977 s.34 flg.

De fleste er opptatt av å leve opp til andres forventninger. Da blir vi akseptert og kan oppnå fordeler. Samtidig kan vi stille forventninger til andre og ha et visst håp om at de blir innfridd. Dette forsterker forutberegneligheten og tryggheten i samfunnet. På denne måten kan den juridiske forutberegneligheten "forstørres" til hele samfunnslivet.

I samfunnsvitenskapene er man også opptatt av samspillet mellom menneskenes forventninger til hverandre - jfr. f.eks. Vilhelm Aubert: "Sosiologi" Oslo 1964: Vi fortolker andre menneskers reaksjoner ut fra de forventningene vi har fra før av, og vi reagerer deretter. Våre reaksjoner blir igjen fortolket ut fra de andres forventninger. Hvis vi har omtrent samme forventninger, vil disse bli forsterket hver gang vi får dem bekreftet. Etter hvert kan det oppstå en sosial atferdsnorm, som vi føler oss mer eller mindre forpliktet til å følge.

Når forventningene har fått en viss grad av stabilitet og kontinuitet, kan de bli nedfelt som skrevne normer. Da vil det være lettere å vite hva vi kan forvente av andre og hva andre forventer av oss. Neste skritt er at normene blir ansett som bindende, og at eventuelle konflikter blir løst av en tredjeperson. Dette kan igjen utvikle seg til å bli en del av rettsystemet - jfr. Hans Petter Graver i LoR 1982 s. 339 flg.

Hvis vi har ulike forventninger, kan det oppstå konflikter, eventuelt forandringer. Folk som vil oppnå forandringer, kan bevisst provosere våre tilvante forventninger for å få oss til å tenke grundigere over hvordan vi innretter våre liv. Bli provokasjonen for stor, kan den imidlertid virke mot sin hensikt: Vi befester oss enda mer i det tilvante og forutberegnelige og tar avstand fra det nye.

I ulike roller har vi ulike forventninger til hverandre. Samme person vet at det stilles ulike forventninger til en på jobben, i familien, i nabolaget og i vennekretsen og spiller disse rollene så godt man kan. I tette samfunn er det vanskeligere å spille flere roller - jfr. Nils Christie: "Hvor tett et samfunn?"

Ved vurdering av **vitneutsagn** er det også viktig å være klar over at vitnenes forventninger kan spille en stor rolle. De enkelte vitner kan ha bestemte forventninger, holdninger, anti- og sympatier, som påvirker iakttakelsene: Det man på forhånd

forventer å se, det ser man - jfr. Eva Smith: "Vidnebeviset" København 1986 s. 82 flg. m/henvisninger.

Dette kan også gjelde profesjonelle, f.eks. barnevernsarbeideren eller barnelegen, som er forberedt på å se etter tegn til barnemishandling eller omsorgsvikt og lett tolker iaktakelsene i den retning. Det samme er tilfellet med politimannen som "ser" etter kriminalitet. Man blir ofte farget av sin profesjon, som kan påvirke vitneforklaringen slik at den slett ikke er så pålitelig og "objektiv" som fagfolks forklaringer ofte blir ansett som.

På samme måte er dommeres og jurymedlemmers iaktakelse av vitner og parter påvirket av utdanning og erfaring - jfr. l.c. s. 88 flg.

I mellommenneskelige forhold vil det oppstå misnøye hvis en person har skapt forventninger som var for store til at de kunne oppfylles. På den annen side vil for små forventninger kunne medføre gledelige overraskelser, selv om sluttresultatet ville bli det samme. Denne tankegangen ligger bl.a. bak den faste praksis om karaktersetting etter skriftlig prøve til juridisk embetseksamen. Hvis kandidaten ligger på vippen mellom to karakterer, velger sensorene den dårligste karakter, slik at det skal mye til å gå tilbake etter muntlig prøve, mens mulighetene for å gå fram er ganske store.

3. TEKNOLOGISK UTVIKLING

31. Definisjon

Hensynet til den teknologiske utvikling er et av mange argumenter som brukes i jussen. Dette argumentet kan formuleres slik: Utviklingen av nye produkter og tekniske hjelpemidler fører til fordeler for de fleste. Det blir mindre slit og mindre rutinemessig arbeid. Det blir flere gleder, underholdningsmuligheter, større helseinnsikt, materiell velstand og framskritt. Den teknologiske utvikling er nødvendig for at den økende befolkning på jorda skal kunne overleve. De få ulemperne som følger med, må stort sett tas på kjøpet. Populært blir det uttrykt slik: Man kan ikke stoppe utviklingen.

Argumentet har ulike aspekter. For det første kan det være et argument at den teknologiske utvikling bør få **fortsette** for at de ønskete resultater kan oppnås. For det andre kan det være et argument at teknologiske nyvinninger bør **tillates utnyttet** når de først foreligger. For det tredje kan det være en **plikt å bytte** ut gammel teknologi med ny teknologi hvis den gamle har store ulemper.

Disse aspektene går over i hverandre, og jeg skiller ikke så skarpt mellom dem i det følgende.

32. Eksplisitt nevnt i rettskildefaktorene?

Teknologisk eller teknisk utvikling blir sjelden brukt eksplisitt i rettskildefaktorene **lovtekst og Høyesteretts praksis**.

Søking på Lovdata i mai 1990 viste at begrepet bare var brukt i 5 lovparagrafer; arbeidsmiljølovens § 1 nr.1 og § 12 nr. 1, regnskapslovens § 21, aksjelovens § 11-11 fjerde ledd og lov om teknologi-eksport av 18.12.87 § 1. Mens begrepet bare er brukt i et tilfelle i headingen til Høyesteretts avgjørelser,

nemlig Rt.1948 s. 1111 - se nærmere i pkt 62 nedenfor. Dette kan tyde på at argumentet sjelden blir brukt.

Hvis vi beveger oss ned i **forskriftsmassen**, finner vi en noe hyppigere bruk av begrepet. Søking den 15.9.88 på Lovdata viste at begrepet ble brukt i 14 sentrale forskrifter. Disse kan inndeles i 3 hovedgrupper.

For det første har vi en gruppe forskrifter, hvor det blir presisert at bestemmelsene må tilpasses/tolkes i samsvar med den teknologiske utvikling. F.eks. skal det etter forskrift om EDB--utstyr i banker av 12.10.1983 ".. foreligge standarder som til enhver tid er jour med den tekniske utvikling", og etter forskrift om sikkerhet til petroleumslovens § 21 av 28.6.1985 kap. II nr. 21 skal sikkerhetsnivået samsvare med den teknologiske utvikling. I denne gruppa fant jeg tilsammen 8 forskriftsbestemmelser.

For det andre har vi en gruppe forskrifter om særfordeler for utvikling av ny teknologi. F.eks. gis det økonomisk støtte og skattefordeler til teknologisk utviklingsarbeid, oppfinnere kan få råd av veiledningskontoret for oppfinnere, og utvikling av nytt radioteknisk utstyr er unntatt fra typegodkjenning av Teledirektoratet. I denne gruppa fant jeg 5 forskriftsbestemmelser.

Den tredje gruppa av forskrifter omhandlet ulempene ved den teknologiske utvikling. Man skulle tro at det fantes mange forskrifter i denne gruppa, men jeg fant bare en. Den gjelder kulturverdier som skal beskyttes i tilfelle krig, og beskyttelsestiltakene skal ta hensyn til den teknologiske utvikling av mulig krigføring, f.eks. bruk av kjemiske våpen - se nærmere i pkt, 35 nedenfor.

Selv om begrepet teknologisk eller teknisk utvikling ikke brukes så hyppig eksplisitt i de nevnte rettskildefaktorene, vil

den teknologiske utvikling ofte være relevant i den juridiske argumentasjon, men det brukes da andre ord. Noen ganger brukes ord som kan ha nær relasjon til den teknologiske utvikling, f.eks. "moderne":

Rt. 1980 s.336 - Når resteiendommen ved ekspropriasjon blir for liten til den arealkrevende moderne bakerivirksomheten, får ekspropriaten erstatning for næringstap.

Rt. 1987 s. 500 (Bjørnholt) - Moderne jordbruk gjorde driftsenheten uhensiktsmessig og talte i mot innløsning, men rimelighetshensyn trakk sterkt i motsatt retning.

RG. 1973 s. 166 - Huseier manglet moderne kloakkanlegg. Kommunens refusjonskrav måtte fastsettes ut fra dette.

Forholdsvis ofte brukes ordet "utviklingen". Men det kan da både bety personlig utvikling, sosial utvikling, økonomisk utvikling, prisutvikling, holdningsutvikling, moralsk utvikling og teknologisk utvikling. Disse utviklingsfaktorene henger selvsagt ofte sammen og kan ikke ses isolert. Men det kan være vanskelig i det enkelte tilfelle å se i hvilken grad den teknologiske utvikling har spilt en rolle i argumentasjonen. "Utviklingen" brukes som et diffust begrep, f.eks. når det brukes som argument for å skjerpe straffene for trafikkforseelser.

P.g.a. disse problemene har jeg begrenset den nærmere analyse til enkelte områder hvor den teknologiske utvikling kommer forholdsvis klart fram som juridisk argument.

33. Bakenforliggende interesser?

Bak argumentet om den teknologiske utvikling kan det ligge **andre argumenter eller interesser** som kommer mer eller mindre tydelig fram. F.eks. kan det være bestemte økonomiske interesser i at en bestemt teknologi får utvikle seg. Det kan være bestemte grupper av investorer eller spesialister som har særinteresser i så måte, f.eks. petroleumsteknologien. Men det

kan også være bredere felleskapsinteresser ved at de aller fleste i samfunnet vil ha nytte av at teknologien får utvikle seg. F.eks. kan den vanlige manns frihet til å bruke privatbil være forklaringen på at forurensningsloven av 1981 ikke trådte i kraft for biltrafikken før i 1990.

Hvor snevre eller brede interessene bak er, vil ofte ikke bli klart før teknologien har fått utvikle seg en stund, og man har sett resultatene av den. Det er nærliggende å anta at hensynet til en fortsatt utvikling av ny teknologi får større gjennomslagskraft jo bredere interessene bak kan beskrives.

Tilsvarende vil den møte større motstand jo større ulemper den antas å kunne påføre. Dette vil også være vanskelig å bringe på det rene før teknologien har fått utvikle seg en stund, og det kan være problematisk å etablere motekspertise hvis de fleste fagfolk på området har egeninteresser i at teknologien får utvikle seg i en bestemt retning. Bevisbyrdesynspunkter kan således føre til at ny teknologi får utvikle seg og bli tatt i bruk i større grad enn om man måtte bevise en viss nytteeffekt og garantere ingen ulemper eller måtte stille økonomisk garanti for å dekke eventuelle tap.

Hvis alle i samfunnet har nytte av en bestemt utvikling, mens noen få har ulempe av den, tilsier likhetsprinsippet at de få som har ulemper, skal få dekket sine tap. De få som tilfeldig blir rammet, skal ikke ofres på felleskapets alter. Dette er et grunnleggende prinsipp f.eks. i ekspropriasjonsretten. Der skilles det mellom særulemper som rammer de få, og ulemper som rammer de fleste. Det er bare særulempene man får erstatning for. De alminnelige ulempene kan imidlertid også være betydelige. Men hvis svært mange får erstatning, taper likhetssynspunktet sin vekt, og det kan bli dyrt og kan stoppe den teknologiske utvikling. Det er spørsmål om det er dette hensynet til den teknologiske utvikling som ligger bak og

dirigerer hva som skal regnes som særulemper - se nærmere om dette i pkt. 42.

Ulempene av den teknologiske utvikling er av forskjellig art. Det kan f.eks. være forurensninger, helseskader, misbruk av data, endret moral, forverring av arbeidsmiljø, fortregning av tradisjonelle næringer og bedrifter med oppsigelser og konkurrer til følge. Slike mulige ulemper blir brukt som argumenter mot utvikling og bruk av ny teknologi. Disse vil i samfunnsdebatten bli avveid mot fordelene. Dette kan føre til nye lovregler som har til formål å begrense ulempene - jfr. straks nedenfor. Men det kan også føre til domstolskapt rett - jfr. "farlig bedrift" (pkt. 62) og som nytt moment ved tolking av eksisterende lover, f.eks. har kredittkort ved hjelp av EDB fått en voldsom oppblomstring og mange har tatt opp mer gjeld enn de klarer å tilbakebetale. Dette kan få betydning ved tolking av f.eks. avtalelovens § 36 i disfavør av kreditor- jfr. Hans Petter Graver: "Kritisk kontraktsrett - to artikler" i Jussens Venner 1989 s. 1 flg.

34. Lovregler som hemmer eller fremmer den teknologiske utvikling

Noen lovregler vil fremme den teknologiske utvikling, mens andre vil hemme den. Lovreglene behøver ikke ha dette som sitt eksplisitte formål, men virkningen kan likevel være slik.

Eksempler på lover som kan fremme den teknologiske utvikling, er patentloven, opphavsretsloven og lov om arbeidstakerens rett til oppfinnelser av 17.4.1970 nr.21. Alle disse lovene gir oppfinnerne visse særrettigheter til oppfinnelsene. Dette vil kunne oppmuntre folk til å utvikle teknologien i større grad enn om den enkelte ikke fikk slike fordeler.

I lovgivningen finnes mange bestemmelser som pålegger taushetsplikt om bedriftshemmeligheter. Dette motsvares av en

særrett for den enkelte bedrift til å nyttiggjøre seg opplysninger f.eks. om oppfinnelser. En slik rett kan oppmuntre bedriftene til å utvikle ny teknologi på samme måte som enkeltpersoner kan oppmuntres av lovreglene nevnt i forrige avsnitt. Men til forskjell fra reglene om bedriftshemmeligheter bevirker patentloven og opphavsrettsloven at oppfinnelsene blir gjort kjent for andre, som kan bygge videre på dem og utvikle teknologien ytterligere. Siden reglene om bedriftshemmeligheter nettopp hindrer offentliggjøring og samarbeid med andre, har de også en hemmende effekt på den teknologiske utvikling. Det kan derfor diskuteres om netto-effekten av disse reglene er positiv eller negativ for den teknologiske utvikling.

Et annet eksempel på lovgivning som kan fremme den teknologiske utvikling er ekspropriasjonslovgivningen, særlig oreigningsloven, som gir hjemmel til å ekspropriere fast eiendom og rettigheter f.eks. til forsknings- og industriformål - se nærmere pkt. 41.

Eksempler på lovgivning som kan hemme den teknologiske utvikling, er forurensningsloven, personregisterloven, dyrevernloven, legemiddeloven (pkt. 71), produktkontrolloven (pkt. 71), produktansvarsloven (pkt. 73), lov om kunstig inseminasjon og lov om eksport av teknologi.

Forurensningsloven forbyr forurensende virksomhet som ikke har fått konsesjon, og konsesjon kan gis på vilkår som gjør det vanskelig å utvikle teknologien. Begrunnelsen er selvsagt at dette skal begrense ulempene av ny teknologi. Hvilken forurensende teknologi som tillates, blir avgjort ved en avveining mellom virksomhetens positive betydning for samfunnet og omfanget og graden av den mulige forurensning - se nærmere Ot.prp. nr. 11 (1979-80).

På den annen side fremmer forurensningsloven utviklingen av alternativ teknologi som er mindre forurensende, utviklingen av renseteknologi og teknologi for måling av utslipp. Dette viser at man ikke generelt kan si at en konkret lovbestemmelse fremmer eller hemmer den teknologiske utvikling. Den kan hemme utviklingen på et område samtidig som den fremmer utviklingen på et annet område.

Etter **personregisterloven** av 9.6.1978 nr. 48 § 9 må man ha konsesjon for å opprette personregistre på EDB og manuelle registre med visse sensitive persondata. Datatilsynet kan sette vilkår for å gi konsesjon og forby registrering helt. Dette kan hemme bruken av persondata til f.eks. forskning, overvåking og utvikling av ny teknologi. Enkelte vilkår for konsesjon kan også føre til at teknologien blir endret for å imøtekomme vilkårene, d.v.s. at personregisterloven kan hemme teknologiutviklingen på et område og fremme den på et annet område.

Den enkelte har rett til å få vite hvilke registre som har fått konsesjon og innsynsrett i selve registrene - jfr. § 4 og § 7. Den enkelte kan således få vite hvilke data som er registrert om en og til hvilket formål de skal brukes. På den måten oppnår den enkelte en viss grad av forutberegnelighet ved bruk av datateknologi på nye områder. Personregisterloven kan således sies å være et resultat av en avveining av bl.a. hensynene til den teknologiske utvikling og til forutberegnelighet.

Datatilsynet har forsøkt å ivareta denne balansen i sin praksis. F.eks. har den teknologiske utvikling ført til at flere og flere registre benytter elektroniske hjelpemidler, hvilket gir økte muligheter for samkjøring av data uten at den enkelte vet om det. Den derav svekkete forutberegnelighet blir forsøkt styrket på forskjellige måter, f.eks. ved at det blir krevd aktivt samtykke av den enkelte for bruk av persondata til de ulike formål.

Lov om kunstig befruktning av 12.6.1987 nr. 68 forbyr all forskning på menneske-egg. Ubefruktede egg er heller ikke tillatt å fryse ned. Begrunnelsen er at det ikke skal tukles med menneskelivet. En utvikling av teknologien på dette området kunne få både positive og negative følger. De mulige negative følgene vurderes som så store at de overskygger de mulige positive.

Liknende avveininger blir nå foretatt av de lovgivende organer på beslektete områder - se nærmere om dette i NOU 1989:8 om "Bioteknologi og patentering" og i NOU 1990:1 om "Moderne bioteknologi".

Dyrevernloven av 20.12.1974 nr. 73 § 21 forbyr biologiske forsøk med dyr uten at det er gitt særskilt løyve. Slik løyve kan gis bl.a. til forskningsformål og til utprøving av nye medikamenter m.v. Gjennomføringen av slike forsøk må ikke føre til at dyret lider mer enn det som er strengt nødvendig etter formålet. I hvilken grad disse bestemmelsene i praksis hemmer den teknologiske utvikling er vanskelig å si uten å undersøke forvaltningspraksis (landbruksdepartementet) nærmere.

Lov om eksport av teknologi av 18.12.1987 nr. 93 forbyr eksport av varer og tjenester som kan ha militær betydning. Det bakenforliggende argument er hensynet til rikets sikkerhet. En slik eksport kunne imidlertid føre til en større utveksling av varer, tjenester og ideer mellom landene og være befordrende for samarbeid og utvikling av teknologien på dette området.

35. Internasjonale konvensjoner.

I tillegg til lovbestemmelsene finnes også en del internasjonale konvensjoner som kan hemme den teknologiske utvikling.

Konvensjonene om **menneskerettigheter** forbyr visse former for forskning som krenker menneskerettighetene - jfr. f.eks. art. 3 i Den europeiske menneskerettskonvensjon som forbyr forsøk med mennesker som er umenneskelig eller nedverdiggende behandling. Et annet eksempel er art. 1 i den første tilleggsprotokollen som beskytter eiendomsretten mot bl.a. støy og andre forurensninger - jfr. Bjørn Stordrange: "Ekspropriasjonsrettlige emner" 1988 s. 37.

Videre forbyr Genèveprotokollen av 17.6.1925 all bruk av **kjemiske og bakteriologiske våpen**. I tilleggskonvensjonen av 1972 er også all utvikling og produksjon av biologiske våpen forbudt. Se nærmere om dette i Dag Mjaaland: "Kjemiske og biologiske våpen" Institutt for offentlig retts skriftserie nr. 3/83.

Foreløpig er det ikke forbudt å produsere, utvikle og lagre kjemiske våpen. Det er også uklart hvor langt forbudet mot bruk av kjemiske våpen går, siden det opprinnelige forbudet først og fremst gjaldt dødelig og sterkt skadelig giftgass. Siden dengang er det utviklet mange nye kjemiske våpen, som ikke er så skadelige, men som kan være svært smertefulle. Etter Iran/Irak-krigen er spørsmålet om å utvide forbudet igjen tatt opp på internasjonalt plan, og på Pariskonferansen den 11.1.1989 ble de 150 deltakende land enige om å trappe opp arbeidet med å komme fram til en avtale om totalforbud mot produksjon, utvikling, lagring og bruk av alle kjemiske våpen.

Når det eksperimenteres med kjemiske og biologiske produkter til fredelige formål, vil det ofte være mulig at noen produkter også kan brukes til krigsformål. Dessuten er noen kjemiske stoffer ufarlige så lenge de holdes atskilt, men som kan bli dødelige giftvåpen hvis de blandes (binære våpen). Det kan derfor være vanskelig å trekke grensa mot utvikling av våpen, som kan skje under dekke av fredelig virksomhet. For å unngå dette kan man legge seg på en restriktiv linje og

forby all utvikling som kan føre til nye våpen. Dette vil kunne hemme den teknologiske utvikling sterkt.

Det finnes foreløpig ingen konvensjoner som uttrykkelig forbyr utvikling, produksjon og bruk av **atomvåpen**. Slike våpen vil kunne påføre menneskeheten minst like store lidelser som kjemiske og biologiske våpen. Landene i den tredje verden som ikke selv har atomvåpen, har derfor argumentert med at atomvåpen må forbys på linje med kjemiske og biologiske våpen. Disse landene har vært lite villige til å undertegne konvensjoner som bare forbyr kjemiske våpen og ikke atomvåpen. Dette har vært en av vanskene med å få et totalforbud mot kjemiske våpen.

Gjennom forskning og utviklingsarbeid vil man stadig kunne finne fram til nye våpen. Det er blitt spekulert i om **elektromagnetiske bølger** kan brukes som et våpen - jfr. Vilhelm Schjelderup: "Elektromagnetikk og livet. En konfrontasjon mellom to supermakter"1987: Radiobølger på en bestemt lav frekvens og polarisasjon med alle bølger ordnet i et plan og i samme takt kan på kort avstand være dødelig og på lengre avstand påvirke helse og hjerne. Dette kan skje over mange år uten at ofrene er klar over det. Radiostasjoner kan altså sende kraftige elektromagnetiske bølger over lengre avstand mot et annet land og oppnå at befolkningen over tid blir sløvet og svekket. Dette kan selvsagt skje både i fredstid og krigstid. I følge Schjelderup ble den amerikanske ambassaden i Moskva utsatt for slike bølger på 50-,60- og 70-tallet, og det førte til nedsatt helsetilstand hos personellet. Det finnes ingen internasjonale konvensjoner om dette.

Schjelderup mener også at skogsdøden kan skyldes elektromagnetiske bølger. På den annen side kan slike bølger også ha positive virkninger: Elektromagnetiske signaler kan gripe inn i fysiologiske prosesser ved å gi levende celler informasjon som kan omprogrammere cellenes atferd og f.eks. stanse sykdoms-

prosesser. Samarbeid over landegrensene i forskningen på dette området er blitt hemmet fordi det kan røpe militære hemmeligheter. Vi har her et eksempel på at "hensynet til rikets sikkerhet" motvirker og tillegges større vekt enn hensynet til den teknologiske utvikling.

Den teknologiske utvikling har medført at vi i større og større grad omgis av elektromagnetiske bølger også i hverdagen. Alle elektriske og elektroniske installasjoner gir en viss utstråling. Generelt sett blir ikke dette ansett som skadelig. Men i noen tilfeller blir bølgene absorbert i kroppen, og dette fører til en økning av temperaturen. I verste fall blir det en kokeeffekt som i en mikrobølgeovn. Blant fagfolk er det uenighet om hvor man skal sette grensa for det helseskadelige. I Norge har man særlig diskutert stråling fra høyspentledninger. I flere land pågår det forskning på dette området.

I USA har ANSI (American National Standards Institute) i 1982 kommet med en anbefaling ang. elektromagnetisk stråling - jfr. siv.ing. Knut Aashamar: "Er radiobølger farlige?" i "Amatørradio" 1987 s. 201 flg. Radarpersonell som har fått øyeskader p.g.a. mikrobølger har fått godtatt dette som yrkesskade av det amerikanske arbeidsdepartement og er blitt tilstått erstatning - jfr. Schjelderup s. 122-123.

I Sovjet har man enda lavere grenser for akseptabel elektromagnetisk stråling, fordi man der mener at det kan være skadelig selv om det ikke fører til noen oppvarming av kroppsvet - jfr. op.cit. s.13-14. I USA er dette omstridt, og forskningen på dette området er blitt hemmet av hensyn til rikets sikkerhet - jfr. nærmere Charles Panati og Michael Hudson: "Den tause inntrenger - om å overleve i en strålingstid" Eides Forlag, Bergen 1986 s. 130 flg.

Etter norsk rett faller elektromagnetisk stråling inn under forurensningslovens § 6 nr.3, og i prinsippet kan det kreves at

man må ha konsesjon for å sende ut slike stråler. Men det er ikke gitt noen nærmere forskrifter om dette. Statens Institutt for Strålehygiene (SIS) har i praksis benyttet de retningslinjer som ble trukket opp av "Utvalget til vurdering av de biologiske virkninger av ikke-ioniserende stråling". Disse gjelder først og fremst eksponering i yrkesmessig sammenheng. Eksponering av befolkningen generelt bør holdes enda lavere. SIS har anbefalt at strålingstettheten til befolkningen ikke bør overstige 1 Watt pr. kvadratmeter i gjennomsnitt ved kontinuerlig opphold for frekvenser i området 1 MHz - 300 GHz.

I praksis har Staten v/Forsvarsdepartementet godtatt å innløse bolighus hvor strålingen fra Forsvarets radiosendere overskrider denne grense - jfr. Romsdal herredsretts skjønn av 29.11.88 (utrykt). For sikkerhets skyld er det nedlagt byggeforbud rundt radiosendere, selv om strålingen ligger noe under grensa.

36. Forsknings - og avtalefrihet.

Juridiske prinsipper som ikke er direkte lov- og konvensjonsbestemt, kan også ha en virkning på den teknologiske utvikling. F.eks. er det forskningfrihet i Norge, d.v.s. at det er tillatt å forske på alt som ikke er uttrykkelig forbudt ved lov. Bortsett fra lov om kunstig befruktning, forurensningsloven, dyrevernsloven og et par andre lovbestemmelser er det ingen juridiske hindre for forskningen. En annen sak er at økonomien ofte er et hinder. Men juridisk sett kan prinsippet om forskningfrihet fremme den teknologiske utvikling i større grad enn en generell regel om at enhver forskningsvirksomhet måtte ha konsesjon.

Et annet juridisk prinsipp er avtalefriheten. Dette prinsippet var en av forutsetningene for den industrielle revolusjon i forrige århundre - se pkt. 91. Men dette prinsippet er tveegget

m.h.t. virkningen for den teknologiske utvikling. Det gjør det nemlig mulig å kjøpe opp oppfinnelser. Spesielt vil en produsent som får vite at et konkurrerende produkt er oppfunnet, være interessert i å kjøpe opp den nye oppfinnelsen. Hvis produksjon og salg av det nye produktet vil gi produsenten mer fortjeneste enn det gamle produktet ga, vil sannsynligvis det nye produktet komme i produksjon, og samfunnet vil kunne ha nytte av det. Men hvis det nye produktet vil gi mindre fortjeneste til produsenten, er det sannsynlig at det ikke blir satt i produksjon, selv om det ville være et bedre produkt for forbrukerne eller ha andre samfunnsnyttige effekter som f.eks. mindre forurensende produksjon. Det er også sannsynlig at produsenten som kjøper oppfinnelsen, vil prøve å holde den hemmelig, slik at heller ikke andre kan få konkurrert ham ut.

Dette er et eksempel på at avtalefriheten kan hemme den teknologiske utvikling i større grad enn en streng rettslig regulering av omsetningen av oppfinnelser vil gjøre. Konkurransereguleringen i prisloven kan til en viss grad hemme avtalefriheten og dermed fremme den teknologiske utvikling. En nærmere undersøkelse av forvaltningspraksis på dette området kunne vise hvordan de ulike argumentene blir avveid.

37. Tekniske standarder.

Et ytterligere eksempel på normer som kan ha betydning for den teknologiske utvikling, er den tekniske standardiseringen av forskjellige produkter. Slike standarder kan oppstå ved at enkelte sterke industriforetak med stor markedsandel har en spesiell standard på sine produkter som de andre produsentene i markedet må tilpasse seg.

I tillegg til en slik faktisk standardisering foregår det også en "juridisk" standardisering bl.a. gjennom internasjonale organisasjoner som IEC (International Electrotechnical Commission)

og ISO (International Organization for Standardization) - se nærmere i Pierre Guillet de Monthoux: "Doktor Kant och den oekonomiska rationalisering" Uddavalla 1981. Jeg har satt juridisk i anførselstegn fordi det er private organisasjoner som står bak. Men slike standarder blir ofte inkorporert i rettsystemene - se f.eks. byggeforskriftene av 27.5.87 kap. 13. Dessuten blir standardiseringsarbeidet i ISO og IEC støttet av statlige organer (også norske) gjennom CEN (Comité Européen de Normalisation) og CENELEC (Comité Européen de Normalisation Electrotechnique).

Standardene har uansett betegnelse juridisk betydning: De som ikke følger standardene, vil f.eks. kunne bli møtt av kjøpsrettslige mangelsinnsigelser og erstatningskrav. Det vil kunne betraktes som uaktsomt å ikke følge standardene, og det kan igjen danne grunnlag for erstatningsansvar, også utenfor kontrakt. Derimot vil et brudd på en teknisk standard ikke kunne medføre straffansvar uten at standarden er inkorporert i selve lovteksten, eventuelt i forskriftstekst med hjemmel i lov - jfr. grl. § 96.

Men brudd på en teknisk standard kan føre til krav om retting etter nabolovens § 10 jfr. § 2 - jfr. f.eks. RG 1972 s. 469: Støy fra kjøleaggregater oversteg ISOs foreslåtte maksimumsverdier for lydnivå utenfor bolighus. Dette ble brukt som argument, og eieren av kjøleaggregatene ble pålagt å treffe foranstaltninger slik at støyen utenfor naboens soverom om natta ble redusert.

Søking på Lovdata mai 1990 har for øvrig ikke avdekket flere domsheadinger eller lovtekster som henviser til ISO eller IEC. Derimot henviser en rekke forskrifter til ISOs anbefalinger, f.eks. forskrift om bruk av mikrofilm av 1.1.1984 som i pkt. 6 bestemmer at prøvekortet skal være utformet som beskrevet i ISO 446-1975.

I tillegg finnes en del henvisninger til Norsk Standard (NS), først og fremst NS 3401, men dette må betraktes mer som en standardkontrakt enn som en teknisk standard. Norsk Standard har imidlertid også tekniske standarder, og f.eks. RG 1987 s. 308 henviser til en slik i forbindelse med avkortning i erstatningssummen fra Statens Naturskadefond, fordi en hytte ikke var konstruert i henhold til NS 3479.

Standardene kan både hemme og fremme den teknologiske utvikling: Gjennom standardene kan produktene lettere tilpasses hverandre på tvers av landegrenser og danne grunnlag for videre teknologisk utvikling gjennom større markeder og flere utviklingsressurser. Men standardene kan også gjøre det vanskelig å utvikle produkter med andre standarder som kan vise seg å gi bedre tekniske eller samfunnsmessige løsninger - se nærmere Guillet de Monthoux.

4. EKSPROPRIASJONS- OG TINGSRETT (FAST EIENDOM)

41. Ekspropriasjonshjemmel.

Ekspropriasjonsrett er et rettsområde som kan belyse de generelle problemstillingene, fordi vi på dette området finner regler om hvordan det offentlige ved tvang kan favorisere en arealbruk framfor andre. Vi kan se hvilken vekt forutberegnelighet og teknologisk utvikling blir tillagt.

Etter legalitetsprinsippet følger det at ekspropriasjonstiltak bare kan gjennomføres når det foreligger klar hjemmel i lov. Den viktigste hjemmelen finnes i oreigningslovens § 2, som gir Kongen (departementet) fullmakt til å gi samtykke til ekspropriasjon når bestemte angitte formål dermed fremmes. Formål nr. 32 er industriltak. Dette er en lovbestemmelse som kan sies å gjøre den teknologiske utvikling lettere. Dette er for såvidt trivielt og ikke så interessant, fordi det ikke sier noe om hvilke motargumenter som gjør seg gjeldende.

Dette kan imidlertid komme klarere fram i paragrafens siste ledd.

Etter oreigningslovens § 2 i.f. skal det ikke gis samtykke til ekspropriasjon uten at "inngrepet tvillaust er til meir gagn enn skade". I denne vurderingen av fordeler og ulemper ved et tiltak hender det at hensynet til den teknologiske utvikling blir avveid mot andre hensyn. Avveiningen vil først og fremst skje i forvaltningen, og domstolenes overprøving er begrenset, fordi avveiningen tilhører forvaltningens frie skjønn. For å få kunnskap om denne avveiningen, ville det vært nødvendig å se nærmere på forvaltningspraksis.

Bygningslovgivningen gir kommunene hjemmel til å ekspropriere uten å måtte innhente samtykke fra Kongen - jfr. tidligere bygningslov § 35 annet ledd. Dette gjelder bl.a. trafikkformål, som dermed altså prioriteres høyere enn andre formål, og som kan sies å fremme den teknologiske utvikling.

Etter den tidligere bygningslov § 36 nr. 1 kunne kommunene få samtykke til ekspropriasjon uten at det forelå reguleringsplan eller konkrete byggeplaner for å sikre kommunen grunnarealer til "ny tettbebyggelse". I en sak for Gulating lagmannsrett (RG 1983 s. 930) ble det reist spørsmål om "tettbebyggelse" også omfattet industri. Lagmannsretten svarte bekreftende og la til grunn at "utviklingen i den senere tid har vært at kommunene ofte går frem på denne måten, og i stor utstrekning må gjøre det for å skaffe industriarbeidsplasser, og at det er en anerkjent kommunal oppgave å legge forholdene til rette for næringsvirksomhet, herunder industri, i kommunen" (s. 933-934). "Det ligger i sakens natur at det ikke kan kreves noen visshet for at området innen rimelig tid blir tatt i bruk av industriforetagender" (s. 935). Her ble det altså tatt hensyn til at kommunene måtte konkurrere om arbeidsplasser på industriens premisser ved å tilrettelegge tomter på forhånd før de blir tilbudt industrien. Det ble godtatt at dette kunne skje til fortrengsel for andre interesser (utmarksområde), selv om det ikke skulle bli noe av kommunens planer om industri. Å la "tettbebyggelse" omfatte industri er ingen dristig tolking. Resultatet kan derfor sies å følge direkte av lovteksten. Men uansett er dette et eksempel på at hensynet til den teknologiske utvikling blir tillagt vekt i rettsystemet.

Et annet eksempel på lovtolking av ekspropriasjonshjemmel under hensyntaken til den teknologiske utvikling finner vi i Rt. 1957 s. 1084. Spørsmålet var om "veianlegg" i § 22 i veiloven av 21.6.1912 også ga hjemmel til å ekspropriere grunn til veivesenets verksted. Høyesterett svarte bekreftende og henvis-

te til en uttalelse i forarbeidene om hva den nye vedlikeholdsteknikk krevde (s.1085).

Det finnes også eksempel på lovtolking av ekspropriasjons-hjemmel hvor løsningen er blitt en annen enn det den teknologiske utvikling tilsa. I Rt. 1987 s. 500 (Bjørnholt) blir det bl.a. diskutert om jordlovens § 20 annet ledd gir hjemmel til å ekspropriere husmannsbruk selv om bruket er for lite til å drive moderne, regningsvarende jordbruk i samsvar med - formålsbestemmelsen i jordlovens § 1. Høyesterett svarte bekreftende, fordi både ordlyden og formålet med § 20 annet ledd tilsa at man var ubundet av § 1. Bestemmelsen i § 20 annet ledd ble vedtatt så seint som i 1975 og hadde som formål å avvikle resterende husmannsforhold. De fleste husmannsplasser var allerede dengang for små til å gi grunnlag for moderne heltidsjordbruk, slik at bestemmelsen ikke ville få noen særlig betydning hvis man skulle utelukke de små bruksenheterne. "Ekspropriasjon basert på de formål som moderne jordbruk bør anses å oppfylle, ville vanskelig komme på tale ved tradisjonelle husmannsplasser"(s. 506).

Internasjonale konvensjoner setter også grenser for ekspropriasjon og rådgighetsinnskrenkninger. Et eksempel er art. 1 i den første tilleggsprotokollen til Den europeiske menneskerettskonvensjon av 4.11.1950. Der settes tre vilkår for inngrep: 1. Inngrepet må være i samfunnets interesse. Dette må vurderes mot den enkeltes interesse i vern av sin eiendom. Hensynet til den teknologiske utvikling vil stå sterkt i denne vurderingen.

2. Inngrepet må skje "på betingelser som er fastsatt ved lov". Med lov menes også uskrevne rettsregler, f.eks. common law. Poenget er at rettsregelen må være så tilgjengelig og presis at man med juridisk bistand kan forutberegne og kontrollere sin rettstilling.

3. Vilkårene for inngrepet må overfor utlendinger dessuten følge av "folkerettens alminnelige prinsipper".

Sverige er blitt dømt for brudd på denne bestemmelsen i "Sporrong og Lønnroth"-saken i 1982: Det var gitt tillatelse til ekspropriasjon av flere leiligheter, bl.a. Sporrongs og Lønnroths, for å gjøre om et område til parkeringsplasser og til en viadukt, men ekspropriasjonen ble ikke fullbyrdet. For Sporrong tok det 23 år før dette ble avklart uten at han fikk noen erstatning. Menneskerettsdomstolen kom til at det ikke var gjort en balansert interesseavveining mellom samfunnets interesser og den byrde den enkelte var blitt påført.

Etter konvensjonsbestemmelsen har Staten også en plikt til å forby forurensning og støy som kan ødelegge "eiendomsnyttelsen". Selv om f.eks. en industriell virksomhet ikke krever at nabo-eiendommen behøver å eksproprieres, kan ulempene for nabo-eiendommen bli så store at virksomheten må forbys eller naboeiendommen innløses - jfr. pkt. 3 foran .

Siden den teknologiske utvikling er kommet på forskjellig nivå i de ulike land i Europa, er det mulig at dommerne fra de ulike land vil se forskjellig på de rettslige standardene som konvensjonen opererer med. F.eks. er det mulig at dommerne fra de mest industrialiserte land vil tillate større inngrep begrundet ut fra den teknologiske utvikling enn dommerne fra mindre industrialiserte land, fordi man i de førstnevnte land er mer vant til hva den teknologiske utvikling krever.

Se nærmere om ovenstående i Bjørn Stordrange: "Ekspropriasjonsrettslige emner" 1988 kap. 3.

42. Tålegrensa.

Hovedspørsmålet i dette avsnittet er hvor mye som må tåles av ulemper fra en virksomhet før virksomheten blir erstatningsansvarlig. Den teknologiske utvikling kommer inn på to måter: For det første kan den teknologiske utvikling føre til virksomheter som gir større og flere ulemper enn tidligere ("urimeleg" i nabol. § 2). For det andre kan ny teknologi gjøre det mulig å redusere ulempene, og det blir spørsmål om ikke-bruk av slik teknologi kan føre til erstatningsansvar ("uturvande" i nabol. § 2).

Den ekspropriasjonsrettlige tålegrense faller sammen med tålegrensa etter nabolovens § 2. Disse blir derfor behandlet under ett nedenfor.

421. "Uturvande".

Hvis en skade eller ulempe er unødig eller "uturvande", vil den være ulovlig (erstatningsbetingende). En ulempe er unødig hvis det er teknisk og økonomisk mulig å redusere eller fjerne den. Den teknologiske utvikling kan føre til at ulemper som tidligere ikke var mulig å unngå, i dag kan fjernes ved små økonomiske uttelling. Hvis den nye teknologien ikke benyttes i slike tilfeller, kan man bli erstatningsansvarlig. F.eks. var Høyesterett inne på denne muligheten i Rt. 1972 s. 142 (Jernverket i Mo i Rana).

Et annet eksempel finner vi i Rt. 1969 s.757 ("Sandvika Gjestgiveri"): Anleggsarbeidet ved omlegging av Drammensveien forbi Sandvika førte til ekstraordinær støy, som igjen gikk utover driften av gjestgiveriet. Eieren fikk erstatning, fordi det ikke var lagt vekt på å begrense støyen. Førstvoterende antok at "om man hadde lagt vekt på støyproblemet, kunne man oppnådd en betydelig forbedring uten uforholdsmessige omkostninger".

Etter "Aaslandsutvalgets" forslag har nabolovens § 2 fått en presisering av prinsippet om at tilgjengelig teknologi skal brukes for å redusere ulempene så sant det er økonomisk mulig - jfr. NOU 1982: 19 s. 78. Dette prinsippet var etter utvalgets mening gjeldende rett allerede, men siden det er uklart hvor langt domstolene vil gå i denne retning, fant utvalget det ønskelig med en lovfesting.

Den teknologiske utvikling kan også føre til vanlig bruk av nye hjelpemidler, som påføres ulempe av gamle maskiner. F.eks. brukte man tidligere mindre elektriske enfasemotorer som ikke påførte noen ulemper inntil radio- og fjernsynsmotoring ble vanlig. Da viste det seg at disse motorene førte til forstyrrelser på sendingene, og bruk av slike enfasemotorer er i dag i strid med naboloven - jfr. Rådsegn 2 fra Sivillovbokutvalet s. 27.

422. "Urimeleg".

Selv om en ulempe må anses å være nødvendig, kan den likevel være så stor at den må anses som urimelig, og det kan også utløse erstatningskrav. Vilkårene om "uturvande" og "urimeleg" ulempe er således likestilte, alternative vilkår for erstatningsansvar.

Etter nabolovens § 2 annet ledd skal det ved vurderingen av om noe er urimelig legges vekt på om det er "venteleg etter tilhøva på staden. Er det ikkje verre enn det som plar fylgja av vanlege bruks- eller driftsmåtar på ulike stader, skal det ikkje reknast for urimeleg". Hensynet til forutheregnelighet tillegges altså stor vekt, og et sentralt spørsmål er hva som er forutberegnelig ("venteleg"). Det viser seg at dette har nær sammenheng med den teknologiske utvikling.

Transport-teknologi.

Rettspraksis inneholder en stor mengde saker som gjelder utviklingen av transport-teknologi, spesielt veier og flyplasser. En ofte påberopt ulempe av slik virksomhet er støy. Det er klar praksis for at naboene må tåle slik støy uten erstatning hvis en vei eller flyplass lå der før de etablerte seg, selv om virksomheten er blitt utvidet eller lagt om slik at støyen er blitt betraktelig høyere eller hyppigere. Hvis det derimot blir bygget en ny vei eller en ny flyplass i et område hvor det ikke tidligere hadde vært eller kunne påregnes noen slik arealbruk, vil naboene få erstatning hvis de blir påført støy over en viss grense (ca. 60 dBA for veistøy - jfr. Rt. 1983 s. 946 og ca. 108 dBA for flyplasser - jfr. Rt. 1977 s. 1155).

Jeg nøyer meg med å vise til rettspraksis for henholdsvis veiutbygging: RG 1967 s. 340, Rt. 1969 s.643 (Fana), Rt. 1978 s. 1369 (Økernvn.), Rt.1980 s 309, Rt. 1983 s. 152 (Bergen), Rt. 1983 s. 329, Rt. 1983 s. 940(Tune), Rt. 1983 s. 1152, RG 1982 s. 1036, RG 1984 s. 336 (Ustaoset), RG 1984 s. 492 og RG 1986 s. 446 (Kristiansand)

og for flyplasser:

Rt. 1967 s. 1119 (Kristiansand), Rt. 1968 s. 411 (Bardu), Rt. 1968 s.455 (Molde), Rt. 1973 s. 1193 (Bodø), Rt. 1974 s. 574 (Fornebu), Rt. 1977 s. 1155(Flesland), Rt.1982 s. 588 (Kjevik), RG 1969 s.212 (Bodø), RG 1970 s. 77 (Gardermoen), RG 1977 s. 452 (Bodø) og RG 1988 s. 35 (Vigra)

En tilsvarende grensedragnig blir trukket når det gjelder større bruianlegg: Naboen til Stavanger bybru (Rt. 1981 s. 343) fikk ikke erstatning, fordi eiendommen lå i et sentralt strøk av Stavanger hvor det var "venteleg" med slike ulemper. Derimot fikk naboen til en bru på Strømodden ved Ulefos (RG 1982 s. 1012) erstatning, fordi eiendommen lå i "relativt landlige omgivelser" (s. 1020), hvor det ikke var "venteleg" med så store ulemper.

En annen ulempe av større vei-omlegginger, bygging av motorvei etc. er at noen vil få lengre eller vanskelig-gjort avkjørsel. Som hovedregel er slike ulemper ikke erstatningsbetingende, fordi det er ulemper som man må tåle i "utviklingens medfør" - jfr. Rt.1967 s. 1365, RG 1968 s.1050, Rt. 1969 s. 893, RG 1982 s. 809, RG 1984 s.143 og Rt. 1982 s. 1601, som inneholder en mer fylldig begrunnelse:

"... veitrafikken gjennom en årrekke har vært i en meget sterk utvikling, og at det derfor stadig har vært nødvendig med nye tiltak for å bedre trafikksikkerheten. Dette har medført og medfører omlegging av både veier og avkjørsler uten at det alltid vil være mulig på forhånd å vite hvor slike omlegginger vil komme. En bensinstasjonseier må derfor regne med som en mulighet at det vil komme endringer av denne art, også slike endringer som kan være av avgjørende betydning for stasjonens lønnsomhet" (s. 1611).

Det kunne derfor bare gis erstatning for direkte tap på investeringer, som ikke var fullt nedskrevet.

Hvis avkjøring for bil blir helt umulig eller forbudt etter en vei-omlegging, må det betales erstatning hvis ikke alternativ avkjøring tilbys. Det er en forutsetning at man hadde etablert privat veirett før den aktuelle reguleringsplan - jfr. Rt. 1982 s. 1558. De som hadde fått veiretten etter vedtakelsen av reguleringsplanen, måtte regne med at planen ble gjennomført, og at de dermed fikk sin avkjøring avskåret. Utviklingen var med andre ord forutberegnelig.

Kraftledninger.

"Utviklingens medfør" brukes også som argument for at man til en viss grad må tåle radiostøy p.g.a. kraftledninger - jfr. Rt. 1972 s. 377: Grunneierne fikk redusert sine muligheter til å lytte på utlandet, men de tekniske forutsetningene for dette var dårlige på forhånd og ble stadig dårligere. Ved å anskaffe utstyr for FM-mottaking ville de kunne lytte på de innenland-

ske sendingene helt uten forstyrrelser. En slik teknisk modernisering av sitt utstyr måtte de tåle. Det var " i tråd med grunnlaget for kringkastingsutbyggingen i de siste 15 år og for den pågående utbygging"(s. 382). Kraftledningene var allmenntillegelige tiltak. Generelle ulemper av dette kunne ikke uten videre utløse erstatning. "Ikke minst gjelder dette når den interesse som rammes (radiolytting) selv er et resultat av den generelle tekniske utvikling som også i egentligste forstand er årsak til ulempen" .

I en annen sak (Rt. 1965 s. 389) ble det imidlertid gitt erstatning for radioforstyrrelser til bare to av flere grunneiere. Disse to hadde spesielle ulemper uten at det er nærmere presisert hvilke ulemper disse hadde som de andre grunneierne ikke hadde. De generelle synspunktene for ikke å tilstå de andre erstatning er interessante. Høyesterett sluttet seg til lagmannsrettens følgende begrunnelse: "Fjernledninger for elektrisk kraftoverføring er et naturlig og nyttig ledd i den tekniske utvikling. Som fremhevet fra vassdragsvesenets side, kan slike anlegg bli aktuelle nær sagt hvor som helst. At en ny kraftledning av vanlig utførelsesstandard føres frem gjennom et skog- eller fjellandskap og derved i noen grad berører landskapet dets uberørte preg kan ikke i og for seg karakteriseres som en usedvanlig eller upåregnelig ulempe, som gir hytteeiere i området grunnlag for noen erstatning".

Hvis de samme hytte-eierne hadde blitt utsatt for ulemper av en ny stor vei, flyplass eller industrivirksomhet, ville ulempene bli betraktet som upåregnelige og dermed erstatningsbetingende. Det kan derfor umiddelbart virke merkelig at kraftledninger er mer påregnelige. Men forklaringen er nok at ulempene av en kraftledning regnes som mindre enn ulempene av veier, flyplasser og industrivirksomhet, og at de av den grunn ligger under tålegrensa.

Industri.

Naboer til industriområder må regne med at industrien utvikler seg og kan medføre økte ulemper. Dette er i tråd med hva som er sagt ovenfor om naboer til flyplasser og veier. Men det er en grense for hvor store ulemper som må tåles. Et eksempel på at tålegrensa var overskredet, finner vi i Rt. 1964 s. 609: En eldre treforedlingsbedrift startet i 1959 sponplatefabrikasjon som medførte en stor støvutvikling. Selv om det gjaldt et gammelt industriområde, og selv om sponplateproduksjonen var en naturlig og påregnelig utvikling av bedriften, var støvplagen så stor at naboene fikk erstatning. Tilstøyningen var "av et slikt omfang at den fremtrådte som en ny ulempe, vesentlig større enn noen som naboskapet med de industrielle virksomheter hittil hadde ført med seg"(s. 614). En slik sprangvis utvikling kan altså utløse erstatningskrav - i motsetning til den gradvise utvikling.

Grensa mellom den gradvise og den sprangvise utvikling kan være vanskelig å trekke. Et eksempel på at utviklingen ble regnet for gradvis har vi i Rt. 1972 s. 142: Jernverket i Mo i Rana tok i 1962 i bruk en tredje elektrostålovn og et nytt LD-verk. Dette førte til "en vesentlig økning av rød røyk". "Nedfallet fra den røde røyk har påført store deler av befolkningen i jernverkets nærhet ... betydelige ulemper og tildels psykiske påkjenninger, og også i noen grad materielle skader på deres eiendommer og øvrige eiendeler". Likevel ble dette ansett å være "venteleg etter tilhøva på staden" - jfr. nabol. § 2. "Iallfall fra 1946 da det ble besluttet å legge jernverket i Mo i Rana måtte det være klart for alle at et industrianlegg av den art og de dimensjoner det gjaldt, måtte føre til en fullstendig omveltning av alle forhold på stedet, med fordeler og ulemper for alle, og også at forurensningsproblemer nødvendigvis måtte melde seg for den befolkning som fikk sin tilknytning til stedet og bedriften. Selv om den enkelte ikke hadde noen

mulighet for å forutse hvilke utslag disse problemer ville gi i forhold til ham, må det generelt sies at alle som har bygget i nærheten av jernverket etter 1946 har tatt en risiko for at de kunne bli utsatt for røykplage" (s. 144-145). Selv om ulempe- ne "økte i omfang og delvis skiftet karakter i uheldig retning, har de ikke sprengt rammen for det som generelt sett ville fremstille seg som ventelig ved en storindustri av denne karakter". "Økningen av røykulempene (hadde) sammenheng med en endret driftsmetode og en gradvis ekspansjon av bedriftens virksomhet i det hele, ikke med en radikal omlegging av jern- verkets tidligere virksomhet. På dette punkt skiller forholdene i vår sak seg fra den sak som er referert i Rt. 1964 s. 609".

Dommen er også interessant, fordi heller ikke de som bodde i Mo i Rana før 1946, fikk erstatning. Selv om utviklingen ikke var ventelig for dem, ble de ansett for å ha godtatt utviklingen siden de ikke krevde erstatning i 1946. Da ble de stilt på linje med de som hadde bosatt seg etter 1946. Begge kategorier hadde hatt fordeler av utviklingen, og da måtte de også tåle ulempe.

Det spilte nok en viss rolle at bedriften ble ansett for å ha gjort det som var mulig for å begrense ulempe og hadde også klart det på domstidspunktet. Ulempe var således ikke "uturvande". Men de kunne jo likevel være urimelige og dermed erstatningsbetingende. Selv om dette er alternative vilkår for erstatning, kan vi ikke se helt bort fra at vurderingene kan påvirke hverandre.

Et tilsvarende eksempel på gradvis utvikling finner vi i Rt. 1972 s. 403: 5 sildoljefabrikker i strand/havneområdene i Egersund økte forurensningen av naboeiendommene da Nord- sjøfisket fikk et stort oppsving i 1964, Dette ble likevel ansett å være venteleg, siden det dreide seg om "en gammel fiske- havn, hvor sildoljeindustrien ble etablert så langt tilbake i tiden som i årene etter første verdenskrig, og hvor det også er

bygd opp diverse industri av annen art. Ved reguleringsplan stadfestet i 1966 er store deler av selve de strandområder det gjelder, regulert til industri. Dette er en utvikling som strand-eierne måtte være forberedt på".

Også i denne saken ble fabrikkene ansett for å ha gjort det som var mulig for å sikre mot forurensning. Siden det store oppsvinget i 1964 kom forholdsvis plutselig, måtte det "nødvendigvis ta noen tid før fabrikkene fikk innrettet seg på den nye situasjon". Her ble altså ikke bare naboenes forutberegnelighet tillagt vekt, men også fabrikkenes forutberegnelighet. En tilsvarende avveining av begge parter forutberegnelighet finner vi ved vurderingen av skadelidtes medvirkning i erstatningsretten, hvor påregneligheten på begge sider blir vurdert mot hverandre - jfr. nærmere i pkt. 6.

I underrettspraksis finner vi også flere saker som følger det samme mønstret:

RG 1975 s. 230 - Flytting av en cellulosefabrikks flishaug fra et sted til et annet innen fabrikkområdet på Herre i Bamble medførte større ulemper i form av støv og utsyn for de nærmeste naboene. Men dette var "ikke mer enn det som man kan vente på et typisk industristed som Herre, hvor det ... har vært drevet industriell virksomhet lenge før de saksøkte bygget sine hus. I denne forbindelse skal også nevnes at de fleste av de saksøkte har sitt arbeid på Bamble Cellulosefabrikk og har fordelene av å bo nær bedriften"(s. 241). Det siste momentet var neppe avgjørende, siden det ikke ble skilt mellom de naboene som arbeidet på cellulosefabrikken og de som ikke gjorde det.

RG 1983 s. 581 - Et 50 meter høyt nytt silobygg ble oppført på Skarnes i tilknytning til tidligere siloanlegg. Det hadde vært mølle og kornlager på stedet siden 1920-åra og silo siden 1953/1954 med etappevise utbygginger. Men det vokste fram "et absolutt behov for en ny silo med tilstrekkelig kapasitet og

moderne utstyr" (s. 584). Den nye siloen førte til skyggevirkning, redusert utsyn og negativ estetisk virkning for naboene. Ulempene for de enkelte naboene ble vurdert konkret. 11 fikk erstatning, mens ulempene for 4 ble ansett som så små at de ikke fikk noen erstatning. Ulempene ble ansett for upåregnelige siden den tidligere reguleringsplanen fastsatte maksimal byggehøyde til 2 etasjer eller 9 meter.

RG 1987 s. 740 - Den delen av Statoils rørledning for gass som gikk over Karmøy, påførte naboene ulemper. Allerede i 1976 forelå utkast til generalplan som viste at området skulle legges ut til industriområde. Naboene etablerte seg i området i 1979/1980, og de måtte da være forberedt på å få industri i nærheten. De fikk derfor ingen erstatning for de varige ulempene, dog noe for ulemper i anleggstida.

Jordbruk.

Rt. 1971 s. 378: På et gardsbruk var det i lengre tid drevet tradisjonelt griseoppdrett. I 1964 ble det oppført et nytt grisehus og startet oppdrett av 500 griser til enhver tid. Luktplagene økte for naboene, men de ble ikke ansett å overstige tålegrensa. Selv om virksomheten fikk et større omfang fra 1964/1965, var det "mest naturlig å se den som en fortsettelse og utvikling av den tidligere virksomhet, påvirket av den alminnelige tendens mot en mer intensiv drift og innenfor den ramme som gårdbrukerens og hans families arbeidskraft gir" (s. 381). Luktplagene var bare tilstede under spredningen av gjødselen, ikke under lagringen. Når gjødselhåndteringen skjedde "etter anerkjente metoder med lukket transport og rask nedmolding og så vidt mulig under de minst sjenerende klimatiske forhold", var luktplagene ikke større enn det man måtte tåle i et jordbruksmiljø (s. 382)

Man kan si at den teknologiske utvikling har gjort det nødvendig å drive jordbruk mer intensivt og spesialisert for at det skal bli økonomisk drivverdig. Folk som bosetter seg i et jordbruksdistrikt, må finne seg i denne utviklingen. Et annet eksempel på dette finner vi i RG 1970 s. 45: Revefarm påførte eier av landsted i typisk jordbruksdistrikt ulemper i form av lukt og støy, men lagmannsretten så "anlegget av farmen som en naturlig og påregnelig foranstaltning for den familie som tar sikte på å livberge seg på en rimelig måte på småbruket... De ulemper som farmen volder ... går ikke lenger enn ulemper av andre former for mere spesialisert gårdsdrift som det på dette sted og i disse omgivelser må være rimelig å regne med" (s. 47 flg.).

Samfunnsnyttten

Samfunnsnyttten ved virksomhetene blir sjelden nevnt eksplisitt som et moment i domspremissene. Derfor har juridisk teori ment at dette ikke var relevant - jfr. Mons Nygard: "Ting og rettar" 1974 s. 206-207 og Brækhus/Hærem: "Norsk Tingsrett" 1964 s. 114. "Aaslandutvalget" er imidlertid ikke enig i dette og trekker fram noen høyesterettsavgjørelser hvor momentet er tillagt vekt - jfr. NOU 1982:19 s. 74-75 og Rt. 1965 s. 389 ("nyttten ved de elektriske anlegg" på s. 402), Rt. 1969 s. 643 ("en vei tjener felles samfunnsinteresser" på s. 646) og Rt. 1972 s. 377 (Kraftlinjer var "klart allmenntytige tiltak" på s. 381).

Uansett hvor ofte momentet er blitt nevnt, er det et fellestrekk ved alle de avgjørelsene jeg har nevnt i dette kapitlet, at den "skadevoldende" virksomheten også er samfunnsnyttig eller i alle fall blir vurdert som ønskelig. Det kan tenkes utfallet hadde blitt annerledes hvis samfunnsnyttten hadde vært mer tvilsom, f.eks. idrett- og fornøyelsesaktiviteter. Hvis den teknologiske utvikling gjør slik virksomhet mer støyende eller forurensende for naboene, vil neppe skillet mellom gradvis og

sprangvis utvikling være avgjørende. En gradvis økning av ulempene for naboene vil være tilstrekkelig til at tålegrensa vil anses overskredet i slike tilfeller.

Dette har sammenheng med hva som ligger i hensynet til den teknologiske utvikling. Grunnen til at dette blir tillagt så stor vekt er nettopp den nytten samfunnet antas å ha av den - jfr. pkt. 33. Hvis teknologiutviklingen på et konkret område ikke antas å ha noen samfunnsnyttig effekt, kan dette hensynet heller ikke tillegges stor juridisk vekt.

Lovendring

"Aaslandutvalget" fant det urimelig at skillet mellom gradvis og sprangvis utvikling skal være avgjørende for tålegrensa, fordi også en gradvis forverring kan være svært tyngende for dem som tilfeldigvis blir rammet - jfr. NOU 1982:19 s. 76 flg. Utvalget foreslo derfor en endring i nabolovens § 2, slik at en **vesentlig** forverring av forurensnings situasjonen som bare rammer en **begrenset** krets av naboer, kan være erstatningsbetingende selv om det bare har skjedd en gradvis utvikling. Forslaget er fulgt opp i Ot.prp.nr. 33 (1988-89) og vedtatt den 16.6.89.

Dette innebærer en viktig endring i den tidligere rettstilstanden. Siden den ekspropriasjonsrettslige tålegrense har vært knyttet til nabolovens § 2, er det sannsynlig at lovendringen også vil få betydning i ekspropriasjonsretten.

Etter lovendringen kan det på dette grunnlag bare tilstås erstatning hvis det er en begrenset krets av naboer som rammes. Hensynet til likhet og forutberegnelighet kan sies å ligge bak: Hvis mange rammes like mye av en utvikling som de kunne forutse, tilsier ikke likhetsprinsippet at noen får erstatning. Hvis det derimot er bare noen få som rammes mye, må erstatning tilstås for at likheten skal gjenopprettes.

Det kan likevel reises spørsmål om dette er en rimelig regel: Den som forurensrer så mye at mange naboer rammes, behøver ikke betale erstatning. Mens den som forurensrer mindre og bare rammer noen få, må betale erstatning. De som rammes, rammes like mye selv om de deler det med noen få eller med mange.

Det er også spørsmål om norsk rett på dette området er i samsvar med art. 1 i protokoll nr. 1 til den europeiske **menneskerettskonvensjon** av 1950, hvor det står at "enhver har krav på å få nyte sine eiendomsrettigheter i fred". Etter denne bestemmelsen har det offentlige en plikt til å påse at forurensninger ikke ødelegger en eiendom - jfr. Bjørn Stordrange: "Ekspropriasjonsrettslige emner" Oslo 1988 s. 37. Hvis en gradvis utvikling har ført til svært mye forurensninger, kan tålegrensa etter menneskerettsbestemmelsen være overtrådt uten at det er tilfelle etter tradisjonell rettspraksis etter nabolovens § 2. I så fall er det spørsmål om norske domstoler må tolke nabolovens § 2 i samsvar med menneskerettskonvensjonen - jfr. diskusjonen om monisme/dualisme. Etter den siste lovendringen vil imidlertid neppe spørsmålet komme på spissen.

Oppsummering

Vi ser at det er mange faktiske momenter som inngår i den skjønnsmessige vurderingen av hvor tålegrensa går. Hvilke momenter som er relevante og hvilken vekt de skal tillegges, styres av de juridiske argumentene. F.eks. tilsier hensynet til **forutberegnelighet** at følgende momenter er relevante: Ervervstidspunktet, omgivelsene dengang (boliger, jordbruk, veianlegg, industri, friluftsområde), utbyggingsplanene dengang, avstand til nærmeste by, tettsted eller attraktivt område, tidspunkt for investeringer både på skadevolder- og skadelidtesiden.

Mens hensynet til den **teknologiske utvikling** tilsier at følgende momenter tillegges relevans:

De konkrete tekniske alternativene, den konkrete økonomiske betydning av å ikke ta i bruk ny teknologi for den enkelte og for samfunnet, den nye teknologiske mulighet til å redusere ulemper eller skader.

Kombinasjonen av forutberegnelighet og teknologisk utvikling peker ut følgende relevante momenter:

Retning og grad av teknologiutvikling på ervervstidspunktet og i dag, generelt og innen den enkelte næring, gradvis eller sprangvis endring, nye eller gamle ulemper/skader.

Prevensjon, d.v.s. å hindre eller redusere skader og ulemper, tilsier at omfanget, grad og type av skader og ulemper blir relevante argumenter.

Likhetsprinsippet tilsier at ingen skal rammes hardere enn andre. Dermed er det relevant om de enkelte har fordeler av tiltaket som oppveier ulempene i forhold til andre. Etter den siste lovendringen er det også relevant hvor stor krets av naboer som rammes av en vesentlig forverring: Hvis det er en liten krets som blir rammet mye hardere enn de andre, tilsier likhetsprinsippet erstatning til de få. Hvis derimot de fleste i samfunnet blir rammet omtrent like mye, er byrdene allerede likelig fordelt og tilsier ingen erstatning.

Hvis en av partene i en konflikt ikke er eier av eiendommen, men f.eks. leier eller allemannsrettshaver, er det ikke opplagt at disse har like sterk rett som eieren. Dette kan ha sammenheng med vernet av den **private eiendomsrett**, men det kan også skyldes at andre rettigheter i en eiendom ikke er så synbare for andre og dermed ikke så **forutberegnelige** - jfr. pkt. 23. Hvis man vil sette i gang en virksomhet som kan være til ulempe for andre, vet man at alle eiendommer har eiere, som det må tas hensyn til. Men man vet ikke hvilke

rettighetshavere som finnes. Derfor er rettighetshavernes stilling sterkere jo fastere og mer langvarig tilknytting de har til eiendommen.

Ved å være oss bevisst de juridiske argumentene kan vi i en bestemt sak skille de relevante fakta fra de irrelevante. Dette er en viktig del av juridisk metode. De juridiske argumentene kommer sjelden tydelig fram i vurderingen, og utvelgelsen og avveiningen av momentene skjer som regel ubevisst av en trent jurist. Men argumentene ligger bak og styrer utvelgelsen og vektleggingen av de faktiske momentene, som på et vis blir bærere av argumentene i vurderingen. Ved å se hvilken vekt de ulike momentene tillegges, kan vi indirekte se hvilken vekt de bakenforliggende argumentene tillegges.

Hvilken vekt de ulike momentene skal tillegges, varierer ikke bare etter de bakenforliggende argumentene, men også etter de aktuelle fakta. Jo større ulempe eller skadene er, jo større vekt vil dette momentet tillegges. Jo mindre bebyggelse det var i nabolaget på ervervstidspunktet og jo større endring i utviklingen, jo større sjanse for erstatning. Jo større grad av samfunnsnytte tiltaket har, jo mindre sjanse for erstatning.

For hvert moment eller variabel kan man teoretisk sette opp en skala med vekter fra f.eks. 1 til 10. I en konkret sak kan de enkelte momentene tildeles vekter, som så kan summeres. Hvis summen er over en viss verdi (tålegrensa), skal det gis erstatning.

I praksis tror jeg det vil være umulig å lage et slikt system. For det første er det vanskelig å lage skalaene, d.v.s. hvilket faktum skal tilsvare hvilken vekt? Man måtte i tilfelle finne fram til saker som var like bortsett fra en variabel (moment) og se hvilket utslag ulike fakta fikk. Men det eneste signifikante utslaget ville være om tålegrensa ville være overtrådt eller ikke. Selv om man ved hjelp av EDB kan analysere den

foreliggende rettspraksis ganske inngående, er det så mange variable at det vil være vanskelig å finne ut hvilke vekter de enkelte momentene er tillagt i den enkelte sak.

Dessuten vil rettspraksis være undergitt en dynamisk utvikling. Nye momenter vil bli tillagt relevans, og verdioppfatninger vil over tid føre til endret vektlegging. Hvis f.eks. et EDB-system vil hindre en utvikling av jussen, vil dette i seg selv være et argument mot å lage et slikt system.

Særlig når det gjelder nabolovens § 2 blir det dynamiske preg tydelig:

Første gang en ny teknologi blir presentert, vil den møte stor motstand og ansett å være en sprangvis utvikling, som utløser erstatningsplikt. Men etter hvert som man blir vant til den, vil den bli mer akseptert og sjeldnere utløse erstatning. Dette skyldes nettopp hensynet til forutberegnelighet: Man får etter hvert innrettet seg etter ny teknologi. Et EDB-system som skissert ovenfor, kan vanskelig fange opp dette.

43. Erstatningsutmåling.

I ekspropriasjonsaker oppstår ofte spørsmålet om erstatningen for en eiendom skal utmåles etter eiendommens bruksverdi, salgsverdi eller gjenervervsverdi og hvordan de ulike verdiene nærmere skal beregnes. Som hovedregel vil det være en fordel for ekspropriaten å få erstatningen utmålt etter salgsverdien framfor bruksverdien og gjenervervsverdien framfor salgsverdi. Jeg vil her diskutere i hvilken grad forutberegnelighet og teknologisk utvikling blir brukt som argumenter ved disse vurderingene.

Etter ekspropriasjonerstatningslovens § 5 skal det ved verdssetting av salgsverdien bl.a. legges vekt på "kvar eiendomen ligg og den pårekelege utnytting som det røyneleg er grunnlag for etter tilhøva på staden". Hensikten er å utelukke de løse planer og tenkelige prosjekter som først trekkes fram når ekspropriasjonen er aktuell. Det avgjørende er hva som er realistisk utnytting av eiendommen, og ved denne vurderingen skal det bl.a. legges vekt på "teknologiske forhold" (Ot.prp. nr. 50 (1982-83) s. 48). Hvis f.eks. den teknologiske utvikling gjør det økonomisk mulig å utnytte eiendommen på en ny måte (f.eks. oppdrettsnæring eller utvinning av nye metaller), og dette øker eiendommens salgsverdi, må denne verdien legges til grunn. Etter proposisjonen skal det ikke kreves at ekspropriaten selv har planer om nye utnyttingsmåter. "Men det må dreie seg om en utnytting som er realistisk og påregnelig for andre som kan tenkes å være interessert i å erverve eiendommen (frivillig)".

Det offentlige planer, særlig reguleringsplaner, vil kunne begrense hva som er påregnelig. Man skal ikke få erstattet tap som skyldes at man ikke kan drive virksomhet i strid med reguleringsplaner. Heller ikke får man erstatning for ulemper som var påregnelige etter reguleringsplan vedtatt før man ervervet en eiendom - jfr. RG 1987 s. 741: Naboer til rørledning over Karmøy fikk ikke erstatning for ulempene, fordi området var regulert til industriområde før naboene ervervet sine eiendommer og bebygget dem.

Men i noen tilfeller har det skjedd så stor utvikling etter at reguleringsplanene ble vedtatt, at tida må anses å ha løpt fra dem. Dette spørsmålet var oppe i Rt. 1988 s. 120: Et område utenfor Molde sentrum var opprinnelig regulert til friområde. Etter hvert ble industriområdet utvidet fra sentrum og mot friområdet, og på en del av friområdet ble det gitt midlertidige tillatelse til å oppføre bygg til industriformål. Da grunn ble ekspropriert til ny riksvei, ble det argumentert med at friområdet uansett ny vei snart ville blitt omregulert til industri-

område, og at industritomteverdien derfor måtte legges til grunn. Overskjønnet ga grunneieren medhold, men skjønnet ble opphevet av Høyesterett, fordi skjønnsgrunnene var mangelfulle når det gjaldt beskrivelsen av hvilke faktiske forhold som var lagt til grunn. Høyesterett utelukket imidlertid ikke at synspunktet kunne føre fram - jfr. også plenumsdommen i Rt. 1977 s. 24. Det innebærer at den teknologiske utvikling ("de faktiske behov for næringsareal") i realiteten kan "for-elde" en reguleringsplan før den formelt sett er endret.

Omvendt vil offentlige planer om utbygging kunne øke salgsverdien av eiendommer i området, men slike økte verdier skal i prinsippet ikke erstattes. Bare hvis salgsverdien ville økt uavhengig av de offentlige planer, vil den bli erstattet fullt ut - jfr. f.eks. Rt. 1970 s. 515, hvor den generelle utvikling ble ansett å ha skapt industritomteverdien, ikke de offentlige vedtak om utbygging av Fornebu som hovedflyplass.

Tilsvarende vurderinger gjøres også ved beregning av bruksverdien etter lovens § 6, bare med den forskjell at da er det ekspropriatens egne påregnelige bruksmåter som legges til grunn. I begge tilfeller ser vi at den teknologiske utvikling er sentral når man skal fastlegge hva som er forutberegnelig. Vi har nok et eksempel på den nære forbindelsen mellom disse to argumentene.

En reguleringsplan kan danne forventninger om en bestemt bruk av et område. Hvis en kommune likevel endrer reguleringsplanen slik at området ikke kan brukes slik grunneierne hadde planlagt, får de som hovedregel ikke erstatning - jfr. Rt. 1975 s. 620 (Sandnes): Kommunen har rett og plikt til å endre reguleringsplanen etter de skiftende behov (bl.a. den teknologiske utvikling) uten å måtte svare erstatning, med mindre det finnes positiv hjemmel. På dette området kan man si at den teknologiske utvikling tillegges større vekt enn forutbereg-

neligheten, eller at man må ha den teknologiske utvikling i mente når man forutberegner.

Etter lovens § 7 kan man få erstattet gjenervervsverdien hvis eieren personlig har benyttet eiendommen som bolig eller til egen virksomhet. I slike tilfeller vil det ofte være vanskelig å skaffe en tilsvarende bolig eller næringslokaler for salgsverdien eller bruksverdien. For at eieren skal få full erstatning i slike tilfeller, har lovgiver derfor fastsatt at erstatning skal utmåles etter gjenervervsverdien. Hvis eieren leier ut til andre eller eier bare en tomt, gjør ikke disse hensynene seg gjeldende, og man får ikke erstatning etter gjenervervsverdien. Da er eierens interesse kun en kapitalutnyttelse, og han får full erstatning via bruksverdien eller salgsverdien - jfr. Helge Jakob Kolrud: "Boligekspropriasjon" 1988 s. 138.

En leietaker får bare erstatning hvis leiekontrakten er uoppsigelig. Det er bare i slike tilfeller en leietaker kan regne med å beholde leieobjektet (forutberegnelig). Hvis det foreligger en oppsigelig leiekontrakt, får altså leieren ingen erstatning og eieren får heller ikke erstatning etter gjenervervsverdien. Dette er en tilfeldig fordel for eksproprianten og de virksomheter som trenger større plass for å utvikle sin teknologi.

Etter rettspraksis får man heller ikke erstatning etter gjenervervsverdien hvis bedriften ikke gir overskudd utover vanlig arbeidslønn til eieren - jfr. RG 1979 s. 920. Tankegangen er vel at det ikke foreligger noe ekstra tap i slike tilfeller. Dette forutsetter at eieren får seg nytt arbeid med vanlig arbeidslønn. Hvis han ikke gjør det, er det spørsmål om tapet av arbeidsplassen må erstattes. Det kan tenkes at bedriften og eieren er av eldre årgang og ikke har fulgt med i den teknologiske utvikling. Eieren har drevet på den gamle måten og skaffet seg tilstrekkelig utkomme for seg og sin familie. Siden han ikke har kunnskap og erfaring om den nye teknologien, kan han

imidlertid ikke få seg nytt arbeid i sitt fag eller annet arbeid med tilsvarende lønn. Spørsmålet er da om han skal "straffes" for ikke å ha fulgt med i den teknologiske utvikling. Dette er såvidt meg bekjent ikke satt på spissen i rettspraksis.

Den tekniske utvikling har ført til krav om bad og WC i nye hus - jfr. plan- og bygningsl.§ 75. Dette må også ekspropriater godta ved beregning av gjenervervsverdien: Hvis de ikke hadde WC i sitt gamle hus, får de fradrag i erstatningen tilsvarende verdien av et nytt WC. Selv om de ikke vil få penger til det, vil de bli pålagt å ha WC i sitt nye hus - jfr. Kolrud s. 247 - 248: "...ekspropriatens boligstandard (som) er i utakt med den alminnelige utvikling." Dette kan virke urimelig overfor personer som blir tvunget til å fraflytte sitt gamle hjem og som var fornøyd med utedo eller i alle fall foretrakk det framfor de økte utgiftene til WC. Men juridisk ser vi igjen at man ikke kan forutberegne å ikke følge den teknologiske utvikling.

Hvis boligen i enda mindre grad har fulgt med i den tekniske utvikling og betraktes som saneringsmoden, erstattes ikke gjenervervsverdien - jfr. Rt. 1960 s. 568 (Sandbudommen). I stedet må man nøye seg med salgsverdien, som ofte vil være for liten til å kjøpe en annen bolig, i alle fall i samme størrelse. Ved vurderingen av om et hus skal anses som saneringsmodent, skal en ren objektiv standard legges til grunn. Hvis eieren er fornøyd med boligen på tross av store mangler og ville ha bodd der i mange år, får han ikke erstattet gjenervervsverdien - jfr. Rt. 1976 s. 472 og Helge Jakob Kolrud: "Boligekspropriasjon" 1988 s. 168-169.

En bolig av lav standard som ikke anses som saneringsmoden, skal i utgangspunktet bli erstattet av gjenervervsverdien. Men i slike tilfeller skal det gjøres fradrag for fordeler av den nye boligen i form av lavere brenselutgifter, lavere vedlikeholdsutgifter og lengre levetid - jfr. Rt. 1960 s. 568 (Sandbudommen). Hvis det eksproprierede huset var i svært dårlig

forfatning, vil disse fradragene kunne bli så store at ekspropriaten måtte ta opp store lån for å kunne kjøpe en ny bolig, med mindre det finnes en annen lovlig bolig av lav standard på markedet. Kanskje ville han ikke kunne betjene lånene og ikke kunne skaffe seg en annen bolig i det hele tatt. For minstepensjonister vil det ofte være tilfellet, og resultatet kan bli at de havner på aldershjem. Den som ikke følger med i den teknologiske utvikling, kan derfor ha en dyster skjebne i vente.

En parallell til disse eksemplene har vi i skatteretten: En person som ikke gjør bruk av de tekniske nyvinningene og som klarer seg med en liten inntekt, blir betraktet med skepsis og risikerer å bli skjønnsmessig liknet for en høyere inntekt. Det blir antatt at han skjuler en vesentlig del av sin inntekt. Hvor høy inntekt som skal legges til grunn, er et bevisspørsmål. Men den som lever på en annen måte enn den teknologiske utvikling tilsier, får på en måte bevisbyrden for at det er mulig.

44. Servitutter og sameie

Servituttlovens § 2 og sameielovens § 3 har bestemmelser som er ganske parallelle til nabolovens § 2. Servituttlovens § 2 lyder slik:

"Korkje rettshavaren eller eigaren må bruka rådveldet sitt over eigedomen såleis at det urimeleg eller uturvande er til skade eller ulempe for den andre.

I avgjerda om noko er urimeleg skal det leggjast vekt på kva som er føremålet med retten, og kva som er i samsvar med tida og tilhøva".

Sameigelovens § 3 første ledd lyder slik:

"Kvar av sameigarane har rett til å nytta sameigetingen til det han er etla eller vanleg brukt til, og til anna som høver med tida og tilhøva".

Begge disse bestemmelsene viser til hva som er i samsvar med eller høver med "tida og tilhøva". Dette vil bli påvirket av hva den teknologiske utviklingen gjør mulig. Samtidig må det tas hensyn til eieren og de andre sameierne, slik at de kan forutberegne sin stilling. Det vil innebære at de må tilpasse seg en gradvis utvikling av teknologien, men ikke en sprangvis - jfr. pkt. 42 foran.

Eksempler fra rettspraksis:

Nye driftsmåter og ny teknikk, f.eks. bruk av kraftfôr, fôr- høster og silo, har ført til en økning av dyretallet. En beiterett har derfor i noen tilfeller blitt mer tyngende for grunneieren enn den opprinnelig var. En utvidet beitebruk har imidlertid blitt godtatt i rettspraksis - jfr. Rt. 1949 s. 619 og RG 1957 s. 37.

Behovet for større driftsbygninger er økt fordi bruk av kunstgjødsel og kraftfôr har ført til større dyretall og større avl. Det er derfor blitt godtatt at hogstrett til gards- og husbruk er blitt utvidet. Utviklingen av reveavl som binæring i jordbruket har ført til økt behov for trematerialer, og en utvidelse av hogstretten i samsvar med dette er også blitt godtatt - jfr. Rt. 1939 s. 920. Men hogstrett til en seter er ikke blitt godtatt utvidet til å dekke behovet for et hotell som ble bygget på setra. Det regnes ikke som en naturlig utvikling av seterdrift - jfr. Rt. 1914 s. 519. Derimot ville kanskje en utvidelse p.g.a. en kombinert seter- og overnattingsvirksomhet bli godtatt. Det avgjørende vil være om det kan sies å være en naturlig utvikling som grunneieren må regne med.

Vegretter har ført til større ulemper for grunneieren p.g.a. nye framkomstmidler som biler og traktorer. De økte vedlikeholds-

utgiftene må servitutthaveren være med på å dekke. Men det har også vært omtvistet om servitutthaveren i det hele tatt kan nytte de nye kjøretøyene på vegen. Som hovedregel er dette blitt godtatt - jfr. Rt. 1924 s. 583 og RG 1952 s. 519. Men motorisert trafikk over gardstun fører til så store ulemper for grunneieren at det bare i begrenset grad er blitt godtatt - jfr. Rt. 1966 s. 776, Rt. 1968 s. 695, RG 1966 s. 54 og RG 1968 s. 218.

På grunnlag av vannrett kan man gå over fra å hente vann i bøtter til å pumpe det i ledning. Men forbruket må ikke dermed bli større enn det som regnes som "normalt" - jfr. Rt. 1948 s. 649. "Normalen" vil imidlertid øke i takt med den teknologiske utvikling: Når tilgjengeligheten til vann blir lettere, vil også det vanlige forbruket øke. En vannrett innebærer derfor p.g.a. den teknologiske utvikling en rett til større vannvolum i dag enn tidligere.

Den teknologiske utvikling fører til at noen næringer blir mindre lønnsomme og at nye næringer oppstår. Vannrett som er brukt i en næring kan imidlertid ikke brukes i ny næring, med mindre ulempene for grunneieren ikke blir større - jfr. Rt. 1906 (fra fløtingsvann til driftsvann i industrien), Rt. 1956 s. 271 (fra sag til kraftverk) og Rt. 1966 s. 752 (fra mølle til vannverk). Et slikt bytte av næringer regnes ikke som forutberegnelig for grunneieren. Bare utvikling innen samme næring anses som forutberegnelig, selv om det skulle føre til større ulemper for grunneieren. Dette har sammenheng med at servituttløvens § 2 peker ut rettighetens formål som et viktig moment.

Det er blitt ansett som en vanlig utvikling at eldre seterbyggelse gradvis er gått over til fritidsbruk og ikke lenger blir brukt til seterdrift. En av sameierne i et setersameie fikk derfor rett til å oppføre en ny hytte til erstatning for det gamle

seterhuset, selv om sameieren ikke skulle bruke det nye til seterdrift - jfr. RG 1987 s. 983.

45. Refusjon etter plan- og bygningsloven.

Etter plan- og bygningsloven av 14. juni 1985 nr. 77 kap. IX kan en utbygger av vei, vann eller kloakk kreve sine utlegg refundert av de eiendomsbesitterne som har hatt fordel av tiltaket. Refusjonsbeløpet skal begrenses til den verdiøkning som den enkelte eiendom har hatt - jfr. § 50 nr. 2.

Selv om en eiendom har fått en verdiøkning p.g.a. slike tiltak, hender det ofte at eieren ikke synes han har noen fordel av tiltaket. Hans vei-, vann- og kloakkforhold kan være tilfredstillende for hans behov. Det nye tiltaket kan likevel ha ført til en stor økning av eiendommens omsetningsverdi. Hvis eierens økonomi er dårlig, kan han dermed bli tvunget til å selge eiendommen. Dette er en parallell til "utedo"-eksemplet i pkt. 43 foran: Hvis man ikke følger den teknologiske utvikling, blir man "straffet".

Vi ser her et eksempel på at den teknologiske utvikling har ført til en generell standardøkning av vei-, vann- og kloakkforhold, som kan pålegges alle. Ofte kan natur- og miljøvern-hensyn anføres i samme retning: For å begrense utslipp blir alle pålagt å være tilknyttet offentlig kloaknett. I andre tilfeller kan trafiksikkerhetshensyn trekke i samme retning: Det er nødvendig å legge om veien eller gjøre den mer oversiktlig for å begrense antall trafikkulykker. Men slike hensyn er ikke avgjørende for refusjonskravets berettigelse. Det er tilstrekkelig at rett offentlig organ har funnet tiltaket hensiktsmessig.

Det kan reises spørsmål om dette i ekstreme tilfeller kan være i strid med Den europeiske Menneskerettskonvensjons proto-

koll 1 art. 1 om "å få nyte sine eiendomsrettigheter i fred" -
jfr. pkt. 422 foran.

5. ALLEMANNSRETTER

51. Generelt

En rekke virksomheter skjer på grunnlag av allemannsretter: Reindrift, jakt, fiske, skipsfart, luftfart, annen ferdsel, fløting, friluftsliv og sanking av bær, sopp, blomster o.l. De som driver slike virksomheter, har forventning om å kunne fortsette. Noen har basert sin levevei på det og investert store beløp i virksomheten, f.eks. reindrift, skipsfart og havfiske.

Fra tid til annen blir områdene hvor virksomheten er blitt drevet, tatt i bruk til annen virksomhet, f.eks. til veier, jernbane, flyplass, vannkraftutbygging og oljeboring. Spørsmålet er da hvilket ekspropriasjonsrettlig vern allemannsrettene har. Hensynet til forutberegnelighet tilsier at de har et sterkt vern, mens hensynet til den teknologiske utvikling kan trekke i motsatt retning.

Allemannsrettene kan også bli offer for en skadegjørende handling fra en annen virksomhet, f.eks. forurensning. Da oppstår spørsmålet om allemannsrettene erstatningsrettslige vern, og vi må foreta en tilsvarende interesseavveining som ved ekspropriasjon. Siden skade- og ekspropriasjonstilfellene glir over i hverandre, og vurderingene vil være forholdsvis sammenfallende, vil jeg i det følgende ikke behandle de ekspropriasjonsrettslige og erstatningsrettslige tilfellene atskilt.

I juridisk teori ble opprinnelig allemannsrettene knapt ansett å ha noe vern i det hele tatt - jfr. Lorents Rynning i bilag til TfR 1928 s. 2. Dette stemmer dårlig med eldre rettspraksis - jfr. f.eks. Rt. 1857 s. 712, Rt. 1910 s. 200, Rt. 1914 s. 735 og Rt. 1915 s. 913. Det er dessuten sannsynlig at det **germanske** eiendomsrettsbegrep ga disse rettighetene et godt vern, særlig for bygdas beboere som kunne drive flere virksomheter

ved siden av hverandre på det samme område. Den industrielle revolusjon i forrige århundre førte imidlertid til at det **romerske** eiendomsrettbegrep fortrenget det germanske, og rene bruksrettigheter fikk en svakere rettsstilling enn selve eiendomsretten - jfr. pkt. 91.

Uansett hva som var den opprinnelige rettsstilstanden, har det siden 1920-1930 skjedd en utvikling gjennom teori, rettspraksis og lovgivning i retning av å gi allemannsrettene et sterkere vern - jfr. Peter Ørebech: "Om allemannsrettigheter" Oslo 1991. Han går grundig gjennom rettspraksis og konkluderer med at spørsmålet må avgjøres ved en skjønsmessig avveining hvor en rekke momenter er relevante - se s. 290-291. Han har støtte for dette syn i nyere rettspraksis - jfr. f.eks. Rt. 1989 s. 285 (Vargavåg), hvor det skjønsmessige preg ble presisert.

Jeg skal i det følgende ikke gå så grundig inn på rettspraksis, bare nevne enkelte trekk av generell betydning for juridisk argumentasjon og spesielt for argumentene forutberegnelighet og teknologisk utvikling.

Det er først og fremst **rettstekniske hensyn** som har vært anført mot allemannsrettens vern: Det er vanskelig å avgrense kretsen av de berettigete og beregne deres økonomiske tap. Dette kan jo også ses som et utslag av inngripernes forutberegnelighet: For dem blir det på forhånd vanskelig å vite om og hvor mye de må betale hvem i erstatning. Det vil kunne oppstå rettsusikkerhet og vilkårlighet - jfr. f.eks. Anders Vinding Kruse: "Erstatningsretten" del II 1965 s. 441.

I rettspraksis er imidlertid ikke de rettstekniske hensyn tillagt avgjørende vekt ved spørsmålet om erstatning ved inngrep. Det er ikke stilt som vilkår for erstatning at de berettigete skal utgjøre et bestemt antall. Derimot er det et moment ved vurderingen at jo mer eksklusiv bruken har vært, jo større er mulig-

heten for å få erstatning - jfr. Ørebech s. 236- 238 med henvisninger. Andre momenter i denne vurderingen er brukens varighet, intensitet, stabilitet, konsentrasjon, styrke og næringsmessige betydning - op.cit. s. 287 -291.

Man kan si at alle disse momentene er utslag av hensynet til **forutberegnelighet**: Jo sterkere de enkelte momentene gjør seg gjeldende, jo større grunn har utøverne til å forvente fortsatt bruk uten inngrep, og jo større grunn har inngriperne til å forvente krav fra utøverne. Det siste gjør seg sterkere gjeldende jo tydeligere bruken utad fremtrer på samme måte som en særrett. Dette har nettopp sammenheng med at skillet mellom særrett og allemannsrett er tillagt så stor vekt: For utenforstående er det lettere å se at man angriper en særrett enn en allemannsrett. Man kan forutberegne en særrett og innrette seg etter den, men det kan man ikke så lett med en allemannsrett.

Det tilsvarende resonnement ligger nok også bak skillet mellom tinglige og obligatoriske rettigheter. De siste er ikke så synlige og har derfor ikke så sterkt vern - jfr. tilsvarende om skillet mellom synbare og usynbare servitutter i hevdsI. § 8. Det er altså ikke utøverens forventning som er avgjørende, men inngriperens forventning.

Momentet om den næringsmessige betydning kan ha flere bakenforliggende argumenter: Jo større investeringer som er gjort, jo sterkere forventningsgrunn foreligger - altså forutberegnelighet. Men selv om det ikke er gjort så store investeringer, kan inngrepet i allemannsretten føre til store vansker for næringen, og da skal det betales erstatning. **Bevaring av næringer og arbeidsplasser** kan her sies å være et bakenforliggende argument ved siden av forutberegnelighet. Siden dette ikke gjør seg gjeldende ved mer hobbypreget virksomhet, skal det mer til for at inngrep i slik virksomhet fører til erstatning -

jfr. Rt. 1970 s. 1367 (Hunderørret - Mjøsa). Av samme grunn kan inngrep i næringer som uansett er i ferd med å dø ut eller har fått minimal betydning p.g.a. den teknologiske utvikling eller andre forhold, skje erstatningsfritt - jfr. Rt. 1962 s. 163 (Altevann), Rt. 1969 s. 1220 (Malangen) og Rt. 1989 s.285 (Vargavåg). Omvendt kan den teknologiske utvikling ha ført til at noen allemannsretter har fått større næringsmessig betydning. Dette skulle tilsa et sterkere vern, men såvidt jeg vet er ikke dette satt på spissen ennå.

Noen næringer har sin skjebne hele tida knyttet til den generelle teknologiske utviklingen i samfunnet. F.eks. vil handelsbedrifter kunne være avhengig av utviklingen av kommunikasjonsmidlene. Hvis det skjer en endring i retning av mer bilbruk, og bedriften mister kunder p.g.a. dette, kan den ikke kreve noen erstatning. Den kan ikke forvente å beholde kunde-grunnlaget. Endringer som skyldes offentlige reguleringer, f.eks. omlegging eller nedlegging av veier og jernbaner, kan heller ikke gi grunnlag for erstatning - jfr. pkt. 422. Handelsbedrifter må i sin forutberegnelighet ta i betraktning den teknologiske utvikling. Hvis denne utvikling fører til inngrep i allemannsretter som bedriften har basert seg på, må dette tåles erstatningsfritt - jfr. Rt.1961 s. 117 (Isveien for kundene ødelagt av vassdragsregulering). Når man har basert næringen på den teknologiske utvikling, rekker heller ikke hensynet til forutberegnelighet lenger enn hva den teknologiske utvikling tilsier. Den teknologiske utvikling er en integrert del av forutberegneligheten - jfr. pkt.4.

Bevaring av **reindriftsnæringen** er et argument som er tillagt ekstra stor vekt i rettspraksis - se f.eks. Rt. 1968 s.429 (Altevann). Dette har nok sammenheng med at denne næringen er viktig for å opprettholde reindriftsamenes kultur, og fordi næringen er basert på nomadetilværelse som gjør det vanskelig å etablere eiendomsrett på "romersk vis" - jfr. pkt. 91. Det kan også ha sammenheng med Norges folkerettslige forpliktelser.

Visse næringer kan dessuten være viktig for **opprettholdelse av bosetting**, og det er blitt tillagt selvstendig vekt - jfr. Rt. 1985 s. 247 (Kåfjorden i Lyngen) og Rt. 1989 s. 285 (Varga-våg). Således kan man si at distriktpolitiske hensyn også anses juridisk relevante på dette området.

De ovennevnte momenter og argumenter blir så vurdert mot **inngrepets størrelse**. Noen ulemper må alle tåle. Det er en viss tålegrense som må overskrides før det blir erstatningsansvar - jfr. pkt. 42 om tålegrensa i nabo- og ekspropriasjonsretten. Jo sterkere de andre momentene er, jo mindre ulemper tåles. På den annen side må det tåles større ulemper, hvis disse anses nødvendige for **den teknologiske utvikling** - jfr. Rt. 1975 s. 1029 (Røssåga): Flyttsamene "... måtte finne seg i at det offentlige - med sikte på å fremme almennyttige formål - treffer tiltak som, uten å rokke ved selve **næringsgrunlaget for reindriften**, kan gjøre det nødvendig for samene å foreta en viss omlegging av beitedriften i dens praktiske utøvelse, med hensyn til selve driftsmåten eller terrengutnyttelsen.

Ut fra et slikt syn finner jeg ikke å kunne pålegge det offentlige erstatningsplikt for det forhold at samene ikke lenger kan finne lav og beite for sine dyr på det begrensede området som kraftledningen og den oppkjørte vei legger beslag på. Som andre næringsdrivende må samene i så henseende tåle at den samfunnsmessige og **tekniske utvikling** kan nødvendiggjøre omlegging med hensyn til reindriftens utøvelses måte og sted. Det særlige vern som man skylder å yte den samiske folkegruppe, dens kultur og livsform vil ikke svekkes ved slike inngrep, og selve grunnlaget for næringen vil fortsatt bestå" (mine uthevinger).

Med denne begrunnelse ble det ikke gitt erstatning for varige tap, bare midlertidige tap i anleggsperioden. Det samme ble resultatet i Rt. 1986 s. 364 (Ailegas i Alta): Televerkets

senderstasjon førte til et varig tap av 0,01 % av sommerbeite-arealet for reinsdyrene. Dette var for lite inngrep til at tålegrensa ble ansett å være overskredet.

Selv om hvert inngrep er for lite til at erstatning blir gitt, kan det tenkes at summen av inngrepene etter hvert blir så stor at det truer reindriftsnæringen, og at det siste inngrepet er dråpen som får begeret til å renne over. Dette ble det argumentert med i den "store" Alta-saken (Rt. 1982 s. 241, spesielt s. 270). Høyesterett avviste ikke argumentet som irrelevant, men det ble ikke satt på spissen, fordi Høyesterett avgjorde saken på annet grunnlag og var uenig i faktum. Hvis argumentet skulle få utslagsgivende effekt, oppstår spørsmålet om bare den siste inngriperen skal betale erstatning eller om det skal fordeles på alle inngriperne, f.eks. solidaransvar. Dette problemet kan i seg selv være et motargument.

Allemannsretter kan som andre rettigheter lett bli skadelidende ved forurensning. Det er derfor vedtatt nye lovbestemmelser i forurensningsloven, som styrker allemannsrettenes stilling - jfr. Ot.prp.nr. 33 (1988-89), som bygger på "Aaslandsutvalgets" innstilling i NOU 1982:19. Bestemmelsene innebærer objektivt ansvar for forurensningskade på **næringer**, som utøves på grunnlag av allemannsrett. Utenfor næring, f.eks. ved ulempe for fritidsaktiviteter, kan det også bli aktuelt med erstatning. Men det er flere viktige forskjeller.

For det første er erstatningen begrenset til hva en gjenoppretting vil koste, mens næringsutøveren vil få erstatning for alt økonomisk tap. For det andre skal det bare betales erstatning ved ikke-tillatt forurensning, mens næringsutøveren også kan tilkjennes erstatning for tillatt forurensning, f.eks. virksomhet som har fått konsesjon til å forurense. Dette kan sies å ha sammenheng med hensynet til den teknologiske utvikling: Når samfunnet gjennom myndighetene først har tillatt en virksom-

het fordi de generelle fordelene anses større enn ulempene, må ideelle samfunnsinteresser, herunder friluftinteresser, tåle virkningene uten erstatning. "Et svakere vern for mer ideelle interesser, må kunne ses som en omkostning ved det industrialiserte samfunn" (Ot.prp.nr. 33 (1988-89) s. 49).

For det tredje kan kravet bare fremmes av en forurensningsmyndighet eller visse private organisasjoner med rettslig interesse, ikke av enkeltpersoner. For det fjerde skal erstatningen uansett tilfalle forurensningsmyndigheten som bestemmer hvordan den skal anvendes.

På denne måten reduserer man de retts tekniske problemene ved å avgrense kretsen av de berettigete. Det samsvarer for øvrig godt med gjeldende rett at næringsutøvelse gis et sterkere vern. Det er jo først og fremst ved slik virksomhet at man risikerer et økonomisk tap.

52. Konflikten olje - fiske.

En annen næring som bygger på allemannsretter er **havfiske**. Etter hvert som den teknologiske utvikling har gjort det mulig med **petroleumsutvinning** på de store havdyp, blir større og større deler av de tradisjonelle fiskefelt beslaglagt i form av plassering av bore- og produksjonsplattformer med tilhørende sikkerhetssoner, rørledninger og av forsøpling og forurensning. Fiskerne har krevd erstatning for de tap de dermed lider. Et offentlig utvalg ("Fleischer-utvalget") har vurdert gjeldende rett og kommet med forslag til nye lovregler - jfr. NOU 1986:6: "Erstatning til fiskerne for ulemper ved petroleumsvirksomheten".

"Fleischer-utvalget" gjennomgår rettspraksis angående allemannsretter (spesielt "reindriftdommene") og konkluderer

med at det etter gjeldende rett er "tvilsomt om selve utøvelsen av havfisket er erstatningsrettslig vernet"(s. 50). Det legges stor vekt på at havfisket ikke er så geografisk avgrenset og så eksklusivt drevet av noen få som f.eks. fjordfisket (RG 1967 s. 351 og Rt. 1985 s. 247). Etter utvalgets mening må det dessuten foreligge en overskridelse av tålegrensa oppstilt i petroleumslovens § 45, d.v.s. at petroleumsvirksomheten må unødvendig eller i urimelig grad vanskeliggjøre eller hindre fisket.

Det virker som om utvalget behandler dette som to atskilte vilkår for erstatning og overser at det bare er to momenter i den skjønsmessige vurderingen - se foran. For øvrig er utvalgets oppfatning av gjeldende rett blitt kritisert av Peter Ørebech: "Allemannsrettigheter" Oslo 1991.

Spørsmålet om fiskernes rettigheter har vært oppe for Stavanger byrett (RG 1989 s. 84): Statpipeledningen fører gass fra Statfjord og Heimdal til Emden. I norsk sektor er den lagt over viktige fiskefelt og er 880 km lang. Den ligger på havbunnen og har skapt visse problemer for trålerne, som støter borti rørledningen med trålredskapene når de passerer den. Det var for kostbart å grave ned rørledningen. Trålfiskerne krevde erstatning for tap av fiskefelt, men de fikk ikke medhold.

Byretten innrømmet imidlertid at fiskerne hadde ekspropriasjonsrettslig vern, selv om de bare bygget på en allemannsrett. Retten foretok en skjønsmessig vurdering av de momenter som er nevnt foran og la bl.a. stor vekt på at trålfiskerne gjennom konsesjonsordningen var en begrenset krets. Men fiskerne kunne tilpasse seg gjennom utvikling av **ny fiskeriteknologi**, og ulempene var ikke så store som de i utgangspunktet kunne se ut til å bli. Tålegrensa var ikke overskredet. Retten var såpass i tvil at sakskostnader ikke ble tilkjent, og den utelukket ikke at resultatet kunne bli annerledes hvis det kom flere rørledninger og dermed større ulemper for fiskerne.

Da ville det kunne foreligge et urimelig inngrep som ga grunnlag for erstatning.

I saken ble det hevdet at bunntrålfisket til havs ikke hadde vært drevet så lenge (30-40 år) at trålfiskerne kunne basere noen rettigheter på dette. Fra den annen side ble det hevdet at varigheten av havfisket generelt (ca. 100 år) måtte legges til grunn, og at den teknologiske **utvikling av fiskeredskaper** ikke kunne føre til en svakere rettsstilling for fiskerne. Det ble pekt på parallellen med utvikling av jaktredskaper på landjorda, f.eks. fra snarer til ulike skytevåpen, som aldri har vært brukt som argument for å begrense jaktrettighetene i forhold til skadevoldere og eksproprianter. (Et annet forhold er at ressurs situasjonen kan tilsi begrensninger.) Retten tok ikke eksplisitt stilling til ovennevnte problem.

P.g.a den usikre rettstilstanden og fiskernes vanskelige stilling etter at petroleumsvirksomheten har skutt fart, ble det den 9.6.1989 vedtatt nye lovregler som klarere angir fiskernes rettigheter:

Staten har objektivt erstatningsansvar for beslagleggelse av fiskefelt p.g.a. petroleumsvirksomheten, men Staten kan kreve regress hos oljeselskapene hvis de kunne ha avverget tapet. Selskapene har ellers bare objektivt erstatningsansvar for skader forvoldt av forurensning, avfall og innretninger (rørledninger). Erstatning skal bare gis til enkeltfiskere som kan dokumentere økonomisk tap og fiske i angjeldende området over en viss tid. En egen offentlig nemnd skal behandle krav fra fiskerne - se nærmere Ot.prp.nr. 25 (1988-89), som er en delvis oppfølging av Fleischer-utvalgets innstilling.

Utvalget anførte flere rettspolitiske argumenter for å styrke fiskernes stilling, bl.a. sammenlikning med allmenningsrettighetene på landjorda. En annen sammenlikning med forholdene

på landjorda er den følgende: På landjorda oppsto det tidlig konflikter mellom ulik bruk av samme areal, og konfliktene ble løst ved at klart definerte rettigheter (bl.a. eiendomsrett) ble etablert. På havet har det inntil for få år siden vært stor nok plass til alle, og det har ikke vært behov for nærmere regulering enn det som følger av lov om saltvannsfiskerier. Hvis konfliktene hadde oppstått tidligere også på havet, hadde rettigheter som eiendomsrett og bruksrett sikkert blitt etablert også der. I så fall hadde bruken hatt et mye sterkere vern enn ved en sammenlikning av allemannsretter og allmenningsrettigheter på land. Spørsmålet er om rettstillingen skal avgjøres av når ulik teknologi skaper knapphet opp gjennom historien eller om forutberegneligheten skal være avgjørende.

53. Oppsummering.

Momenter - argumenter.

Foran har vi et eksempel på en skjønnmessig regel som har utviklet seg i rettspraksis. Avgjørelsen treffes ved at det foretas et skjønn hvor følgende momenter tillegges vekt og avveies mot hverandre: Brukens eksklusivitet, varighet, intensitet, stabilitet, konsentrasjon, styrke, inngrepets størrelse, næringsmessig og bosettingsmessig betydning. Disse faktiske momentene er igjen utslag av bakenforliggende verdier eller argumen-

ter: Forutberegnelighet, teknologisk utvikling, retts tekniske hensyn, bevaring av næringer, bosetting og kultur.

Utviklingen av rettspraksis har vist at stadig nye momenter blir trukket inn som relevante. Det er sannsynlig at ytterligere momenter etter hvert kan bli tillagt relevans, og momentenes innbyrdes vekt kan også bli forrykket over tid. Men disse endringene vil bare være en refleks av de bakenforliggende juridiske argumentene og utviklinga av deres relevans og vekt. Denne utviklinga vil ikke foregå isolert på dette rettsområdet.

De samme argumentene finner vi på en rekke andre rettsområder. En utvikling av argumentenes relevans og vekt på et rettsområde kan etter hvert få betydning på de andre rettsområdene. Endringene kan skje gjennom en vekselvirkning mellom juridisk teori, folks rettsoppfatning, lovgivning og rettspraksis på ulike rettsområder. En slik utvikling skjer gradvis og knapt merkbart gjennom de skjønsmessige avgjørelsene i rettspraksis. For å få den fulle forståelsen av dette kan vi ikke begrense oss til et rettsområde, men vi må se på hvordan den juridiske argumentasjon generelt virker.

6. ERSTATNING

6.1. Forutberegnelighet og påregnelighet

Begrepet forutberegnelighet er drøftet foran generelt i pkt. 2 og spesielt med henblikk på ekspropriasjonsrett/tingsrett i pkt. 4 og 5.

I erstatningsretten finnes et annet begrep som likner, nemlig påregnelighet eller adekvans. Tilsynelatende kan det virke som de er sammenfallende: Begge innebærer at man ut fra erfaring og kunnskap må ta hensyn til at forholdene kan utvikle seg i en bestemt retning for å oppnå visse rettslige posisjoner. De har begge sammenheng med det grunnleggende menneskelige behov for trygghet: Man skal slippe negative overraskelser (under forutsetning av at man tar visse forholdsregler). De er utslag av et prinsipp om at samfunnsmedlemmene må ta hensyn til hverandre, og de gir anvisning på hvordan dette nærmere skal skje. Ved denne anvisningen peker begge ut den teknologiske utvikling som sentral.

Men det er også forskjeller mellom dem. Når noe er **forutberegnelig**, er det ganske stor sikkerhet for at det vil inntreffe: Man kan **beregne** forut at det vil skje. Man må finne seg i at det skjer uten erstatning og innrette seg på det. Hvis det ikke inntreffer, har man i visse tilfeller til og med sanksjonsmuligheter - jfr. f.eks. misligholdsbeføyelsene i kontraktsretten, erstatning for tinglysingsfeil og for tap ved endring av reguleringsplaner (Se nærmere Viggo Hagstrøm: "Offentlig-rettslig erstatningsansvar" 1987 s. 240 flg. og s. 371 flg.)

Mens når noe er **påregnelig**, er det bare et av flere mulige alternativ som kan inntreffe. Det må likevel tas i betraktning

som en mulighet. Hvis man ikke gjør det, risikerer man erstatningsansvar. Hvis man derimot innretter seg på at det sikkert vil inntreffe, og dette ikke slår til, har man ingen sanksjonsmuligheter.

"Venteleg" i nabolovens § 2 brukes antakeligvis på samme måte som forutberegnelig - jfr. pkt. 222. "Venteleg" er det som man **venter** vil skje, mens påregnelig er det som man **tenker** kan komme til å skje -jfr. Mons Nygard: "Ting og rettar" 1974 s. 194 og NOU 1982:19 s. 68.

I utgangspunktet er det nok også en annen forskjell mellom forutberegnelighet og påregnelighet: Forutberegnelighet er først og fremst knyttet til forventninger på grunn av **rettsregler**. Fordi lovene, rettspraksis og inngåtte avtaler har et bestemt innhold, kan vi regne med at eventuelle konflikter blir løst på en bestemt måte hvis de blir satt på spissen.

Påregnelighet derimot er først og fremst knyttet til forventninger på grunn av **faktiske forhold**. Vår kunnskap og erfaring om faktiske sammenhenger, f.eks. årsak-virkningsforhold, gjør at vi kan regne med bestemte konsekvenser av våre og andres handlinger.

På tross av de ovennevnte forskjellene er likhetene de mest iøynefallende. Påregnelighet er på et vis utslag av det samme juridiske argument som hensynet til forutberegnelighet: Hvis man innretter seg på at en nærmere bestemt sannsynlig utvikling kan inntre, skal man ikke bli negativt overrasket. Det er med dette utgangspunkt jeg vil se på enkelte erstatningsrettslige regler.

6.2. "Farlig bedrift"

Reglene om "farlig bedrift" er utviklet gjennom lang rettspraksis og vært gjenstand for grundig analyse i juridisk litteratur. Jeg skal derfor ikke komme så grundig inn på dette her, men bare berøre noen hovedtrekk hvor argumentene om forutberegnelighet og teknologisk utvikling har hatt betydning.

Objektivt erstatningsansvar etter disse reglene inntreffer når en virksomhet innebærer en **stadig, typisk og ekstraordinær risiko**, og det oppstår en skade p.g.a. dette. Sagt på en annen måte: Risikoen for skade må være påregnelig for den som driver virksomheten, men ikke for skadelidte.

Hvis den teknologiske utvikling har gjort en risiko til en dagligdags foreteelse for de fleste, f.eks. den motoriserte trafikken, må skadelidte som hovedregel selv bære risikoen. Da er risikoen påregnelig for skadelidte, som dermed har en oppfordring til selv å treffe sikkerhetsforanstaltninger. Man må f.eks. være aktpågivende overfor de mulige farer som den motoriserte trafikken innebærer - jfr. Rt. 1964 s. 137: En kvinne "krysset den åpne brede Kongensgate (i Trondheim) uten å se eller høre trikken som kjørte i langsom fart og klemtet da den kom nær henne". Hennes opptreden ble av Høyesteretts flertall (4-1) ansett som grovt uaktsom. Det forelå ikke teknisk svikt eller andre forhold som trakk i retning av objektivt ansvar, og hun fikk ingen erstatning.

Men hvis en virksomhet har skapt en **ny særlig risiko**, som det er vanskelig for folk flest å vite om og dermed beskytte seg mot, kan virksomheten bli erstatningsansvarlig ved skader, f.eks. eksplosjon ved bruk av nye kjemikalieforbindelser (Rt. 1875 s. 330 - Nitroglyserinfabrikken på Lysaker). Slike risiki kan på et vis sies å være upåregnelige for folk flest (ekstra-

ordinær), men det er slikt skadevolderen må regne med (stadig og typisk). Strengt tatt er ikke påregneligheten alene avgjørende for utfallet: Selv om risikoen er påregnelig for folk flest, kan det bli ansvar, fordi skadevolderen har fordeler av risikoen og har større mulighet til å ta forholdsregler enn tilfeldig forbipasserende. Man kan også si at risikoen er mer påregnelig for skadevolder enn for skadelidte, og at skadevolder derfor bør ha ansvaret.

Dette har sammenheng med menneskenes behov for å beskytte seg mot den nye teknikkens farer - jfr. pkt. 25 og Peter Lødrup: "Luftfart og ansvar " 1966 s. 193: "Frykten for det ukjente, det overraskende, ble det rettsordenens oppgave å mildne ved å plasere risikoen for den skadevoldende begivenhet på skadevolderen." Det er derfor først og fremst nye virksomheter som er blitt pålagt objektivt ansvar, ikke etablerte virksomheter, selv om de også kunne representere en fare - jfr. Stang s. 278 og Rt. 1874 s. 162 (se Lødrups henvisninger på s. 194).

Her kan trekkes en parallell til den sprangvise utvikling som i ekspropriasjonstilfellene kan gi grunnlag for erstatning - jfr. pkt. 442 foran: Den gradvise utvikling er forutberegnelig for folk flest, men ikke den sprangvise.

Selv om risikoen skulle ha blitt dagligdags, kreves det at skadevolder utnytter ny teknikk for å redusere risikoen mest mulig - jfr. f.eks. Rt. 1948 s. 1111: "En sporvogn bråstanset for å unngå sammenstøt med en varebil, og en kvinnelig passasjer på bakre plattform falt ut av den åpne dør og kom til skade. Hennes forhold kunne ikke anses som uaktsomt. Etter den senere tids tekniske utvikling måtte det sies å være en ufullkommenhet ved sporveiene, at det nå kjøres med åpne dører uten at særlige sikkerhetsforanstaltninger er truffet mot den fare som foreligger for at passasjerer kan bli slynget ut". I dette tilfellet kan man si at risikoen i utgangspunktet kunne være påregnelig både for skadevolder og skadelidte. Men

p.g.a. den teknologiske utvikling kunne det i tillegg ventes (være forutberegnelig) at trikken var bedre sikret.

Dette eksemplet belyser forsåvidt to generelle erstatningsrettslige spørsmål:

1. I hvilken grad unnlatt teknologianvendelse skal medføre erstatningsansvar - jfr. nærmere for dansk rett Mads Bryde Andersen: "EDB-ret for brugere" 1987 s. 83.
2. I hvilken grad påregneligheten på skadevolder- og skadelidtesiden skal vurderes mot hverandre. Dette er særlig aktuelt når skadelidtes medvirkning diskuteres. Hvis en skade er mer påregnelig for en culpøs skadelidt enn risikoen er for skadevolder, kan det føre til bortfall av erstatningsansvar. Hvis skaden og risikoen er like påregnelig for begge, kan det bli en deling av ansvaret - jfr. nærmere pkt. 65 nedenfor.

Det er mulig at spørsmål 1 kan belyses av spørsmål 2: Hvor påregnelig er det for henholdsvis skadevolder og skadelidte at ny teknologi blir brukt for å redusere risiki?

Hvis risikoen i utgangspunktet verken er påregnelig for skadelidte eller den som driver virksomheten, vil det ikke bli erstatningsansvar etter disse reglene. Skadevolderen har ikke da kunnet vurdere denne risikoen sammen med virksomhetens øvrige ulemper og fordeler og har derfor ikke tatt noen bevisst risiko, som kan gå utover andre.

Et grensetilfelle foreligger hvis risikoen ikke var påregnelig da virksomheten startet, men ble avdekket på et seinere tidspunkt. Hvis man hadde visst om risikoen fra først av, hadde man kanskje ikke startet virksomheten i det hele tatt. Men p.g.a. store investeringer kan det være vanskelig å avvikle eller å legge om virksomheten etterpå. En slik argumentasjon kan nok føre til at domstolene i en kort overgangsperiode vil være tilbakeholdende med å idømme erstatningsansvar. Men etter

en stund må det nok foretas en omlegging til virksomhet uten risikomomentene for å slippe helt unna erstatningsansvar.

6.3. Pasientskader

Leger og sykehus har ikke vanlig objektivt risikoansvar for pasientskader ("farlig bedrift"), selv om risikoen for skader i aller høyeste grad er både stadig og typisk. Nettopp fordi risikoen er så nærliggende også for pasientene, kan man si at den er påregnelig for dem og gir dermed ikke grunnlag for erstatningsansvar på objektivt grunnlag. Høyesterett har dessuten pekt på hvilke store konsekvenser et slikt ansvar ville få, og at det er en lovgivningsoppgave å eventuelt innføre det - jfr. Rt. 1978 s.482

Derimot kan det bli aktuelt med objektivt ansvar for teknisk svikt som kan oppstå i forbindelse med bruk av medisinsk utstyr - jfr. Nils Nygaard: "Skade og ansvar" 1984 s. 426. Ellers må man falle tilbake på det vanlige skyldansvar. Det må bevises uaktsomhet eller i alle fall feilbehandling. I uaktsomhetsvurderingen er den teknologiske utvikling relevant. Man må bl.a. vurdere om legene har holdt seg àjour med den vesentligste utvikling innen den del av medisinen som legen arbeider på, og om ny, tilgjengelig medisinsk teknologi er brukt. Hvis legen ikke selv behersker det nye, har han plikt til å henvise til spesialist. Se nærmere i de lege-etiske regler § 2.

Hvis legen er ansatt, kan arbeidsgiveren bli ansvarlig på objektivt grunnlag etter reglene i skadeserstatningsloven § 2-1. Men det forutsetter uaktsomhet fra legens side. I denne vurderingen legges det bl.a. vekt på pasientenes rolleforventning til legen - jfr. Nygaard s. 414 flg.

Det skal som regel mye til for å bevise uaktsomhet hos lege/helsepersonell og årsaksammenheng mellom feilen og

skaden. Pasienten har bevisbyrden, og domstolene følger stort sett de medisinske sakkyndige - jfr. Nygaard s. 425. Pasientene kan imidlertid bli hardt og uforskyldt rammet av skader. Det har derfor lenge vært vurdert om ansvaret burde objektiviseres.

Et skritt på veien er gjort ved reglene for midlertidig ordning med pasientskadeserstatning, som trådte i kraft den 1.1.1988. Dette er en prøveordning med en viss objektivisering av ansvaret for visse skader. Det er gjort vesentlige begrensninger i ansvaret, slik at det langt fra er snakk om et generelt objektivt ansvar for pasientskader. Jeg går ikke i detalj inn på ordningen, men jeg vil peke på enkelte trekk som viser at argumentene om forutberegnelighet og teknologisk utvikling også har spilt inn på dette området.

Begrensningene "tar først og fremst sikte på å regulere de tilfeller hvor det ikke foreligger noen rimelig **forventning** om eller grunnlag for erstatning. Dette gjelder blant annet når skaden skyldes pasientens grunnsykdom eller forhold ved pasienten selv." - jfr. § 3 b og c og Arbeidsgruppens notat om erstatningsordning for pasientskader avgitt 17.8.87 s. 6.

Derfor får man heller ikke erstatning hvis skaden skyldes en kjent og akseptabel risiko - jfr. reglens § 3 a. I denne vurderingen legges det vekt på hva som var påregnelig for pasienter og hva som er akseptabelt ut fra den teknologiske utvikling på skadetidspunktet. Hvis ny, tilgjengelig teknologi ikke var tatt i bruk, kan det være et moment for at erstatning skal gis.

Dette gjelder også ved vurderingen av om adekvat diagnose er stilt og om adekvat behandling er tatt i bruk - jfr. reglens § 3 d og e: Hvis skaden skyldes adekvat diagnose/behandling, gis nemlig ikke erstatning. Etter § 3 d skal en etterfølgende vurdering legges til grunn for hva som regnes som adekvat behandling. Dette åpner opp for at etterfølgende medisinske kunnskaper

kan anse behandlingen for inadekvat, selv om den var adekvat ut fra den medisinske viten på behandlingstidspunktet - jfr. Kirsti Strøm Bull: "Midlertidig ordning med pasientskadeerstatning. Erfaringer etter ett år." i LoR 1989 s. 249. Det kan i prinsippet gi grunnlag for erstatning. Men det fører til at jo lenger tid det går fra behandlingen fant sted til erstatningsaken kommer opp, jo større sjanse er det for at ny medisinsk kunnskap foreligger og dermed erstatningsgrunnlag. Det bør derfor ikke være avgjørende når saken er reist.

På den annen side vil det trekke i retning av erstatning hvis risikoen var ukjent for pasienten. F.eks. vil skader under vanlig pleie være uventet - jfr. notatet s. 21. Likeledes kan informasjonsvikt fra lege til pasient i forbindelse med valg av alternative behandlingsformer, føre til skader som var uventet for pasienten. Pasienten har ikke tatt en bevisst risiko og hadde kanskje valgt en annen behandling eller unnlatt behandling hvis han/hun var blitt kjent med risikoen. Dette kan derfor kvalifisere til erstatning - jfr. notatet s. 22.

Hvis man derimot ikke hadde noe valg av alternative behandlingsmetoder, og behandling er nødvendig for å redde liv eller unngå større skader, må risikoen aksepteres og gir vanligvis ikke grunnlag for erstatning - jfr. notatet s. 24.

Vi ser at påregnelighetsbetraktninger er sentrale også for dette regelsettet. Hvis man først har et medisinsk behandlingsbehov, tar man en bevisst risiko ved å la seg behandle. Det er påregnelig at man da kan pådra seg skader. Dermed er man ikke kvalifisert til å få erstatning. Det er nærmest underforstått at man kunne unnlatt å la seg behandle eller unnlatt å få behandlingsbehovet?

Men det er spørsmål om det er slike argumenter som ligger til grunn for en så begrenset innføring av et objektivt kausalansvar. Selv om ansvaret i prinsippet kan pulveriseres gjen-

nom forsikringsordninger, eventuelt det offentliges egenforsikring, kan det føre til store økonomiske uttellinginger og dermed eventuelle høye forsikringspremier, som i siste instans må dekkes over de offentlige budsjetter. Dette er nok hovedårsaken til at det objektive ansvar ikke er gjennomført på dette området.

For bruk av legemidler gjelder det objektive produktansvar - jfr. pkt. 7 nedenfor.

6.4. Yrkesskader

Bruk av nye maskiner, materialer og metoder i arbeidslivet kan føre til at arbeidstakerne blir påført skader eller sykdommer. Enkelte av disse skadene og sykdommene kan vise seg først etter lang tid, og det kan være virkninger som man ikke visste om da det nye ble tatt i bruk - jfr. f.eks. løsemiddel-skader og bruk av asbest i eternittproduksjonen som først mange år etterpå viser seg å være kreftframkallende.

Slike skader vil sjelden kunne sies å være påregnelige verken for arbeidsgiver eller arbeidstaker. I den grad de kan sies å være påregnelige, er de ikke nødvendigvis mer påregnelige for arbeidsgiver enn for arbeidstaker. I teori og praksis er det blitt argumentert med at arbeidstakeren med åpne øyne og frivillig har gått inn i et arbeidsforhold hvor det er en kjent og nærliggende risiko for skader, og da kan han ikke kreve erstatning av arbeidsgiver, med mindre sistnevnte har opptrådt uforsvarlig. Denne læren og praksis om yrkesrisiko ble Odelstinget invitert til å kodifisere i 1985 i forbindelse med vedtagelse av skadeserstatningslovens kap. 5. Men Odelstinget syntes dette var lite i overenstemmelse med rettsoppfatningen og strøk

denne delen av lovforslaget - jfr. nærmere NOU 1988:6 "Erstatning og forsikring ved yrkesskade" s.28.

På ovennevnte bakgrunn er det etter gjeldende rett uklart om erstatningsansvar foreligger når en skade er påregnelig både for arbeidsgiver og arbeidstaker. Når skaden ikke er påregnelig for noen, skal det mye for å statuere et objektivt ansvar. Det er ikke noe spesielt objektivt erstatningsansvar på dette området utover det som følger av reglene om "farlig bedrift", produktansvar o.s.v. Det synes urimelig at den enkelte arbeidsgiver eller arbeidstaker skal bære slike tap alene.

Derfor er det vedtatt nye lovregler (16.6.1989) på dette området med en pliktig forsikringsordning som på objektivt grunnlag skal dekke skader og sykdommer som er "forårsaket av arbeidsulykke (yrkesskade)" eller "skyldes påvirkning fra skadelige stoffer eller arbeidsprosesser"- jfr. Ot.prp. nr. 44 (1988-89) s.94. Ordningen går altså noe lengre enn det som oppfanges av folketrygdens yrkesskadebegrep (se nærmere nedenfor). Belastningsslidelser skal imidlertid ikke gi rett til erstatning - jfr. op.cit. s. 89.

Men det nye er at også tap p.g.a. **ukjente** farer og risiki ved deltakelse i yrkeslivet skal dekkes - jfr. NOU 1988:6 s.79. Dette innebærer tilsynelatende en lemping av det alminnelige krav til påregnelighet. Men for det første kan man si at man må regne med muligheten av ukjente skaderisiki ved all bruk av nye materialer og metoder, og at påregnelighetskravet dermed er tilfredstilt. For det andre blir ikke den enkelte arbeidsgiver erstatningsansvarlig. Det er snakk om en forsikringsordning som ikke følger vanlige erstatningsrettslige regler.

I den nye produktansvarsloven (se pkt. 73 nedenfor) er det særskilt nevnt i § 2-2 (2) at importøren er objektivt ansvarlig for sine ansattes yrkesskader, som skyldes importerte produk-

ter. Ellers ville det bli en forskjellsbehandling mellom ansatte i importbedriften og ansatte i andre bedrifter - jfr. Ot.prp. nr. 48 (1987-88) s. 54-55. Etter denne loven har for øvrig produsenter og importører m.v. fått objektivt ansvar for yrkesskader som skyldes produkter med "sikkerhetsmangel" - jfr. pkt. 73.

For yrkesskader/sykdommer er det også mulig å få visse ekstra trygdeytelser - jfr. ftrl. kap. 11. Men et vilkår for å få slike ytelser er at skadens årsak må være en uventet ekstrabelastning utover det vanlige. Hvis skaden/sykdommen er pådratt gradvis, f.eks. slitasjeskader, har man ikke krav på slike ytelser - jfr. nærmere Asbjørn Kjønstad: "Yrkesskadetrygden" 1979 s. 52 flg. Vi ser her igjen en parallell til ekspropriasjons-erstatning, som bare gis ved uventet, sprangvis utvikling, ikke ved gradvis - jfr. pkt. 422 foran.

Selv om skadens årsak må være en uventet ekstrabelastning, er det videre et vilkår at skaden skyldes virksomhet som kan forventes i arbeidet. F.eks. er det ikke blitt regnet som yrkesskade at en kontorist brakk to tenner, fordi han sovnet på kontoret og falt med hodet på skrivebordet. På denne måten ivaretas både det offentliges forutberegnelighet og den enkelte arbeidstakers forutberegnelighet (uventet ekstrabelastning).

6.5. Objektivt erstatningsansvar og teknologisk utvikling

Det kan diskuteres om objektivt erstatningsansvar på et bestemt område egentlig alt i alt hemmer den teknologiske utvikling. Når det oppstår skader som ikke blir erstattet, kan opinionen mot utvikling av ny teknologi bli så stor at det blir lagt strenge restriksjoner på den videre utvikling og bruk av ny teknologi. Det kan derfor tjene den teknologiske utvikling bedre at alle skader blir dekket fullt ut og uten videre. For at dette ikke skal ramme den enkelte skadevolder urimelig hardt, kunne tapene pulveriseres gjennom en forsikringsordning, ved en utlikning mellom bedriftene i næringen eller ved en offentlig erstatningsordning slik som for pasientskader. Det offentlige måtte vel i så fall forhåndsgodkjenne de virksomheter som skulle gå inn under ordningen, slik at man kunne få en vurdering av hvilke risiki samfunnet skulle ta. De virksomheter som ikke søkte om eller ikke fikk en slik forhåndsgodkjenning, kunne automatisk bli pålagt et objektivt ansvar og krav om økonomisk garanti eller bli helt forbudt.

6.6. Skadelidtes medvirkning - dobbel påregnelighetsbetraktning

Skadeserstatningslovens § 5-1 bestemmer at erstatningen kan nedsettes eller falle bort hvis den skadelidte har medvirket til skaden. Det er en skjønnsmessig vurdering som skal foretas, og det viser seg at påregnelighetsbetraktninger er sentrale.

I pkt. 62 og 64 ovenfor har jeg vært inne på at påregneligheten både på skadevolder- og skadelidtesiden må vurderes mot hverandre. Man kan si at det skal foretas en dobbelt påregnelighetsbetraktning, hvor man nærmest måler skadevolders påregnelighet mot skadelidtes påregnelighet.

Påregnelighetsvurderingen glir ofte over i uaktsomhetsvurderingen og blir et ledd i denne - jfr. f.eks. RG 1970 s. 670: En veiarbeider ble påkjørt av en motorsykel og skadet. Han hadde gått ut i veien uten å se seg for og ble således ansett å være uaktsom. Men motorsyklisten hadde vært enda mer uaktsom ved ikke å avpasse farten forbi arbeidsstedet. Erstatningskravet var derfor i behold fullt ut.

RG 1974 s. 70: En 13 år gammel gutt hadde funnet en del fenghetter på en skogeiendom. Han tente på en fenghette mens han holdt den i hånda. Den eksploderte, og det medførte at fenghetter som han hadde i anorakklomma også eksploderte, og han ble hardt skadet. Skogeieren ble ansett objektivt ansvarlig, fordi det var påregnelig at hans bruk av sprengstoff til anlegg av veier kunne føre til at fenghetter ble liggende igjen. På den annen side hadde gutten opptrådt grovt uaktsom ved å antenne en fenghette. Derimot kunne man ikke forlange at han skulle ha forutsett muligheten av at fenghettene i anorakklomma også skulle bli antent. Han måtte selv bære 2/3 av skaden.

Det var påregnelig for gutten at han kunne bli skadet ved å antenne fenghettene, men risikoen for skade ved å ha fenghetter i lomma var ikke påregnelig for ham.

Eller sagt med andre ord: Guttens uaktsomhet besto i å antenne fenghettene, ikke å ha dem i lomma. Det kan være en smaksak om man setter uaktsomhetsvurderingen eller påregnelighetsvurderingen i sentrum. De flyter over i hverandre.

7. PRODUKTANSVAR

71. Innledning - produktkontroll

Gjennom den teknologiske utvikling er det i dag mulig å framstille en rekke nye produkter til nytte og glede for menneskeheten. I håp om at det er mulig å utvikle enda flere produkter som vi kan ha fordel av, bør forholdene legges til rette for dette. Dette er i korthet hva som ligger i hensynet til den teknologiske utvikling.

Men dessverre hender det at de nye produktene har skadelige virkninger. Dette prøver man å unngå ved produktkontroll, legemiddelkontroll o.l. En restriktiv kontroll av produktene før de settes i bruk, kan imidlertid føre til en hemming av den teknologiske utvikling som ikke er ønskelig. Det er derfor nødvendig å finne en balanse mellom disse hensynene, og i den juridiske argumentasjon ser vi hvordan denne avveiningen er foretatt.

Etter legemiddeloven av 20.6.1964 nr. 5 og lov om produktkontroll av 11.6.1976 nr. 79 er det gitt vide fullmakter til forvaltningen, som kan sette strenge krav til produkter for å godkjenne dem, og som kan forby bestemte produkter helt. Gjennom forskrifter og forvaltningspraksis på dette området kunne man fått et bilde av hvordan argumentene er veid mot hverandre. Jeg har imidlertid måttet nøye meg med visse generelle betraktninger.

I Norge er produkt- og legemiddelkontrollen forholdsvis restriktiv sammenliknet med andre land. Den teknologiske utvikling i Norge kan bli noe hemmet av dette, og det kan føre til konkurransemessige ulemper for norsk industri. Men så lenge vi kan nyttiggjøre oss resultatene av den teknologiske utvikling i andre land, er ikke dette så stor ulempe. Dette kan

virke som en sjåvinistisk dobbeltmoral: Vi vil ikke være med på å ta risikoen ved nye produkter, men vi skummer gjerne fløten.

Selv om kontrollen er ganske streng, oppstår det også i Norge skadelige virkninger av produktene, og det er spørsmål om noen er erstatningsansvarlig for disse skadene. Hvis det skal lite til før et slikt produktansvar inntre, kan det hemme salget, produksjonen og utviklingen av nye produkter. Man kvier seg for å selge et produkt når det er stor risiko for at man pådrar seg erstatningsansvar. På samme måte som for produktkontroll blir det snakk om en balanse mellom hensynet til den teknologiske utvikling og hensynet til å redusere de skadelige virkningene. Hensynet til forutberegnelighet tilsier at verken skadevolder eller skadelidte skal bli overrasket. Derfor blir påregnelighetsbetraktninger tillagt stor vekt her som i den vanlige erstatningsretten - jfr. pkt. 6 foran.

I dette kapitlet skal jeg se nærmere på hvordan disse hensynerne eller argumentene er avveid mot hverandre og mot andre argumenter ved utformingen av reglene om produktansvar. Jeg begrenser meg til de tilfellene som kan belyse disse avveiningene.

Inntil nylig har utviklingen av reglene skjedd gjennom rettspraksis, og rettstilstanden har vært noe uklar (pkt. 72). En ny lov ble imidlertid vedtatt den 23.12.1988. Den er delvis en kodifisering av rettspraksis, men den er ment å gjøre reglene klarere (pkt. 73).

72. Rettspraksis før loven av 1988

Produktene kan ha skadelige virkninger for flere enn kjøperne, f.eks. kjøpers familie, venner, ansatte eller tilfeldige tredjepersoner. Det kan også være aktuelt å pålegge andre enn

selgerne ansvar, f.eks. produsentene, importørene eller grossistene. Vi er derfor utenfor det vanlige kjøpsrettslige kontraktsforhold. Det kan likevel trekkes visse begrensede slutninger fra f.eks. den gamle kjøpslovens § 43 jfr. § 24. Ansvar etter disse bestemmelsene kan bare inntre hvis skaderisikoen var påregnelig og mulig å unngå - jfr. Rt. 1945 s. 388, og det omfatter ikke skader på kjøpers eller noen annens person. P.g.a. kjøpslovens begrensede anvendelse på produktskader, går jeg ikke nærmere inn på disse reglene, men slår fast at det bare er selgers påregnelighet som er relevant i denne vurderingen.

Skadene kan skyldes forskjellige feil, og det skilles gjerne mellom fabrikasjonsfeil, konstruksjonsfeil, informasjonsfeil, utviklingsfeil og systemfeil - se nærmere Ole Steen Olsen: "Produktansvaret i norsk ret" i Jussens Venner 1984 s. 5 flg.

Det mest interessante i denne sammenheng er **utviklingsfeil**. Det er feil ved produktet som først viser seg etter lengre tids bruk eller nyere forskning, og som det var vanskelig å forutse da produktet første gang ble produsert og markedsført. Skader ved bruk av P-pillen og fosterskader p.g.a. sovemidlet Thalidomid er eksempler på dette.

Selv om den bestemte, konkrete feilen er upåregnelig, er det en viss risiko for at alle nye produkter kan ha en eller annen skadevirkning. Dette er forsåvidt påregnelig både for produsent og forbruker. Men forbrukeren har vanligvis ikke den samme mulighet til å vurdere skaderisikoen som produsenten. I noen tilfeller kan forbrukeren til og med være uvitende om at produktet er ny-utviklet. For tilfeldige tredjepersoner vil skaderisikoen være helt upåregnelig. En slik dobbelt påregnelighetsbetraktning trekker i retning av et objektivt ansvar for produsenten - jfr. reglene om "farlig bedrift" (pkt. 62 foran).

Men det må foretas en konkret vurdering av påregneligheten for skadelidte og skadevolder i det enkelte tilfelle. Når fagfolk bruker produkter, er skaderisikoen ofte like påregnelig for dem som for produsenten. Da skal det mer til for å ilegge objektivt ansvar. Men for produkter som er ment for ukyndige forbrukere, stilles det strenge krav til sikkerhetsforanstaltninger og bruksanvisning. Jo dårligere bruksanvisningen er, jo mindre påregnelig blir skaderisikoen for forbrukeren. Hvis produsenten kunne ha bedret forbrukerens påregnelighet eller på annen måte redusert skaderisikoen og ikke gjort det, kan det til og med bli culpa-ansvar - jfr. Rt. 1950 s. 1091, Rt. 1957 s. 985, Rt. 1970 s. 1452 og RG 1974 s. 684.

Påregneligheten for forbrukeren kan også formuleres som den forventning en forbruker har til produktet. Hvis skaderisikoen er velkjent, f.eks. helseskade av sigarettøyking, forventer ikke forbrukeren at bruken er skadefri. Tilsvarende gjelder for produkter som har kjente mangler, f.eks. et sjøkart - jfr. Rt. 1966 s. 351: Sjøkartverket ble frifunnet for tap ved totalforlis som skyldes mangel ved sjøkartet, fordi de sjøfarende er advart mot å stole ubetinget på sjøkartet. De kan ikke forvente at det er feilfritt. Det er imidlertid en smaksak om man ser dette som et utslag av forventningssynspunkt eller skadelidtes medvirkning - jfr. Steen-Olsen s. 37.

I "P-pilledommen" (Rt. 1974 s. 1160) kom ikke spørsmålet om ansvarsgrunnlag på spissen, fordi Høyesterett fant at tilstrekkelig årsaksammenheng ikke forelå. Men i byretten og lagmannsretten ble ansvarsgrunnlaget diskutert inngående. Byrettens flertall fant produsenten ansvarlig på objektivt grunnlag og la vekt på at man sto "overfor en risiko den tekniske utvikling har ført med seg, og som den enkelte forbruker har liten mulighet for å verge seg mot, hvis man ikke generelt skal avstå fra å bruke de hjelpemidler de tekniske fremskritt bærer med seg". Lagmannsretten kom til det motsatte resultat og la vekt på at et objektivt ansvar kunne hemme den teknologiske

utvikling, ikke bare i den farmasøytiske industri, men også for produksjon av alle kjemiske produkter, maskiner, elektrisk utstyr, biler, skip, fast eiendom m.v (s. 1217). Retten la også vekt på at skadene kunne bli så store at det ville være umulig å få dekket dem gjennom forsikring fullt ut. **Pulverisering** ble altså ikke ansett å være fullt ut mulig. Et objektivt ansvar ville da ramme mindre bedrifter hardest og kunne **forsterke monopolendensen** i næringslivet.

Lagmannsrettens dom er blitt kritisert, bl.a. av Steen-Olsen (s. 38-39). Han mener at retten tilla skadeårsakens uberegnelighet og teoretiske konsekvensbetraktninger overdreven vekt. Til rettens forsvar kan sies at den til fulle fikk demonstrert hvor ufattelige store de økonomiske tapene kunne bli, og at det virket urimelig at en enkelt produsent skulle dekke dette, når tapene dessuten var så upåregnelige. Men slike argumenter rekker ikke lengre enn til at ansvaret blir lempet, ikke at det mangler helt. Jeg er enig med Steen-Olsen når han trekker parallellen til det objektive bedriftsansvar som tilsier objektivt ansvar også for utviklingsfeil. Selv om skadeårsakene er nye og ukjente også for produsenten, er det mer påregnelig for ham at en eller annen skade kan inntre enn for brukeren, og han er nærmest til å dekke tap, siden han har fortjeneste av produksjonen og kan **pulverisere** tapet gjennom prisene og forsikring.

Dessuten har Høyesterett ilagt ansvar også for skader, hvis årsak var helt upåregnelig for skadevolder - jfr. f.eks. Rt. 1969 s. 109: En løftekran brøt sammen på en måte som aldri hadde skjedd før. Kraneieren ble likevel ilagt objektivt ansvar under henvisning til at bruk av løftekraner fra tid til annen fører til forskjellige uhell, og at kraneieren er nærmest til å dekke tap p.g.a. dette uansett årsak.

Det må imidlertid konkluderes med at det ikke finnes klar rettspraksis som pålegger ansvar for utviklingsfeil og heller

ikke rettspraksis som prinsipielt utelukker det. Gjennom den nye produktansvarsloven er imidlertid gjeldende rett blitt avklart - jfr. pkt. 73 nedenfor.

Den teknologiske utvikling har ført til at mer og mer av produksjonsprosessen er blitt automatisert. Feil som skjer i en helautomatisk produksjon omfattes ikke av arbeidsgiveransvaret, fordi det ikke skyldes arbeidstakeres feil. Dette hull i erstatningsansvaret bør ikke gå utover skadelidte. For ham er det likegyldig og tilfeldig om skaden skyldes menneskelig eller teknisk svikt. Det antas derfor at produsenten i begge tilfeller har et objektivt ansvar, men det er uklart om det gjelder alle fabrikkasjonsfeil - se nærmere Steen-Olsen s. 34.

Den teknologiske utvikling har også ført til at produksjonsprosessen er blitt mer spesialisert ved at underleverandører produserer deler av produktet. Arbeidsgiveransvaret omfatter ikke feil som blir gjort av underleverandørene. Det kan likevel argumenteres for at hovedprodusenten skal ha et objektivt ansvar også for underleverandørenes feil, fordi det er hovedprodusenten som velger å la bestemte underleverandører å utføre delproduksjonen, og fordi forbrukeren ikke kan vite om deler av produktet er produsert av andre enn den som framstår som produsent - jfr. nærmere Steen-Olsen s. 35.

Nye produkter innebærer ikke bare nye skaderisiki, men kan i noen tilfeller også ha færre skaderisiki enn eldre produkter som ble brukt til samme formål. Dette vil også være påregnelig for forbrukeren, som ikke kan kreve samme sikkerhet av f.eks. eldre byggemetoder som av nyere metoder - jfr. Rt. 1966 s. 351 og Rt. 1968 s. 283. Men det stilles krav også til produsenten hvis det viser seg at produktene har skadelige virkninger. For å unngå culpa-ansvar må han etterkontrollere produktene, utstyre dem med advarsel og i verste fall tilbakekalle produktene og slutte markedsføring - jfr. Steen-Olsen s. 18.

Selv om han ikke direkte kan bebreides, vil unnlattelse av slik oppfølging kunne føre til et objektivt ansvar.

Dette gjelder både nye og eldre produkter. Ved utvikling av nye produkter kan det vise seg uforsvarlig å fortsette markedsføring av eldre produkter som har skadelige virkninger, fordi disse produktene kan erstattes av de nye som ikke er beheftet med de samme skadelige virkningene. P.g.a. den teknologiske utvikling blir det etter hvert forutberegnelig at produkter til dette konkrete formål ikke har slike skadelige virkninger - jfr. kravet om å bruke ny teknologi for å redusere skader i ekspropriasjonsretten (pkt. 421) og i erstatningsretten (pkt. 6).

Dansk rett statuerer ikke erstatningsansvar for skadevoldende egenskaper ved **medisiner og behandlingsmetoder** når skaderisikoen var ukjent på skadetidspunktet. Dette er begrunnet med den store nytte man har ved å kunne bruke ny medisinsk viten. Et mulig erstatningsansvar vil kunne redusere denne bruken og forskningen på nye medisiner og metoder. Hensynet til den teknologiske utvikling tillegges altså her stor vekt - jfr. Mads Bryde Andersen: "EDB-ret for brugere" 1987 s. 84.

Man kan si at påregneligheten for slik ukjent skaderisiko er like liten for både produsent, lege og pasient, og at det derfor ikke bør være objektivt ansvar. Hvis man imidlertid stiller spørsmål om hvem av dem som tross alt er nærmest til å kunne vite noe om skaderisiko, må svaret bli legen eller den som har utviklet medisinen eller metoden. Det skulle tilsi objektivt ansvar.

Men en del av begrunnelsen for den generelle regelen om objektivt ansvar er at den som har fordel av virksomheten, også må bære ansvaret. Det passer bra i de rene "farlig bedrift"-tilfellene, hvor virksomheten har fortjeneste av å ta sjanser på andres bekostning. Men det passer ikke særlig godt for pasientskader. Selv om både produsent og lege tjener på

sin virksomhet, er det ikke først og fremst sjansene de tjener på. Dessuten er ikke skadelidte tilfeldige ofre, men pasienter som kan være like klar over risikoen og ha like stor "fortjeneste" av at behandlingen gjennomføres. I noen tilfeller vil det kanskje være eneste muligheten for å overleve - jfr. pkt. 63 foran.

Slike synspunkter kombinert med hensynet til den teknologiske utvikling er nok avgjørende for det mangelfulle objektive ansvar for pasienters behandlingsskader - jfr. legemiddelansvaret og pkt. 63 foran. Likevel er det utilfredstillende at enkelte pasienter skal ofres på teknologiens alter. Pasientene og deres etterlatte bør i alle fall få det plaster på såret at de ikke lider økonomisk. Det er i samfunnets interesse at teknologien utvikles, og da bør også samfunnet ta den økonomiske byrden av de skader som teknologien medfører. Dermed slipper også den enkelte lege, sykehus og produsent å ha et mulig erstatningsansvar hengende over seg så lenge de ikke kan bebreides. Dette er det nå enighet om på skandinavisk hold - jfr. Mads Bryde Andersen: "EDB-ret for brukere" 1987 s. 84.

73. Produktansvarsloven av 23.12.1988

Den nye produktansvarsloven bygger tildels på den rettspraksis som er utviklet på området. Det objektive ansvarsgrunnlaget er fastslått i lovens § 2-1:

(1) "Produsenten plikter å erstatte skade som hans produkt volder og som skyldes at det ikke byr den sikkerhet som en bruker eller allmenheten med rimelighet kunne vente (heretter kalt sikkerhetsmangel). Ved vurderingen av den sikkerhet som kunne ventes, tas hensyn til alle forhold som har sammenheng med produktet,

dets presentasjon, markedsføring og **påregnelige** bruk.

(2) Ved den alminnelige vurdering av sikkerhetsnivået (sikkerhetsstandard) legges forholdene på den tid produktet forlot produsentens kontroll til grunn. " (mine uthevinger)

Vi ser at påregnelighetsbetraktninger står helt sentralt. På den ene siden har vi **forbrukernes** forventninger: Hvis de kunne (for)vente en mulig skaderisiko, er den påregnelig, og da skal det mye til for at produsenten blir ansvarlig, d.v.s. at skadelidte ikke med rimelighet kunne forvente sikkerhet. Hvis skaderisikoen derimot ikke kunne forventes av forbrukerne, blir produsenten ansvarlig. Men på den annen side må bruken være påregnelig for **produsenten**. Hvis forbrukerne bruker produktet på en måte som den ikke kunne forventes brukt til etter presentasjonen og markedsføringen av den, blir produsenten ikke ansvarlig for mulige skader. Oppsummert kan man litt unøyaktig si at det er to vilkår for at objektivt ansvar skal foreligge:

1. Skaderisikoen må være **upåregnelig** for skadelidte.
  2. Bruken må være påregnelig for skadevolder.
- jfr. tilsvarende om dobbel påregnelighetsbetraktning i erstatningsretten ellers i pkt. 66.

I vurderingen er det ikke den konkrete forbrukers subjektive forventninger som legges til grunn, men forventningene hos den typiske forbruker og hos det alminnelige publikum. Det er forbrukernes faktiske forventninger som skal legges til grunn, ikke hva de bør vite eller hva som følger av bransjestandarder eller offentlige forskrifter. Hvis produktet er ment å brukes av en bestemt forbrukergruppe (f.eks. fagfolk), men kan komme i hendene på andre (f.eks. barn), må det også tas hensyn til hva barn kan forvente (hensynet til **barnets beste**) - jfr. nærmere om disse forhold i Ot.prp. nr. 48 (1987-88) s. 126.

Departementet antar videre at allmennheten ikke forventer så høy grad av sikkerhet ved samfunnsnyttige produkter (f.eks. legemidler) som ved f.eks. leketøy (hensynet til **barnets beste**). Dette innebærer at det gis et visst rom for eksperimentering med samfunnsnyttige produkter, eks. legemiddel mot AIDS, slik at den teknologiske utvikling kan gå raskere. På den annen side er produktansvaret for legemidler særlig strengt, og produsentene og importørene er pålagt å tegne ansvarsforsikring - jfr. lovens kap. 3. Slik sett er medikamentbrukerne sikret erstatning i stor utstrekning, og man slipper slike konklusjoner som i lagmannsrettens dom i P-pillesaken - se pkt. 72 foran. **Pulveriseringshensynet** er tillagt stor vekt ved at man ikke bare ser på forsikringsmuligheten, men at det nedlegges påbud om forsikring.

Departementets resonnement kommer derfor ikke på spissen når det gjelder legemidler, men det kan bli tillagt vekt ved andre samfunnsnyttige produkter, hvor det er viktig at teknologien får utvikle seg, f.eks. produkter som begrenser forurensning.

Det har vært diskutert om man i stedet for ovennevnte vanskelige skjønnsstema kunne bruke legaliserte produktstandarder, f.eks. at et eget organ avgjør hva som skal til for at de enkelte produktene tilfredstiller lovens sikkerhetsstandard. Det ville også øke produsentenes forutberegnelighet. Departementet forkastet imidlertid denne idèen fordi det ville innebære utarbeiding av så mange standarder at de vanskelig kunne oppdateres i takt med den tekniske utvikling - jfr. Ot.prp. nr. 48 (1987-88) s. 34-35.

Den **rettslige** standarden som vi finner i § 2-1 er mer "tilpassningsdyktig i forhold til ny teknologisk viten, endrete produksjonsforhold og endrete forventninger til produktsikkerhet" - jfr. op.cit. s. 33.

I denne vurderingen ser vi at produsentenes forutberegnelighet tilsynelatende står i motstrid til forbrukernes forutberegnelighet, men at det avgjørende blir hva som er forutberegnelig for begge ut fra den teknologiske utvikling - jfr. tilsvarende resonnement i kap. 4 og 6 foran.

Ansvar etter loven gjelder bare i forhold til dem som har hatt en **sikkerhetsforventning** til produktet. Hvis f.eks. en maskindel lider av en sikkerhetsmangel som fører til en forurensningskade, kan bare maskincieren (forurenseren) gjøre direkte ansvar gjeldende overfor leverandøren, ikke den skadelidte tredjeperson - jfr. Bjørn Stordrange i LoR 1990 s. 133.

I produktansvaret er det ikke gjort unntak for **utviklingsrisiko**. Det var ikke engang dissens om det i Stortinget. Men det er foretatt en innskrenkning i ansvaret for disse skadene ved at foreldelsesfristen er begrenset til 10 år fra produktet forlot produsentens kontroll - jfr. § 2-7 (b). Hovedregelen er 20 år - jfr. § 2-7 (a).

Etter at et produkt ble produsert første gang, kan teknologien ha utviklet seg slik at vi har fått nye og mindre risikofylte produkter som dekker behovet fullt ut. Dette kan igjen ha påvirket forbrukernes forventninger, slik at sikkerhetsstandarden må økes. Lovens § 2-1 (2) fastslår at en slik endring av sikkerhetsstandarden ikke skal tillegges vekt hvis den har skjedd etter at produktet forlot produsentens kontroll. Har produsenten før den tid rettslig og faktisk mulighet til å gripe inn for å avverge skade, må han gjøre det for å unngå ansvar. Selv om produktet er sendt til enkelte omsetningsledd, f.eks. merkeforretning, kan produsenten ha mulighet til å utstyre produktet med advarsel eller tilbakekalle det for å forbedre det. På den annen side forutsettes det at forbrukernes forventninger er ulik når det gjelder nye og eldre produkter - jfr. NOU 1980:29 s. 188. Men det kan jo ofte være vanskelig for

forbrukerne å vite hvilke produkter som er nye og hvilke som er gamle.

Jeg har nevnt at loven tildels bygger på tidligere rettspraksis, slik at denne fortsatt er en relevant rettskildefaktor. Loven er imidlertid også resultat av et internasjonalt lovsamarbeid og bygger tildels på en konvensjon om harmonisering av medlemstatenes lovregler om produktansvar vedtatt av Europarådets ministerkomité i september 1976. Den er imidlertid ikke blitt ratifisert. I stedet har arbeidet fortsatt i EF, og EF-rådet ga den 25. juli 1985 et minimumsdirektiv til medlemslandene. Dette direktivet er svært likt den norske produktansvarsloven, bortsett fra legemiddelansvaret, landbruksråvarer, utviklings-skader m.v. - jfr. Ot.prp. nr. 48 (1987-88) s. 16 - 17.

Det kan derfor argumenteres for at både forarbeidene til Europarådskonvensjonen og EF-direktivet og EF-landenes praksis er relevante rettskildefaktorer ved fortolkningen av den norske produktansvarsloven - jfr. professor Peter Lødrup på brush-up forelesning den 25.5.1989.

I samme retning trekker det forhold at mange produkter vil være internasjonale og blir omsatt over landegrensene. Hvilket lands rett som da skal gjelde, avgjøres av lovvalgsreglene i den internasjonale privatrett, særlig lov av 9.4.76 nr. 18 om internasjonal privatrettslige lovvalgsregler ved produktansvar, som igjen henviser til Haagkonvensjonen av 2.10.1973. Disse lovvalgsreglene vil imidlertid spille mindre rolle når lovbestemmelsene stort sett er ensartete i de forskjellige landene. Da er det mulig at også landenes praksis vil bli harmonisert ved at rettspraksis i EF-land vil bli ansett som rettskildefaktor også i Norge. Selv om det kan være forskjell i nivået på den teknologiske utvikling mellom landene, og forbrukerne og produsentene dermed kan ha ulike forventninger i forskjellige land, er det ikke sikkert at disse forskjellene vil bli tillagt så stor vekt som de ville ha blitt ved en mer isolert norsk lovgiv-

ning og rettspraksis. Dette er nok et eksempel på at juridisk argumentasjon i andre land blir direkte anvendbar i Norge og påvirker norsk juridisk argumentasjon - jfr. pkt. 92.

8. ARBEIDSRETT

81. Arbeidsmiljø

Den teknologiske utvikling kan endre arbeidsmiljøet på den enkelte bedrift i både positiv og negativ retning. Ny teknologi kan gjøre arbeidet mindre slitsomt, mindre forurensende, mindre rutinepreget, mindre farefylt og mer interessant. Men det kan også bli mer rutinepreget og passivt, og arbeidstakerne kan få mindre mulighet til kontakt med andre og bli mer utsatt for helseskadelig påvirkning. Det kan oppstå yrkesskader - jfr. pkt. 64 foran. Påvirkningen kan imidlertid være generende uten at det fører til yrkesskader, og arbeidstakerne vil vanligvis være interessert i å redusere slik påvirkning.

Arbeidsmiljøloven har en del regler som skal sikre at arbeidsmiljøet holder et visst minstemål. Lovens målsetting er bl.a. "å sikre et arbeidsmiljø som gir arbeidstakerne full trygghet mot fysiske og psykiske skadevirkninger og med en verne-teknisk, yrkeshygienisk og velferdsmessig standard som til enhver tid er i samsvar med den teknologiske og sosiale utvikling i samfunnet" - jfr. § 1 nr. 1. Dette følges opp mer detaljert i lovens kapittel II og i forskrifter, f.eks. om tekniske innretninger, arbeidslokaler, støy, forurensning og kjemiske midler.

Dette er grundig behandlet av andre, f.eks. Stein Evju og Henning Jakhelln m.fl.: "Arbeidsrettslige emner" Oslo 1979 og Odd Friberg: "Arbeidsmiljøloven med kommentarer" Oslo 1986. Jeg går ikke nærmere inn på disse reglene her, men vil nøye meg med å peke på enkelte momenter:

Hensynet til den teknologiske utvikling vil tilsi en del endringer av arbeidsmiljøet som kan sies å stride mot hensynet til

arbeidernes forutberegnelighet. Men det avgjørende for spørsmålet om endringene vil være i strid med arbeidsmiljøloven, vil ikke være om endringene er forutberegnelige eller ikke, sprangvise eller gradvise, men om de vil være forsvarlige ut fra arbeidernes sikkerhet, helse og velferd. Dette er derfor egentlig ikke en konflikt mellom forutberegnelighet og teknologisk utvikling.

For det andre har arbeidsgiver noen ganger en plikt til å følge den teknologiske utvikling. Arbeidsmiljøet skal forbedres hvis den teknologiske utvikling gjør det økonomisk mulig.

På den annen side har hensynet til den teknologiske utvikling vært medvirkende til en forenkling av sikkerhetsforskrifter. Arbeidsmiljøet skal ikke lenger detaljreguleres gjennom spesifiserte krav i forskrifter som kontrolleres av offentlige organer. I stedet skal forskriftene stille visse "funksjonskrav", f.eks. at utstyr og maskiner skal være forsvarlige, og det skal være internkontroll ved bedriftene selv - jfr. arbeidsmiljøl. § 16 a) og forskrift om internkontroll av 22. mars 1991. Dermed oppnår man en fleksibilitet, som ikke stenger for den teknologiske utvikling. Det kan også åpne for forskning som kan bedre arbeidsforholdene ved visse operasjoner som ellers ville ha blitt totalforbudt. Imidlertid vil forutberegneligheten bli svekket for arbeidstakere, leverandører, forsikringselskaper og finansieringsinstitusjoner - jfr. nærmere Hans Petter Graver i bl.a. LoR 1984 s. 140 flg. Forutberegneligheten vil bli svekket for alle aktører som ikke selv har avgjørelsesmyndighet - jfr. tilsvarende om forvaltningens frie skjønn i pkt. 23 foran.

82. Medbestemmelse.

Når det er spørsmål om å innføre ny teknologi i en bedrift, vil arbeidstakerne være interessert i å bestemme hvordan og i hvilken grad dette skal skje. Gjennom representasjon i bedriftens styrende organer, arbeidsmiljøutvalg, datautvalg m.v. har

arbeidstakerne kollektivt visse muligheter til dette. Dessuten har den enkelte arbeidstaker rett til å være med på utformingen av "styrings- og planleggingssystemer" - jfr. aml. § 12 nr. 3. Gjennom tariffavtaler, data-avtaler og individuelle avtaler er også arbeidstakerne gitt visse rettigheter til medbestemmelse.

Disse reglene er grundig behandlet av andre, bl.a. Mette Borchgrevink: "Ny teknologi i arbeidslivet" Oslo 1984 og Henning Jakhelln: "Technological change and employment relationships" Utrykt notat 1986. Jeg går ikke nærmere inn på dette her, men vil nøye meg med å peke på enkelte momenter:

Arbeidstakerne vil som regel ikke ha det avgjørende ord når spørsmålet om ny teknologi kommer opp. Men de nevnte reglene gir dem visse muligheter til å bli orientert på et tidlig tidspunkt, slik at det blir mulig å innrette seg til og tilpasse seg endringene. Man kan derfor si at reglene ivaretar hensynet til forutberegnelighet et stykke på vei. Man skal unngå de plutselige endringene - jfr. skillet sprangvis/gradvis utvikling. Regler om rett til opplæring og tilpassing av arbeidet til den enkelte virker i samme retning.

Brudd på reglene i aml. om medbestemmelse og arbeidsmiljø er straffesanksjonert - jfr. § 85, men det skal mye til før straff blir anvendt. Derimot kan andre rettsvirkninger inntre. F.eks. kan bevis ervervet i strid med aml. § 12 nektes ført i straffesaker - jfr. Høyesteretts kjennelse av 31.5.91: En arbeidsgiver hadde i hemmelighet foretatt video-opptak av arbeidstakerne på arbeidsplassen p.g.a. mistanke om underslag. Video-opptaket ble nektet ført som bevis, fordi det kunne være i strid med aml., personregisterloven og strl. § 145 a og i alle fall for omfattende inngrep i den personlige integritet. Den teknologiske utvikling hadde altså åpnet muligheter for å avsløre forbrytelser, men hensynet til personvern og forutberegnelighet tilsa at de ikke ble benyttet.

83. Oppsigelser.

Når ny teknologi blir innført i en bedrift, kan arbeidstakerne bli oppsagt på tre grunnlag:

For det første kan teknologien erstatte menneskelig arbeidskraft, slik at enkelte blir overflødige.

For det andre kan enkelte arbeidstakere få vansker med å utføre arbeidet og bli oppsagt p.g.a. manglende dyktighet eller skikkethet.

For det tredje kan arbeidstakerne protestere på innføringen av teknologien og bli oppsagt på et slags "ulydighetsgrunnlag".

831. Rasjonalisering.

Oppsigelse på grunnlag av **rasjonaliseringstiltak** er bare saklig når det ikke finnes annet passende arbeid i bedriften for den ansatte, og når det er en rimelig balanse mellom virksomhetens behov og ulempene for den ansatte - jfr. aml. § 60 nr. 2. Dette vil bero på skjønsmessige avveininger i hvert enkelt tilfelle, og det finnes en rikholdig rettspraksis på området.

Virksomhetens behov vil være avhengig av bedriftsøkonomiske vurderinger; hvor mye sparer bedriften netto på å si opp den ansatte, og hvordan er bedriftens totale økonomiske stilling. Hvis bedriften går godt, skal det mer til for at en oppsigelse vil være saklig enn hvis bedriften er på konkursens rand. Slike økonomiske forhold vil selvsagt være avhengig av den teknologiske utvikling, men den teknologiske utvikling har neppe direkte gjennomslagskraft som juridisk argument i slike vurderinger. Det må i tilfelle argumenteres med at den teknologiske utvikling har gjort det **økonomisk nødvendig** å gå til oppsigelse. Hvis det kan dokumenteres, skal det svært mye til for å kjenne oppsigelsen usaklig. Slik sett kan man si at den teknologiske utvikling tillegges stor vekt i slike saker.

Ulempene for den ansatte vil være avhengig av mulighetene for annet arbeid, alder, ansettelsestid, helse og forsørgelsesbyrde. Dette skal vurderes mot virksomhetens behov, som må anses større enn den ansattes ulemper for at oppsigelsen skal være saklig.

Den teknologiske utvikling vil igjen kunne avgjøre mulighetene for tilsvarende arbeid i nærheten av bostedet og kommer også inn i denne vurderingen. De andre momentene er av mer sosial karakter, men de vil også ha betydning for mulighetene på arbeidsmarkedet. Alle momentene er således vevet sammen, og utfallet blir til sjuende og sist styrt av den teknologiske utvikling.

Hensynet til forutberegnelighet spiller neppe noen stor rolle. Men det kan bli tillagt vekt om bedriften har fulgt reglene om medbestemmelse, informasjon og opplæring. Har den ikke det, kan det tale for å kjenne oppsigelsen ugyldig - jfr. også pkt. 833 nedenfor.

Dessuten kan det tillegges vekt hvis bedriften har gitt de(n) ansatte inntrykk av at oppsigelse ikke var nært forestående eller har garantert at ingen skal sies opp p.g.a. innskrenkninger, f.eks. hvis bedriftsledelsen har gitt uttrykk for at innskrenkningene kunne gjennomføres ved naturlig avgang. Men da nærmer vi oss avtalerettslige forhold, hvor det ikke er noe oppsiktsvekkende at forutberegnelighet tillegges stor vekt. Imidlertid er det tvilsomt om en avtale eller garanti mot oppsigelse vil anses bindende i alle tilfeller. I alle fall vil sviktende forutsetninger raskt kunne virke sterkt begrensende. Men uansett kan en arbeidstaker forutberegne sin stilling ved å få avtalt lang oppsigelsestid, stor erstatning i tilfelle oppsigelse og hvem som skal sies opp først.

Man kunne kanskje hevde at en oppsigelse er mindre forutberegnelig for en eldre person med lang ansiennitet enn for en

yngre person. Men jeg synes det er anstrengt å si at det er forutberegneligheten som er avgjørende. Den sentrale argumentasjonen gjelder sosiale og økonomiske forhold.

Den ansattes ulemper får også selvstendig betydning for **valget** mellom hvilke ansatte som skal sies opp. Dette valget skal også begrunnes saklig, f.eks. slik at de ansatte som har minst ulemper, sies opp først. Men det kan også anses som saklig at bedriften beholder ansatte med spesielle kvalifikasjoner og anvendelighet, fordi de har nøkkelstillinger i bedriftens del av den framtidsrettete virksomhet og vanskelig kan erstattes av andre. Det kan føre til at disse blir prioritert framfor ansatte som vil ha større ulemper av oppsigelsen. Dette kan være et utslag av at den teknologiske utvikling har gjort eldre arbeidskraft mindre anvendbar, mens unge arbeidstakere med åjourført kunnskap og erfaring med ny teknologi er blitt nødvendige for bedriften. Se nærmere om dette i den rettspraksis som er henvist til i Tor Aa. Gjone og Erik C. Aagaard: "Bedriftens personelhåndbok. Rett og plikt i arbeidsforhold" Oslo 2. utg. 1988 s.186.

832. Udyktighet.

Oppsigelse på grunnlag av mangelfull arbeidsprestasjon eller udyktighet kan bli ansett som saklig hvis den sviktende dyktighet er betydelig og det ikke kan ventes noen bedring i overskuelig framtid - jfr. op.cit. s. 195. En slik situasjon kan inntreffe ved innføring av ny teknologi. Enkelte arbeidstakere kan få så store problemer med å tilpasse seg den nye teknologien at de ikke klarer å utføre arbeidet tilfredstillende. De kan ikke da kreve å utføre arbeidet på den gamle måten, hvis det fører til problemer for bedriften. På den annen side skal det også tas hensyn til den ansattes tilpasningsvansker.

Bedriften har en plikt til å legge forholdene til rette for den enkelte, både gjennom opplæring og ved valg av teknologi, organisering og utforming av arbeidsplassen - jfr. aml. § 14 annet ledd bokstav e). Dette gjelder særlig overfor yrkesvalg-hemmete - jfr. aml. § 13 nr. 2. Men det forutsetter at arbeidsgiveren har mulighet til å velge en annen løsning. Hvis dette ikke er økonomisk eller praktisk mulig, vil en oppsigelse være saklig.

833. Ulydighet.

Oppsigelse på "**ulydighetsgrunnlag**" vil være saklig hvis ulydigheten kan sies å være et pliktbrudd fra den ansattes side. Ordrenekt vil typisk være pliktbrudd.

Men i noen tilfelle har de ansatte rett til å nekte ordre. F.eks. har de rett til å nekte arbeid som kan medføre fare for **liv eller helse** - jfr. aml. § 16 nr. 1 fjerde ledd. Dette kan være tilfelle når nye maskiner eller nye kjemiske stoffer blir tatt i bruk. Departementet har lagt vekt på at det må være en **umiddelbar** helsefare. Hvis det bare er fare etter lang tids bruk, må de ansatte fortsette arbeidet inntil helsefaren er undersøkt og fastslått nærmere - jfr. Odd Friberg: "Arbeidsmiljøloven med kommentarer" Oslo 1986 s. 145-146. Men Arbeidstilsynet kan gi pålegg om midlertidige tiltak inntil det er avklart om helsefare foreligger - jfr. aml. § 77.

Hvis arbeidstakeren selv **anser** arbeidet som umiddelbart farlig, mens arbeidsgiveren mener at det ikke er farlig, har arbeidstakeren rett til å legge sin oppfatning til grunn og kan nekte å utføre arbeidet - jfr. ordlyden i aml. § 16 nr. 1 fjerde ledd. Men hvis spørsmålet blir satt på spissen i en oppsigelses-sak, risikerer arbeidstakeren å få sin oppfatning overprøvet av domstolen - jfr. Arne Fanebust: "Oppsigelse i arbeidsforhold" Bergen 1985 s.141 og den rettspraksis som han henviser til.

Verneombudet kan også stanse farlig arbeid inntil Arbeidstilsynet har tatt stilling til om det kan fortsette - jfr. aml. § 27. Selv om Arbeidstilsynet kommer til at arbeidet kan fortsette, behøver ikke det være avgjørende for den arbeidstaker som skal utføre arbeidet. Hvis han fortsatt mener at det er for farlig, kan han fortsatt nekte å utføre det i medhold av aml. § 16 - jfr. l.c. Og selv om denne nektingen kan synes urimelig, er det spørsmål om en oppsigelse er den rette reaksjon. Kanskje vil en overføring til annet arbeid være en bedre reaksjon, når man er virkelig redd for å utføre det arbeidet man opprinnelig er satt til - jfr. l.c. I så fall vil en oppsigelse kunne anses usaklig.

Det hender at arbeidstakere er så opptatte av vernearbeid at det går utover arbeidsprestasjonen. I slike tilfeller kan en oppsigelse være begrunnet med en kombinasjon av udyktighet og ulydighet. Om oppsigelsen er saklig vil være avhengig av om det var berettiget av arbeidstakeren å reagere, hva arbeidsgiveren gjorde for å rette på forholdene og hvor mye det gikk utover arbeidet. I et par saker hvor de ansatte bl.a. har tatt opp bruken av løsemidler, har oppsigelsene blitt kjent ugyldige - jfr. Rt. 1977 s.902 (Hammerverksaken) og RG 1988 s.231.

Hvis arbeidsgiveren direkte pålegger de ansatte å gjøre noe som er strid med lov eller forskrifter, er de ansattes ordrenekt ikke saklig grunn til oppsigelse. Ved innføring av ny teknologi kan slike spørsmål komme opp, fordi arbeidsgiveren kanskje ikke kjenner til alle de forskrifter og regler som er gitt om medbestemmelse og arbeidsmiljøet - jfr. pkt. 81 og 82 foran. I slike tilfeller spiller det liten rolle om arbeidsgiveren bryter reglene bevisst eller ubevisst.

I andre tilfeller kan det være mer tvilsomt om noen regler er direkte brutt. Selv om det ikke foreligger regelbrudd, kan det være grunn for arbeidstakerne å reagere. Det må da foretas en

konkret vurdering av hvordan arbeidstakeren og arbeidsgiveren har opptrådt.

En slik vurdering skjedde i en sak for Høyesterett (Rt. 1988 s. 1188) som gjaldt innføringen av et nytt EDBbasert kassaregistreringssystem på Sara Hotel i Oslo. Det var uenighet om medbestemmelsesavtalene var overholdt, men Høyesterett avgjorde ikke saken ut fra spørsmålet om avtalebrudd. Under opplæringen i EDB-systemet reiste de baransatte flere spørsmål om forenklinger, som instruktøren ikke kunne svare på. Opplæringen ble utsatt, og drøftelser om systemet ble startet. Før den endelige løsning var avklart, ble de ansatte pålagt å ta i bruk systemet. De ansatte motsatte seg dette og ble avskjediget. Høyesterett kom til at det verken var saklig grunnlag for avskjed eller oppsigelse. Det ble lagt vekt på at de ansatte ikke hadde fått konkret informasjon om systemet før under opplæringen, og at deres forslag var konstruktive og førte til endringer av systemet. Ulempene for bedriften ved å utsette innføringen av systemet var heller ikke så store.

Jeg har ovenfor vist noen eksempler på hvordan hensynet til den teknologiske utvikling blir avveid henholdsvis mot argumentet liv og helse og argumentet medbestemmelse. Noen ganger blir det ene tillagt størst vekt, andre ganger det andre. Enkelte ganger trekker de to siste argumentene i samme retning og blir tillagt større vekt enn hensynet til den teknologiske utvikling. Men man kan ikke si noe generelt om argumentenes vekt i forhold til hverandre. Vektleggingen er avhengig av konkrete forhold; hvor utsatt er egentlig liv og helse, hvor viktig er medbestemmelse på dette området og hvor nødvendig er den nye teknologien i dette tilfellet. Man kan si at argumentene peker ut de relevante momentene i vurderingen, og de konkrete fakta avgjør hvilken vekt momentene skal tillegges - jfr. pkt. 53 foran og pkt. 95 nedenfor.

For grundigere gjennomgang av reglene om oppsigelse viser jeg til Stein Evju, Henning Jakhelln m.fl.: "Arbeidsrettslige emner" Oslo 1979, Odd Friberg: "Arbeidsmiljøloven med kommentarer" Oslo 1986, Arne Fanebust: "Oppsigelse i arbeidsforhold" Bergen 1985, Tor Aa. Gjone og Erik C. Aagaard: "Bedriftens personalhåndbok. Rett og plikt i arbeidsforhold" Oslo 2. utg. 1988.

84. Oppfinnelser.

Arbeidstakere som gjør oppfinnelser i forbindelse med arbeidet, har rett til sine oppfinnelser på linje med andre oppfinnere - jfr. lov av 17.4.1970 om arbeidstakeres oppfinnelser. Denne retten stimulerer arbeidstakerne til å tenke ut nye produkter eller forbedringer i produksjonsprosessen. Regelen fremmer den teknologiske utvikling.

Motargumentet er at arbeidsgiverne bør ha noe igjen for lønnskostnadene og investeringene i produksjonsmidlene, som stilles til arbeidstakernes disposisjon. Dette argumentet modereres noe fordi det er sannsynlig at arbeidsgiveren også vil ha fordel av oppfinnelsene. For enkelte bedrifter f.eks. i EDB-bransjen kan imidlertid oppfinnelsene være helt nødvendige for bedriftens fortsatte eksistens, og oppfinnelsen må anses som resultat av et teamwork i bedriften.

Arbeidsgiverne er derfor gitt innrømmelser på to måter:

1. Loven kan med visse unntak fravikes ved avtale - jfr. § 2.
2. Oppfinnelser av arbeidstakere som har forsknings- eller oppfinnervirksomhet som sin vesentligste arbeidsoppgave, kan arbeidsgiverne kreve å få overført retten til oppfinnelsene mot et rimelig vederlag - jfr. §§ 4 og 7.

Se nærmere om disse reglene i Jon Bing: "Opphavsrett og cdb" i Complex nr. 2/85 og Mads Bryde Andersen: "EDB-ret for brugere" Kbhvn 1987 kap. 6 med henvisninger.

9. AVSLUTNING

91. Forholdet teknologi - juss

Påvirkning?

Historisk perspektiv

Forholdet mellom teknologi og juss er mangesidig. For det første vil ny teknologi kunne føre til nye juridiske problemer, som etter hvert får sine løsninger gjennom avtaler, domspraksis eller lovgivning.

For eksempel skapte de teknologiske nyvinningene bilen og flyet en rekke problemer og konflikter som har resultert i omfattende regelverk. Tilsvarende vil man finne klare sammenhenger mellom rettsreglene og de fleste tekniske oppfinnelsene opp gjennom historien.

I tillegg til at de enkelte oppfinnelser har skapt nye juridiske problemer, har den teknologiske utvikling generelt hatt en mer fundamental påvirkning på jussen. F.eks. førte den industrielle revolusjon i forrige århundre til et behov for omsetning og kreditt, som de rådende regler om avtaler og eiendomsrett ikke tilfredstilte. Det statiske germanske eiendomsrettsbegrepet opererte med slekta og bygda som bruksrettslaster av hele eiendommen. Eiendomsretten kunne være funksjonelt delt mellom flere, slik at en person kunne ha skogretten, en annen beiteretten, en tredje fiskeretten o.s.v. Dette ble gradvis erstattet av det dynamiske romerske eiendomsrettsbegrep, som bare opererte med en eier, de andre måtte ta til takke med en bruksrett.- jfr. Knut Robberstad: "Kløyvd eignedomsrett" i Lov og Rett 1963 s. 162 flg., Edvard Løchen: Om delt eiendomsrett og om juridisk tryllekunst" i TfR 1961 s. 108 flg. og Erling Øyehaug: "Eiendomsrett og bruksrett" i Norsk Tidsskrift for jordskifte og landmåling nr. 2 og 3 /1960.

Etter det romerske eiendomsrettsbegrep sto den enkelte friere m.h.t. arealmessig oppdeling av eiendom og rettigheter og omsetning av disse mellom enkeltpersoner. Dette passet bedre for det nye industrisamfunnet, og det fikk etter hvert gjennomslag i rettspraksis og lovgivning. Det germanske eiendomsrettsbegrep var tilpasset jordbruket. Vi finner fortsatt rester igjen av det på rettsområder som er viktige for jordbruksnæringen, f.eks i odelsloven og servituttløven.

Det romerske eiendomsrettsbegrepet var også bedre egnet til å gjennomføre ekspropriasjoner slik at ny teknologi, f.eks. vannkraft, kunne utnyttes. Hvis man skulle ekspropriere felles-eiendom, ville det være vanskelig å avgrense kretsen av de berettigete og hvor mye den enkelte skulle ha i erstatning - jfr. tilsvarende problem med allemannsrettigheter i pkt. 5. Et klart eksempel på denne sammenhengen finner vi i oppløsningen av østsamenes fellesjord i Neiden ved århundreskiftet p.g.a. Sør-Varanger gruveselskaps behov for Skoltefossen til vannkraft - jfr. A.B. Wessel: "Optegnelser fra Sør-Varanger" Kirkenes 1938 (1977) s. 96 og Einar Niemi: "Østsamene i Neiden. Ressurstilpassing og rettigheter" Tromsø 1989 s. 48 flg.

Parallelt med utviklingen av eiendomsrettsbegrepet skjedde det en utvikling av reglene om avtaler i retning av større avtalefrihet og avvikling av handelsrestriksjoner/monopoler for å fremme omsetningsmulighetene av de nye produktene. Avtaler om selskaper med begrenset ansvar ble inngått for å skaffe kapital til produksjonsbedrifter og utvikling av ny teknologi, uten at innskyterne risikerte å tape mer enn de skjøt inn. Rettsordenen aksepterte etter hvert slike ansvarsbegrensninger, også for selskapets ansvar utenfor kontraktsforhold.

Nye regler om kreditt ble dannet gjennom avtalepraksis for å fremme omsetningen. Bl.a. var de nye symaskinene i utgangspunktet for dyre å anskaffe for kvinner som arbeidet hjemme. Men selgerne avtalte avbetalingssalg med eiendomsforbehold,

og denne avtalepraksis ble ansett som gyldig av Høyesterett. Se nærmere om disse forhold i Torstein Eckhoff: "Rettskildelære" TANO 1987 s. 210 flg.

Et ferskere eksempel på at teknologien har påvirket jussen er datateknologien. Den gjorde personvernproblemene større og mer synlige og førte til vedtakelsen av personregisterloven. Videre har datateknologien skapt nye juridiske problemer, f.eks. om opphavsrett til og omsetning av dataprogrammer, og den har ført til nye former for kriminalitet, som passer dårlig inn i det strafferettslige system - se nærmere NOU 1985: 31 og Svein Schjøberg: "Datakriminalitet" i JV 1988 s. 170 flg. Ytterligere problemer vil oppstå ved innføring av Electronic Data Interchange (EDI) som gjør det mulig å selge og kjøpe varer og tjenester via internasjonale datanett - se nærmere Andreas Galtung: "Paperless systems and EDI" Complex 4/91.

Jussen lar seg imidlertid ikke alltid påvirke av den teknologisk utvikling. Et eksempel finner vi i Rt. 1958 s. 930, som gjaldt spørsmålet om billakkerings var underlagt håndverksloven. Det ble argumentert med at nye sprøyte- og slipemaskiner hadde endret billakkeringsvirksomheten slik at den måtte falle utenfor malerhåndverket og kunne utføres uten svenneprøve. Høyesterett kom til at billakkeringsen i prinsippet ble utført på samme måte som tidligere, og at de samme krav dermed måtte gjelde. Hvis den teknologiske utvikling hadde kommet enda lenger i automatisering, kan det imidlertid tenkes at Høyesterett hadde kommet til et annet resultat.

Den andre hovedsammenhengen mellom teknologi og juss er at jussen også kan påvirke teknologien. Nye lovregler på et område kan føre til utvikling av ny teknologi. F.eks. kan forbud mot bruk av en bestemt teknologi føre til utvikling av en alternativ teknologi, som ikke rammes av forbudet. Men

påvirkningen denne veien er neppe så bastant som påvirkningen fra teknologi til juss.

For det tredje vil den teknologiske utvikling bli brukt som juridisk argument for bestemte løsninger i konflikter, hvor andre argumenter kan tale for andre løsninger. Hvis f.eks. den teknologiske utvikling har gjort det mulig å redusere ulempene av en virksomhet, vil det være et argument for å pålegge virksomheten å gjennomføre tiltak i samsvar med dette. Eller: Siden den teknologiske utvikling er kommet så langt og fordelene er så store, er det et argument for at ulempene må tåles.

92. Internasjonale forhold

Norsk juridisk argumentasjon er ikke upåvirket av den juridiske argumentasjon i andre land. Gjennom internasjonale kontakter, konferanser, litteratur, avtaler og lovsamarbeid skjer det en gradvis og nesten umerkelig påvirkning ved at utenlandske synsmåter og begreper nedfeller seg i norske lover og rettspraksis - jfr. f.eks. om det romerske eiendomsrettsbegrep i pkt. 91 foran.

Gjennom det internasjonale lovsamarbeidet kan det bli skapt likelydende lovtekster i flere land med det formål å skape rettsenhet, såkalte **uniforme lover**. Ved tolkingen av disse lovene kan andre lands rettspraksis være relevant rettskildfaktor - jfr. Torstein Eckhoff: "Rettskildelære" Oslo 1987 s. 251 flg.

Et eksempel på en slik lov er produktansvarsloven av 23.12.1988. Siden den langt på vei samsvarer med et EF-direktiv, fordi begge har en felles modell i en Europaråds-konvensjon, kan EF-landenes praksis bli relevant rettskilde-

faktor også i Norge. Utenlandske juristers syn på teknologisk utvikling og forutberegnelighet kan dermed bli relevant for tolkingen av den norske produktansvarsloven - se nærmere om dette i pkt. 73 foran.

På denne måten kan **EF-domstolens praksis** indirekte få betydning for norsk rett, fordi EF-landenes forvaltnings- og rettspraksis bestreber seg på å være i samsvar med EF-domstolens. Et viktig prinsipp i EF-domstolens praksis er respekten for legitim tillit ("confiance légitime"). Det innebærer at en myndighet eller domstol ikke brått kan endre sitt standpunkt hvis den enkelte hadde legitime grunner til å regne med at den eksisterende situasjon ville bli opprettholdt - jfr. Louis Dubouis i TfR 1988 s. 808. Det bakenforliggende argument er selvsagt forutberegnelighet, og det er mulig EF-domstolens praksis går lenger i vern av den enkelte enn det som følger av det norsk likhetsprinsipp, som bare stiller krav til at en omlegging av praksis må være konsekvent fra et bestemt tidspunkt.

Våren 1988 bestemte Regjeringa at alle nye lovforslag på områder som er berørt av **EF-direktivene**, skal vurderes i forhold til disse. Det må foreligge særskilt grunn til å fravike EF-direktivene. Konsekvensen blir at mange av de nye norske lovene får stor likhet med lovene i EF-landene. Et eksempel på dette er Luganokonvensjonen av 1988 om domsmyndighet og fullbyrding av utenlandske dommer, som blir norsk lov ved direkte inkorporasjon tilsvarende det som skjer i de andre EFTA- og EF-landene.

I tillegg kommer andre **internasjonale konvensjoner** som Norge ratifiserer og dermed forplikter seg til å følge. Inntil nå har det vært omdiskutert om konvensjonene er en del av norsk rett, så lenge de ikke er vedtatt i lovs form - jfr. Torstein Eckhoff: "Rettskildelære" Oslo 1987 s. 265 med henvisninger. Siden Norge er forpliktet til å følge konvensjonene, presumeres imidlertid norsk rett å være i samsvar med dem, og

norske lovregler tolkes i dette lys. På enkelte rettsområder er konvensjonene allerede inkorporert i norsk rett ved en generell henvisning -jfr. strpl. § 4, tvml. § 36 a, tvfbl. § 1 annet ledd og skadeserstl. § 5-5. Uansett må altså konvensjonene betraktes som en rettskildefaktor, men deres vekt kan variere.

Stor gjennomslagskraft har f.eks. den europeiske **menneskerettskonvensjon** av 1950 (EMK), bl.a. fordi Norge risikerer å bli dømt av Menneskerettsdomstolen gjennom individuell klagerett. FN's konvensjon om sivile og politiske rettigheter av 1966 (FN) er også viktig, selv om Norge bare risikerer en negativ **uttalelse** fra FN's Menneskerettskomitè etter en individuell eller statlig klage.

Regjeringa har dessuten nedsatt en lovkomitè til å utrede spørsmålet om menneskerettskonvensjonene skal bli norsk rett direkte allerede ved ratifiseringen og hvilken trinnhøyde de i så fall skal ha. Dette kan tilsynelatende tyde på at regjeringa legger stor vekt på å følge opp menneskerettskonvensjonene.

Regjeringa påser imidlertid ikke at nye lovforslag blir vurdert systematisk i forhold til menneskerettspraksis slik det gjøres i forhold til EF-direktivene, selv om menneskerettspraksis har vært bindende for Norge i mange år i motsetning til EF-direktivene. Heller ikke på straffeprosessens område, hvor det finnes en svært rikholdig menneskerettspraksis, ble det gjort systematiske undersøkelser verken da straffeprosessloven av 22.5.1981 ble vedtatt eller i forbindelse med at den trådte i kraft i 1986. Menneskerettighetene ble knapt nevnt i det hele tatt. Så seint som i 1989 ble strpl. § 183 endret slik at på-grepne personer ikke lenger behøver å bli framstilt for dommer på lørdager, men først på den første hverdag etter helligdag. Dette innebærer at en person kan risikere å sitte fengslet i 6 døgn før han blir framstilt for dommer (f.eks. i påskehelgene). Forholdet til menneskerettighetene ble overhodet ikke nevnt i lovforarbeidene, selv om lovendringen åpner for

en praksis i klar strid med menneskerettspraksis - jfr. Hans Danelius: "Mänskliga rättigheter" Stockholm 1989 s. 116 - 119 og Høyesteretts Kjæremålsutvalgs kjennelse av 11. juni 1991. Menneskerettsdomstolen er svært skeptisk til å tolke den aktuelle konvensjonsbestemmelsen (art.5 para 3) fleksibelt, fordi den er en viktig "rule of law"- garanti - jfr. Rehof & Trier: "Menneskerett" København 1990 s.242. Det bakenforliggende argument er hensynet til forutberegnelighet - jfr. pkt. 933.

EMK og FN består av forholdsvis generelt formulerte regler, som nødvendigvis må tolkes. Norske jurister kan foreta en tolking ut fra hva vi mener er naturlig etter norsk juridisk argumentasjon. Men det avgjørende er hvordan Menneskerettsdomstolen og - komiteèn tolker dem. Dette har nedfelt seg i et omfattende praksismateriale på en rekke ulike rettsområder som f.eks. strafferett og -prosess, familierett, fremmedrett, ekspropriasjons- og reguleringsrett. Denne praksis blir dermed også en viktig rettskildedefaktor ved siden av selve konvensjonen.

Siden praksisen er vanskelig tilgjengelig i Norge, blir den tillagt liten vekt, og hensynet til forutberegnelighet kan tilsi at den heller ikke skal tillegges stor vekt. På den annen side kan det hevdes at Staten har en internasjonal forpliktelse til å gjøre den lettere tilgjengelig og at Staten i alle fall ikke kan påberope seg hensynet til forutberegnelighet. Menneskerettspraksis vil stort sett bare bli påberopt når den er til den enkeltes fordel. Men den kan også være indirekte relevant i konflikter mellom private parter, og da kan hensynet til forutberegnelighet tilsi at den ikke skal tillegges så stor vekt. Andre argumenter kan imidlertid trekke i motsatt retning.

93. Mulige oppfølginger?

931. Forutberegnelighet og utvikling for hvem?

En oppfølging av denne rapporten kunne være å undersøke nærmere om hensynene til forutberegnelighet og teknologisk utvikling blir tillagt større vekt på noen områder eller til større fordel for noen persongrupper enn andre. Mitt materiale kan f.eks. tyde på at de næringsdrivendes forutberegnelighet blir tillagt større vekt enn de eldres forutberegnelighet - jfr. pkt. 4. Derfor kan det stilles spørsmål om forutberegneligheten først og fremst tillegges vekt for dem som har mulighet til å utvikle teknologien videre. Det kan synes å være en slik sammenheng mellom hensynet til forutberegnelighet og hensynet til den teknologiske utvikling, men dette må undersøkes nærmere.

Andre hypoteser kan være at forvaltningens forutberegnelighet tillegges større vekt enkeltborgernes forutberegnelighet - jfr. pkt. 23, eller at bedriftenes forutberegnelighet tillegges større vekt enn arbeidstakernes forutberegnelighet - jfr. pkt. 8.

Det kan videre undersøkes hvorfor noen forventninger blir valgt ut som beskyttelsesverdige, mens andre ikke blir det. Dette har sammenheng med hvordan myndighetene bruker retten som styringsmiddel - jfr. Hans Petter Graver i LoR 1982 s. 339 flg.

Man kan også stille tilsvarende spørsmål angående den teknologiske utvikling: Er den til fordel for noen og til ulempe for andre? I utgangspunktet behøver den ikke være til ulempe for noen, men samfunnet kan være organisert på en måte som gjør at noen får ulemper av den teknologiske utvikling, mens andre får fordeler - jfr. f.eks. Hans I. Kleven: "Ny teknologi. For hvem og for hva?" Falken forlag Oslo 1988.

Lovgiverne kan til en viss grad styre hvem som får delta i den teknologiske utvikling. F.eks. sikrer råfiskloven kystfiskernes fiskeomsetning og fiskerilovgivningen generelt de aktive fiskeres eiendomsrett til fiskefartøyene - jfr. Peter Ørebech: "Konsesjoner i fisket" Tromsø 1982 s. 71 flg. Alternativet hadde vært å overlate omsetning av fisk og fiskefartøyer til det frie marked. Dermed kunne kapitalsterke aktører uten tilknytning til fiskeriene få større innflytelse. I stedet får nå fiskerne et insitament til å utvikle teknologien til deres egen fordel. Siden de også er nærmest til å kjenne problemene, er det sannsynlig at de raskere kan finne tekniske løsninger som ellers ville tatt lang tid å utvikle - jfr. tilsvarende begrunnelse for arbeidstakeres rett til sine oppfinnelser i pkt. 34 foran.

Et annet eksempel er konsesjonslovene som gir norsk kontroll over fast eiendom og bedrifter. Nasjonale interesser vil dermed få større innflytelse på den teknologiske utvikling som ellers ville ha blitt mer overlatt til internasjonale interesser.

Myndighetene kan også styre den teknologiske utvikling i bestemte retninger ved restriksjoner på uønskete områder (eks. bioteknologi) og støtte på ønskete områder (eks. miljøvern-teknologi). I denne sammenheng vil også rettsystemets vektlegging av hensynet til den teknologiske utvikling i forhold til andre hensyn spille en stor rolle, f.eks. om hensynet til liv og helse blir tillagt større vekt når det kommer i konflikt med hensynet til den teknologiske utvikling.

932. Forskjell Vest- og Øst-Europa?

Vektleggingen av juridiske argumenter i det norske rettsystemet kan komme klarere fram hvis man sammenlikner det med andre rettsystem. F.eks. kan det sammenliknes med rettsystemene i Øst-Europa før og etter de siste omveltningene.

Siden rettsystemene i øst i øyeblikket er i en rivende utvikling, vil jeg nøye meg med å antyde visse hypoteser om forskjellene mellom øst og vest før omveltningene i 1989.

I Vest-Europa er f.eks. hensynet til forutberegnelighet for de næringsdrivende blitt tillagt stor vekt ved detaljerte regler på rettsområdene kontraktsrett, ekspropriasjonsrett, skatterett og sivilprosess. I Øst-Europa er ikke dette så velutviklet. For det første har privat næringsdrift i liten grad vært tillatt. For det andre har de næringsdrivende risikert plutselige inngrep fra myndighetenes side, og det har vært vanskelig å få overprøvet myndighetenes vedtak for nøytrale domstoler.

Samtidig ble styringen av den øvrige næringsdrift så sentralisert og byråkratisk at den var lite tilpasningsdyktig til ny teknologi. Begge disse forhold førte til at man i liten grad fikk nyttig-gjort seg den teknologiske utvikling: De private turde i liten grad å satse på den, og de offentlige kom for seint i gang. Dette førte igjen til dårlige økonomiske forhold. Informasjonsteknologien, først og fremst radio og TV, har gjort det mulig for folk i øst å sammenlikne seg med folk i vest. Den teknologiske utvikling har dermed på begge disse måtene vært medvirkende årsak til omveltningene.

Imidlertid kunne den teknologiske utvikling blitt redningen for systemet i øststatene, hvis myndighetene i større grad hadde benyttet informasjonsteknologien til å gjøre planøkonomien mer rasjonell og tilpasningsdyktig - jfr. nærmere Michel Bogdan i TfR 1990 s. 245 flg. Det er derfor neppe riktig å si at den teknologiske utvikling har vært den avgjørende faktor.

Hensynet til den teknologiske utvikling kan ivaretas gjennom stor grad av fleksibilitet og muligheter for risikovillig privat kapital. Samtidig må det ikke bli for store risiki. Det er et behov for en viss grad av forutberegnelighet også for den som er villig til å ta en risiko. På den ene siden må man ha en viss

trygghet for å kunne finne på noe nytt. På den annen side må man tørre å gå utover det absolutt trygge. Det kan være vanskelig å utforme et rettsystem som ivaretar denne balansen godt.

I vest er dette delvis ivaretatt bl.a. gjennom reglene om aksjeselskap og konkurs: Deltakerne som bevisst velger det risikofylte, risikerer ikke hele sin formue, bare aksjekapitalen. Arbeidstakerne som ikke har særlig innflytelse på de avgjørende beslutninger, men som kan miste arbeidet p.g.a. andres valg, får en viss hjelp gjennom prioritetsreglene ved konkurs og Statens lønnsgarantiordning i Norge.

Rettsystemene i vest prøver således å finne en balanse mellom hensynene til forutberegnelighet og teknologisk utvikling. I øst er det lagt større vekt på forutberegnelighet for folk flest: Alle har vært garantert et visst minimum av mat, klær, bolig, arbeid, barnehager, sykehus og sosiale tjenester, i alle fall hvis man ikke opponerte. Bakgrunnen for revolusjonen i Sovjet i 1917 var nettopp folks lidelser fordi de ikke hadde dette minimum.

Etter revolusjonen ordnet Staten alt fra vugge til grav. Dermed oppnådde man en høy grad av trygghet, men liten grad av valgmuligheter og frihet. Samtidig var det liten grad av forutberegnelighet for private næringsdrivende, som når som helst risikerte vilkårlige inngrep fra myndighetenes (partiets) side.

I øststatene ble det tilsynelatende lagt stor vekt på forutberegnelighet ved et omfattende system av detaljerte rettsregler og harde straffer for overtredelser. Imidlertid var reglene for omfattende og pretensiose til at det var mulig for den enkelte å overholde dem og for myndighetene til å kontrollere overholdelsen. Det ble slått ned på mange, men langt fra alle overtredelsene. Utvelgelsen var enten tilfeldig eller utslag av uformelle regler. Siden alle hadde begått overtredelser og

kunne risikere straff, ble de avhengige av myndighetenes forgodtbefinnende. Dessuten fikk enkelte tildelt diverse privilegier, som kunne trekkes tilbake når som helst. Dermed ble systemet uberegnelig for den enkelte, mens myndighetene oppnådde ekstra makt og forutberegnelighet. Den manglende ansvars plassering førte også til at svært få hadde respekt for rettsreglene eller følte ansvar for sine handlinger og det som skjedde i samfunnet. Dette kan det bli vanskelig å snu selv etter omveltningene i 1989 - jfr. nærmere Andras Sajo: "Disciplin og ansvars knaphed" i Retfærd nr. 51 s.25 flg.

De omstendelige reglene førte videre til at arbeiderne ble mer opptatt av å følge disse enn til å holde et høyt tempo i produksjonen, og bedriftslederne fikk liten interesse for effektiv utnyttelse av arbeidskraften - jfr. l.c.

Hvis myndighetene hadde lagt mer vekt på reell forutberegnelighet og mindre vekt på formell forutberegnelighet og partiets forutberegnelighet, kunne kanskje teknologien og økonomien vært bedre utnyttet og omveltningene i 1989 dermed unngått.

På et vis kan man derfor spørre om omveltningene i øst både i 1917 og i 1989 til en viss grad skyldes for liten hensyntaken til forutberegnelighet og teknologisk utvikling og balansen mellom disse hensynene. Tilsvarende kan man spørre om samfunnsomveltninger i andre land også har sammenheng med myndighetenes manglende bevissthet om disse forhold.

I øststatene har folk vært vant til trygghet m.h.t. arbeid og bolig. I den videre utvikling er det antakeligvis viktig at myndighetene tar hensyn til forutberegnelighet på disse områdene. Hvis balansen mellom hensynet til den teknologiske utvikling og forutberegnelighet blir forrykket langt i motsatt retning, kan det komme en sterk motreaksjon fra befolkningen.

933. Menneskerettigheter

Jeg har i ulike sammenhenger nevnt argumenter fra menneskerettskonvensjonene - jfr. pkt. 35, 422, 45 og 92. Jeg har imidlertid ikke gått systematisk gjennom menneskerettspraksis for å se hvordan forutberegnelighet og teknologisk utvikling er avveid mot hverandre og mot andre argumenter på de ulike rettsområdene. Jeg har heller ikke systematisk sammenliknet argumentbruken i menneskerettspraksis med intern norsk rett. Gjennom studier av menneskerettsorganenes praksis blir vi noen ganger konfrontert mer direkte med at jurister fra ulike rettsystem tenker forskjellig, og vi kan bli bevisst hva vi tar for gitt og dermed kanskje grunnleggende i norsk juss - jfr. pkt. 1 foran. En slik sammenlikning kan derfor være nyttig også for å få bedre beskrevet norsk juridisk argumentasjon.

Ut fra mine foreløpige studier, særlig av de sakene hvor nordiske land er blitt innklaget, synes følgende tendenser å avtegne seg:

- Jurister fra nord-europeiske land godtar større inngrep i den **private eiendomsrett** enn jurister fra sør-europeiske land (ekspropriasjons- og reguleringsrett) - se nærmere i pkt. 42 foran. Dette kan både ha sammenheng med ulik grad av teknologisk utvikling, ulikt syn på forutberegnelighet og med den gamle forskjellen mellom det germanske og det romerske eiendomsrettsbegrep - jfr. pkt. 91.

Forskjellen i synet på eiendomsretten kan igjen ha sammenheng med forskjell i naturgrunnlaget. I Sør-Europa har det vært mulig å dyrke mye på små areal uten så mye samarbeid med andre. I Nord-Europa derimot har det vært nødvendig å bruke store arealer og samarbeide med flere for å få utnyttet jorda. Reindriftsamene lengst i nord har til og med måttet drive nomadevirksomhet over ekstra store arealer og vært avhengige av å arbeide flere sammen. I sør kunne den enkelte derfor få ganske stor råderett over eiendommen uten å måtte ta så mye hensyn til andre. Mens jo lenger nord man kom, jo

mer begrenset var den enkeltes råderett i forhold til bygda og slekta. Reindriftsamene hadde innbyrdes en tilnærmet kollektiv eiendomsrett.

Ulikt syn på forutberegnelighet kan også ha sammenheng med ulikt naturgrunnlag. En hypotese kan være at de som var særlig utsatt for naturens luner, var vant til liten grad av forutberegnelighet og dermed la liten vekt på dette. En annen hypotese kan være at nettopp fordi naturen ga liten forutberegnelighet, prøvde man å sikre forutberegnelighet på de områder der det var mulig.

- Jurister fra latinske land legger større vekt på **familiebåndene** enn jurister fra nord-europeiske land (barnevern, familierett og fremmedrett). Dette kan ha sammenheng med at familien er en viktigere enhet i Sør-Europa enn i Nord-Europa, hvor bygda har spilt en større rolle - jfr. det germanske eiendomsrettbegrep.

- Utenlandske jurister synes å legge mindre vekt på hensynet til **barnets beste** enn nordiske jurister (avhør av barn, barnevern). Dette kan også ha sammenheng med at familien er en beskyttet enhet, som det offentlige i liten grad får gripe inn i.

- Mange utenlandske dommere synes å være mer opptatt av at lovreglene og praksis er formelt sett tilfredsstillende enn norske jurister (forvaltningsrett, sikring og straffeprosess). Dette kan skyldes at utenlandske dommere legger større vekt på **forutberegnelighet**, men det kan også skyldes at menneskerettstanken i seg selv fører til større vektlegging på dette hensynet. Det regnes som et viktig utslag av det grunnleggende demokratiske prinsippet om "rule of law" - jfr. f.eks. Rehof & Trier: "Menneskerett" København 1990 s. 128 flg. Gjennom demokratiske beslutninger får den enkelte i forkant mulighet til å påvirke hvilke regler som skal gjelde. Den enkelte blir dermed mer oppmerksom på reglene og vil lettere godta dem.

I bak-kant kontrollerer domstolene om forvaltningen har fulgt dem.

Dette fører til at menneskerettsorganene er skeptiske til stor grad av uklare og skjønnsmessige regler, som forvaltes av myndighetene, og som ikke kan overprøves av domstolene - jfr. l.c. Hensynet til **den teknologiske utvikling** kan på den ene side tilsi skjønnsmessige regler som fleksibelt kan tilpasses ny teknologi. På den annen side kan imidlertid den teknologiske utvikling tilsi klarere regler for å unngå overgrep. F.eks. har Menneskerettsdomstolen i et par saker dømt Frankrike for ikke å ha klare nok regler om vilkår for telefonavlytting, varigheten av den og behandling av opptakene - jfr. Huvig case og Kruslin case. Judgments of 24 April 1990. Det ble spesielt lagt vekt på at reglene måtte være så presise at de fanget opp de mulighetene som følger av den stadige utviklingen av tilgjengelig teknologi.

Det er nødvendig å studere menneskerettsorganenes praksis mer inngående for å se om disse tendensene er systematiske eller mer tilfeldige. Men i alle fall kan vi ikke ta for gitt at den norske eller nordiske juridiske argumentasjon er sammenfallende med menneskerettsorganenes. Det betyr bl.a. at de forskjellige juridiske argumentene kan bli tillagt en annen relevans og vekt.

Siden menneskerettsorganene er svært opptatte av å unngå at nasjonale myndigheter bruker sin makt på en vilkårlig måte, kan menneskerettspraksis gi veiledning om hvordan skjønnsmessige avveininger bør foretas. I mange saker er det aktuelt å vurdere om det er foretatt en rimelig avveining mellom samfunnets behov og individets interesser. Det avgjørende er ofte ikke om inngrepet i seg selv er et brudd på konvensjonene, men om det er foretatt på en måte som også tar hensyn til individets interesser. Således blir det lagt vekt på om det er gjort åpent rede for de vurderinger som ligger til grunn for

inngrepet. F.eks. ble en brite nektet innsyn i uttalelser fra tredjepersoner i sin egen barnevernsak. Dette ble ikke i seg selv ansett for å være et brudd på EMK art. 8, men det at han ikke hadde anledning til å få prøvd spørsmålet for en uavhengig domstol, som kunne kontrollere begrunnelsens saklighet, ble ansett å være et brudd - se Gaskin case. Judgment of 7 July 1989.

Et annet eksempel er Sporrong og Lønnroth-saken - se pkt. 41: Inngrepet var i seg selv ikke konvensjonstridig, men siden Sporrong og Lønnroth ikke fikk noen erstatning eller hadde noen mulighet til å bringe usikkerheten til en slutt, var det tatt for lite hensyn til individets interesser, og det var konvensjonstridig.

De momentene som Menneskerettsdomstolen velger å legge vekt på i slike saker, er ikke tilfeldig valgt. De er utslag av bakenforliggende argumenter, f.eks. forutberegnelighet, som ikke nødvendigvis er nevnt i den enkelte konvensjonsbestemmelse, men som følger av en slags menneskerettstankegang. For å finne fram til relevante momenter i en sak er det derfor nødvendig å kjenne til de bakenforliggende argumenter - jfr. tilsvarende for det interne norske rettsystem i f.eks. pkt. 422 og 53 foran.

934. Andre argumenter

I jussen brukes en rekke andre argumenter enn hensynene til forutberegnelighet og teknologisk utvikling. Jeg har nevnt noen av dem, f.eks. hensynet til rikets sikkerhet, liv og helse, natur- og miljøvern, barnas beste, informasjonsfrihet, personvern og likestilling mellom kjønnene. Disse argumentene kan på ulike rettsområder komme i strid med eller spille på lag

med forutberegnelighet og teknologisk utvikling. For å få en fullstendig beskrivelse er det derfor nødvendig å se hvordan forutberegnelighet og teknologisk utvikling blir avveid mot disse andre argumentene.

Dette kan være en naturlig oppfølging av denne rapporten, men det er et såpass stort arbeid at det kan være nødvendig at flere jurister samarbeider. På en måte vil arbeidet bestå i å gå gjennom hele jussen på tvers av de tradisjonelle disiplinene og notere seg hvor de ulike argumentene gjør seg gjeldende - jfr. pkt. 942 nedenfor.

94. Konsekvenser for EDB-hjelpemiddel for jurister.

941. Eksempler.

Det viktigste EDB-hjelpemiddel for jurister i dag er Lovdata, som inneholder tekstene i de fleste rettskildedefaktorene. Man kan ved hjelp av stikkord få vite hvilke tekster som har brukt disse ordene, og som derfor kan ha en viss relevans til det spørsmål man behandler. Man kan også få annen informasjon om tekstene og hoppe fra dokument til dokument via henvisningene (hyperhopp).

Lovdata er et informasjonsøkesystem. I tillegg er det gjort en del forsøk på å lage system som kan være til mer direkte hjelp ved juridiske beslutninger. Disse er kalt ekspertsystem eller kunnskapsbaserte system. En god oversikt over disse finnes i Marek Sergot: "The representation of law in computer programs: A survey and comparison of past and current projects" publisert bl.a. i Bench Capon: "Knowledge Based Systems and Legal Applications" Academic Press 1990 London.

Rettsreglene kan inndeles i faste regler og avveiningsregler - jfr. Nils Kristian Sundby: "Om normer". Universitetsforlaget 1974. Eks. på faste regler er vilkårene for å få alderspensjon -

jfr. kap. 8 i ftrl. Mens avveiningsregler gir anvisninger om et skjønn som må foretas, f.eks. vilkårene for å få uførepensjon.

Det er enklere å lage ekspertsystem for **faste regler** enn for retningslinjer. For avgjørelser etter faste regler kan det lages system som selv tar beslutningen. Det er gjort f.eks. for bostøtteordningen - jfr. Paul Rynning: "En fremstilling og vurdering av reglene for tildeling av bostøtte" NORIS (13) 1976. For reglene om legalarv er beslutningssystem også under utarbeiding.

For avgjørelser som skal treffes etter **skjønn**, er det vanskelig å tenke seg et system som foretar selve beslutningen. Men det finnes system som kan være til støtte ved beslutningen. F.eks. kan man på bakgrunn av praksis se hvilke momenter som er tillagt vekt ved avgjørelsen. Dette kan lagres i et system. En ny sak kan raskt sammenliknes med dette materialet, slik at man får identifisert de relevante momentene i saken og i hvilken retning de trekker. Videre kan systemet hjelpe til å finne fram til hvilke saker den nye saken likner mest og antyde utfallet i saken - jfr. Mette Borchgrevink og Johs. Hansen: "SARA: Et system for analyse av rettslige avgjørelser". Skriftserien JUS og EDB nr.44 og Stuart S. Nagel: "Computer-aided law decisions" i Akron Law Review vol.21:1 s. 74.

Det er gjort forsøk på å gå enda et skritt: Den eksisterende praksis på et område er analysert nærmere for å se hvilken **vekt** de enkelte momentene i avveiningen er tillagt. Det har vært mulig å tillegge momentene ganske nøyaktige vekter og få systemet til å stemme med utfallet i de fleste eksisterende sakene ved å legge sammen momentene med retning og vekt - jfr. Jon Bing: "Modeller av rettslige avveininger" i TfR 1985 s. 395 flg. Grunnene til at det ikke har stemt 100 % kan være at avveiningen ikke har vært 100 % like logisk i alle sakene,

at avveiningen har utviklet seg over tid, eller at systemet ikke har klart å fange opp avveiningen helt nøyaktig.

En fare ved å bruke de sistnevnte system til å avgjøre nye saker, er at man "fryser fast" det som opprinnelig var et fritt skjønn. Det vil ikke bli mulig å fravike vektleggingen i en sak eller å tillegge nye momenter relevans, uten at det skjer en endring i selve systemet. Når et forvaltningsorgan skal ta en avgjørelse ut fra fritt skjønn, er det også spørsmål om forvaltningsorganet har plikt til å foreta et konkret skjønn i den enkelte sak, og om et vedtak truffet etter et slikt system må anses som ugyldig p.g.a. mekanisk rettsanvendelse - jfr. Lars Jakob Blanck: "Skjønn, regelanvendelse og datamaskinassistert saksbehandling i forvaltningen" Skriftserien JUS og EDB nr. 31. Uansett vil et slikt system kunne fryse fast både rettspraksis og forvaltningspraksis og dermed påvirke rettsutviklingen på en uønsket måte.

En annen konsekvens av å ta i bruk slike system er at skjønnet blir flyttet eller delt opp. I stedet for at det blir foretatt et helhetskjønn, vil systemet foreta den delen av avveiningen som lar seg beskrive logisk, mens resten av avveiningen blir foretatt av den som bestemmer hvilke faktiske momenter som foreligger. Dette kan være positivt i den forstand at man kan bli seg mer bevisst når man gjør hva. Men det kan være negativt i den forstand at prosessen blir så oppdelt at viktige sammenhenger går tapt.

Ut fra det jeg har beskrevet i de tidligere kapitler om juridisk argumentasjon, har jeg tenkt litt på hvordan EDB kan være et hjelpemiddel ved skjønnsmessige avveininger. Jeg er kommet til at i alle fall rene informasjonssystemer kan bygges ut og være til stor nytte, og jeg skal i pkt. 942 nedenfor kort skissere et slikt.

942. Register for juridiske argumenter.

Jeg tenker meg at skjønnsmessige avgjørelser blir truffet etter følgende modell:

1. Presisering av problem eller konflikt.
2. Finne fram til relevante argumenter eller momenter.
3. Avveining av argumentene/momentene mot hverandre gjennom bl.a. ulik vektlegging.
4. Ta en avgjørelse.

Et register for juridiske argumenter kan først og fremst være til hjelp ved pkt. 2. Det kan være et ammunisjonslager til disposisjon for jurister som trenger ammunisjon i form av juridiske argumenter.

Man kan **skille mellom momenter og argumenter**. Med momenter tenker jeg på de **faktiske** forhold i en sak som er blitt trukket fram og tillagt en viss vekt ved avgjørelsen. F.eks. er avgjørelser om hvor en person skal anses "bosatt", foretatt etter en avveining av følgende momenter: faktisk oppholdssted, varighet, arbeidssted, hjem og familie, formueskonsentrasjon, utenlandsk myndighets holdning, statsborgerskap, offentligrettslige forhold og egenerklæring - jfr. Jon Bing: "Modeller av rettslig avveininger" i TIR 1985 s. 395 flg.

Med argumenter tenker jeg på **verdilatete** utsagn som f.eks. at det bør være likhet, forutberegnelighet, rettsikkerhet, generalprevensjon, resosialisering, omsetningslivets tarv og hensynet til rikets sikkerhet. I de konkrete sakene kan disse verdiene trekke i retning av en bestemt løsning og dermed være relevante.

Som regel vil momentene være det faktiske uttrykk for at et bestemt argument tillegges vekt uten at argumentet er nevnt i

teksten. F.eks. kan lang passivitet bli tillagt vekt uten at hensynet til forutberegnelighet er nevnt.

De momentene som er tillagt vekt i retts- og forvaltningspraksis, er forholdsvis lett å få oversikt over ved hjelp av tekstsøkesystemer, f.eks. Lovdata. De relevante argumentene kan derimot være vanskeligere å finne fram til. Noen av dem vil nok være nevnt i rettskildefaktorene lovtekst, lovforarbeider og praksis. Men de kan være nevnt i stikkords form, og brukeren kan ha behov for en nærmere forklaring. Eller det kan tenkes at andre argumenter er relevante; argumenter som er brukt i andre konflikter eller til og med på helt andre rettsområder. F.eks. ble saken om framvisning av filmen "To mistenkelige personer"(Rt. 1952 s. 1217) avgjort ved at det ble lagt stor vekt på hensynet til resosialisering, som tradisjonelt "tilhører" et annet rettsområde, nemlig straffe- og fangerett.

Når en jurist trenger hjelp til å finne fram til relevante argumenter eller for å få nærmere forklart hva som menes med et bestemt argument, kan et register over juridiske argumenter gi slik hjelp. Jeg vil i det følgende prøve å beskrive hvordan et slikt mulig register kan se ut.

Registret kan bygges opp av dokumenter med følgende felt eller kolonner:

1. Kort betegnelse av argumentet med eventuelle synonymer.

F.eks. forutberegnelighet og innrettelse.

2. Nærmere beskrivelse av argumentet.

F.eks. Man skal kunne vite hva man har å holde seg til, slik at man kan innrette seg og gjøre disposisjoner i henhold til dette uten å bli overrasket.

3. Henvisninger eller sitater fra rettskildefaktorer hvor argumentet er brukt.

F.eks. Rt. 1988 s. 295.

4. Argumenter som er brukt sammen med eller i konflikt med det opprinnelige (forutberegnelighet). Henvisning til rettskildedefaktoren.

F.eks. Hensynet til den teknologiske utvikling. Rt. 1972 s. 142 (Jernverket i Mo i Rana).

5. Parallelle argumenter eller utslag av det samme prinsipp.

F.eks. Forbud mot tilbakevirkende kraft
Legalitetsprinsippet.

Den siste kolonnen antyder et problem ved kategoriseringen av argumentene: Et argument kan på samme måte som andre normer generaliseres og presiseres. Det kan diskuteres om det ene er utslag av det andre og hvilket presisjonsnivå man skal bruke i kolonne 1 og 2. For ikke å bruke mye tid på slike diskusjoner kan alle alternativ tas med. Poenget er å skape en datamasse som kan gi brukeren så mange assosiasjoner som mulig.

Søking i registret kan skje ved hjelp av søkeord på samme måte som i Lovdata. Enten kan man selv velge søkeord og få ut de dokumentene som inneholder disse. Eller man kan beskrive en bestemt sak eller konflikt, og systemet kan bruke de meningsbærende ordene i denne beskrivelsen som søkeord.

Både praktiserende jurister og forskere vil kunne ha nytte av registret. Advokater vil f.eks. kunne få assosiasjoner om argumenter de kan bruke for sin klient i en sak og om mulige motargumenter som motparten vil bruke. På samme måte vil forskere kunne få assosiasjoner om argumenter til bruk ved forskning på tradisjonelle juridiske spørsmål. Men i tillegg vil registret være til stor hjelp for en forsker som vil se i hvilken grad et bestemt argument er blitt ansett relevant og tillagt vekt på ulike rettsområder, f.eks. hensynet til natur- og miljøvern.

Det vil være svært arbeidskrevende å bygge ut et slikt register. Ideelt sett burde man gå gjennom alle de tradisjonelle rettskildefaktorene og notere seg argumentene etter hvert som de ble brukt. Som en start kunne man imidlertid bare gå gjennom litteraturen på et begrenset rettsområde. Men da får man ikke fram registrets største fortrinn, nemlig å få assosiasjoner ved å se bruken av et argument på et annet rettsområde.

I en forsøksfase kunne man be juridiske studenter notere seg bruken av argumenter mens de likevel leser pensum. Det arbeidet vil samtidig kunne gi dem en bedre forståelse av juridisk argumentasjon og således være en del av undervisningen. En slik aktivisering under lesningen vil også være fordelaktig rent pedagogisk.

Man kan i tillegg ta i bruk Lovdata ved søking på argumentenes betegnelse og synonymer og dermed få en del noteringer til registret. Men min erfaring med søking på forutberegnelighet og teknologisk utvikling tilsier at man ikke kan vente å få ut så mye på den måten. Det skyldes at lovtekstene og headingene i dommene sjelden bruker argumentets betegnelse direkte.

Etter hvert som dommer og juridisk litteratur blir skrevet ved hjelp av tekstbehandling, kunne det være mulig å søke i selve manus på samme måte som i Lovdata.

Man vil aldri kunne si at registret er ferdig utbygget, fordi bare fantasien setter grense for hva som bør være med, og fordi rettsutviklingen stadig vil godta nye argumenter som relevante og kanskje forkaste gamle. Registret kan jo i seg selv bidra til at flere argumenter blir brukt ved avgjørelsen i forvaltningen og ved domstolene og således indirekte påvirke rettsutviklingen.

Det kan diskuteres om dette er ønskelig eller ikke. På den ene siden kan anføres at et slikt "utenrettslig" organ uten formell kompetanse ikke bør ha noen som helst innvirkning på hva som er gjeldende rett. På den annen side er registret bare et middel til å gi brukeren bedre informasjon om de argumenter som allerede er ansett relevante av kompetente organer i en eller annen juridisk konflikt.

Hvis registret kan gi brukeren en bedre forståelse av rettsystemets dynamiske karakter, d.v.s. at retten er i stadig utvikling, vil det være en fordel framfor ekspertsystemer som kan gi inntrykk av at argumentenes relevans og vekt er bestemt en gang for alle. Slike ekspertsystemer vil konservere rettsutviklingen og dermed virkelig påvirke hva som er gjeldende rett i langt mer betenkelig grad enn den påvirkning det skisserte registret vil kunne ha.

95. Oppsummering

Jeg har foran forsøkt å vise hvordan ulike argumenter blir tillagt relevans og vekt i jussen. Spesielt har jeg sett på hensynet til forutberegnelighet og hensynet til den teknologiske utvikling. Betegnelse på disse argumentene blir sjelden brukt eksplisitt i rettskildedefaktorene, men det viser seg likevel at de blir ansett relevante og tillagt stor vekt på en rekke ulike rettsområder.

Jeg har også sett på samspillet mellom disse argumentene eller hensynene. Selv om den teknologiske utvikling tilsynelatende kan svekke forutberegneligheten på en rekke områder, anses disse argumentene sjelden å stå i direkte motstrid med hverandre. De blir harmonisert, slik at en gradvis teknologisk utvikling anses forutberegnelig, men ikke en sprangvis utvikling.

Disse to juridiske argumentene kan forholde seg til hverandre på forskjellig vis. De kan trekke i hver sin retning, f.eks. når

ny teknologi skaper nye uberegnelige farer. Men de kan også trekke i samme retning, f.eks. når ny informasjonsteknologi gjør lover, forskrifter og dommer lettere tilgjengelige, og borgerne dermed lettere kan forutberegne sin rettsstilling.

Argumentene kan dessuten være mer direkte infiltrert i hverandre på følgende måte:

Hva som er forutberegnelig, vil være direkte avhengig av den teknologiske utvikling. Hvis den teknologiske utvikling går i en bestemt retning, vil det kunne være forutberegnelig at den fortsetter i den retningen. Man kan ikke regne med at status quo vil bestå. I nabo- og ekspropriasjonsretten er det f.eks. lagt til grunn at man må tåle følgende uten erstatning i "utviklingens medfør":

- gradvis øking av støy fra flyplass og veier,
- gradvis økte ulemper av industri.(Rt. 1972 s. 142)

Se nærmere i pkt. 4.

En slik gradvis, jevn utvikling regnes altså som forutberegnelig eller "venteleg"(nabol. § 2). Derimot vil de plutselige sprang kunne forbyes eller i alle fall utløse erstatningsplikt hvis de påfører andre borgere ulemper. F.eks. vil beboere som får en helt ny vei eller en ny flyplass innpå seg, få erstatning for ulempene. Derimot vil naboene til en eksisterende flyplass eller vei som utgangspunkt ikke få erstatning selv om flyplassen eller veien fører til økte ulemper, og selv om ulempene skyldes ny teknologi, f.eks. jetfly og motorvei (Advokatforeningens småskrifter nr. 37 s.33).

På den annen side er det lagt til grunn at hvis den teknologiske utvikling har gjort det økonomisk mulig å redusere ulempene av en virksomhet, har man plikt til å gjøre det - jfr. f. eks. Rt. 1969 s. 757 (Sandvika gjestgiveri). Det vil ellers være "uturvande" til skade eller ulempe etter nabol. § 2. Man kan si at det er forutberegnelig at tilgjengelig teknologi blir benyttet

for å redusere ulemper. I 1989 ble det vedtatt en presisering av nabol. § 2 på dette punkt - jfr. pkt. 422.

Det samme prinsipp ligger bak forurensningslovens § 18 nr. 3: Hvis ny teknologi gjør det mulig å minske forurensningene, kan myndighetene oppheve eller endre den tidligere konsesjonen til å forurense.

Forutberegnelighet og teknologisk utvikling er også vevet sammen på følgende vis:

Siden den tekniske utvikling har ført til mange inngrep i naturen, har bl.a. Høyesterett brukt dette som argument for vernetiltak, selv om grunneieren kan ha hatt grunn til å forvente en bestemt bruk av eiendommen - jfr. Rt. 1988 s. 890: Enkelte strender på Jæren ble fredet, og grunneierne ble nektet å bruke sandforekomstene som grunnlag for masseuttak. Grunneierne krevde erstatning for rådighetsbegrensningen, men de fikk det ikke. Begrunnelsen var delvis at utnyttelsen av masseressurser i så stort omfang hadde sammenheng med den tekniske og økonomiske utvikling, som nettopp hadde gjort ressursbevarende tiltak nødvendige. Så store irreversible inngrep måtte myndighetene kunne forby uten at de ble erstatningspliktige (naturvern). Dessuten drev grunneierne jordbruk, og masseuttak i denne målestokk representerte en ny bruk, som ikke kunne påregnes å være tillatt. Underforstått kunne det stilt seg annerledes hvis grunneieren opprinnelig hadde drevet med sanduttak som eneste næring, eller hvis virksomheten hadde vært en del av en naturlig utvikling innen jordbruket.

Selv om altså den tekniske utvikling kunne danne grunnlag for forventninger om å utnytte masseressursene på ens eiendom, er ikke slike forventninger rettsbeskyttet, med mindre det gjelder en gradvis utvikling av den næring man selv driver fra før av. Da er det forutberegnelig å kunne bruke sin eiendom

til å fortsette med den næringen. Men naturvernargumentet kan sette grenser også i slike tilfeller - se f.eks. Rt. 1973 s. 705 - Vikedalselva.

Argumentene vil bli tillagt forskjellig vekt på ulike rettsområder og til ulike tider. F.eks. vil forutberegnelighet ha størst vekt på de rettsområdene hvor de rettslige konsekvensene av en handling er størst og alvorligst, d.v.s. strafferett og forvaltningsrettslig kontrollgivning. Videre blir natur- og miljøvern hensyn tillagt større vekt i dag enn for 30 år siden. Det kan derfor ikke trekkes sikre slutninger fra et rettsområde og tidspunkt til andre.

Analysen viser at det ikke er mulig å beskrive argumentene i et enkelt system, hvor f.eks. et argument generelt tillegges større vekt enn andre. Argumentets vekt er avhengig av faktum i den enkelte konflikt. F.eks. tillegges ikke forutberegnelighet så stor vekt hvis det faktisk foreligger lite konkret grunnlag å forutberegne noe ut fra.

Argumentene har betydning ved at de peker ut relevans og vekt for hvilke faktiske momenter som skal avveies i den enkelte konflikt. F.eks. peker forutberegnelighet ut følgende momenter som relevante; klarhet, passivitet/aktivitet, synbarhet og tidslengde. Denne sammenhengen mellom argumenter og momenter er beskrevet nærmere i pkt. 422 på slutten, pkt. 53 og 933 og får betydning for ekspertsystemer for jurister - jfr. pkt. 94.

Når vurderingen av hva som er forutberegnelig kommer opp for domstolene, blir det nødvendigvis en "etterpå-vurdering". Da kan en bestemt utvikling ha festnet seg mer enn på handlingstidspunktet, og den vil lettere bli tatt for gitt eller forutberegnelig. Det er vanskelig å tenke seg tilbake. Dette kan føre

til at den teknologiske utvikling får større gjennomslag som forutberegnelig enn det egentlig er grunnlag for.

Sammenlikning med andre rettsystemer, f.eks. historisk, i Øst-Europa eller menneskerettskonvensjonene, viser en annen vektlegging av forutberegnelighet og teknologisk utvikling. Dette kan ha sammenheng med ulikheter i kultur og naturgrunnlag, og en annen balanse mellom hensynene kan derfor fungere godt i andre samfunn og til andre tider. Imidlertid kan det oppstå slik ubalanse at det kan være medvirkende til rettsendringer og kanskje til og med samfunnsomveltninger - jfr. pkt. 91, 92 og 93 foran.

Register over Retts Tidende

	Side
Rt. 1874 s 162	90
Rt. 1875 s 330	89
Rt. 1875 s 712	76
Rt. 1906 s	73
Rt. 1910 s 200	76
Rt. 1914 s 519	72
Rt. 1914 s 735	76
Rt. 1915 s 913	76
Rt. 1919 s 577	20
Rt. 1924 s 583	73
Rt. 1939 s 920	72
Rt. 1945 s 388	102
Rt. 1946 s 619	17
Rt. 1948 s 649	73
Rt. 1948 s 1111	34, 35, 90
Rt. 1949 s 619	72
Rt. 1950 s 1091	103
Rt. 1952 s 1217	144
Rt. 1956 s 271	73
Rt. 1957 s 778	23
Rt. 1957 s 985	103
Rt. 1957 s 1084	49
Rt. 1958 s 930	126
Rt. 1960 s 568	70
Rt. 1961 s 117	79
Rt. 1962 s 163	79
Rt. 1964 s 137	89
Rt. 1964 s 398	17
Rt. 1964 s 609	57, 58
Rt. 1965 s 389	56, 61
Rt. 1966 s 351	103, 105
Rt. 1966 s 752	73

	Side
Rt. 1966 s 776	73
Rt. 1967 s 1119	54
Rt. 1967 s 1367	55
Rt. 1968 s 283	105
RT. 1968 s 411	54
Rt. 1968 s 429	79
Rt. 1968 s 455	54
Rt. 1968 s 695	73
Rt. 1969 s 109	104
Rt. 1969 s 643	54, 61
Rt. 1969 s 757	52, 148
Rt. 1969 s 893	55
Rt. 1969 s 1220	79
Rt. 1970 s 515	68
Rt. 1970 s 1029	80
Rt. 1970 s 1367	79
Rt. 1970 s 1452	103
Rt. 1971 s 378	60
Rt. 1972 s 142	52, 57, 145, 148
Rt. 1972 s 377	55, 61
Rt. 1972 s 403	58
Rt. 1973 s 750	150
Rt. 1973 s 1193	54
Rt. 1974 s 574	54
Rt. 1974 s 1160	103
Rt. 1975 s 620	68
Rt. 1976 s 472	70
Rt. 1976 s 1245	23
Rt. 1977 s 24	68
Rt. 1977 s 902	120
Rt. 1977 s 1155	54
Rt. 1978 s 482	92
Rt. 1978 s 1369	54
Rt. 1980 s 309	54
Rt. 1980 s 336	35
Rt. 1981 s 53	15

Rt. 1981 s 343	54
Rt. 1982 s 241	81
Rt. 1982 s 588	54
Rt. 1982 s 1558	55
Rt. 1982 s 1601	55
Rt. 1983 s 152	54
Rt. 1983 s 329	54
Rt. 1983 s 940	54
Rt. 1983 s 946	54
Rt. 1983 s 1152	54
Rt. 1985 s 247	80, 83
Rt. 1986 s 364	80
Rt. 1987 s 500	35, 50
Rt. 1987 s 1030	15
Rt. 1988 s 120	67
Rt. 1988 s 295	15, 144
Rt. 1988 s 890	149
Rt. 1988 s 1188	121
Rt. 1989 s 90	15
Rt. 1989 s 285	77, 79, 80

Register over Rettens Gang

RG 1952 s. 519	73
RG 1957 s. 37	72
RG 1966 s. 54	73
RG 1967 s. 340	54
RG 1967 s. 351	83
RG 1968 s. 218	73
RG 1968 s.1050	55
RG 1969 s.212	54
RG 1970 s. 45	61
RG 1970 s. 77	54
RG 1970 s. 670	99
RG 1972 s. 469	46
RG 1973 s. 166	35
RG 1974 s. 70	99
RG 1974 s. 684	103
RG 1975 s. 230	59
RG 1977 s. 452	54
RG 1979 s. 920	69
RG 1982 s. 809	55
RG 1982 s. 1012	54
RG 1982 s. 1036	54
RG 1983 s. 581	59
RG 1983 s. 930	49
RG 1984 s. 336	54
RG 1984 s.143	55
RG 1984 s. 492	54
RG 1986 s. 446	54
RG 1987 s. 740	60
RG 1987 s. 741	67
RG 1987 s. 983	74
RG 1987 s.308	47
RG 1988 s. 35	54
RG 1988 s.231	120
RG 1989 s. 84	83

Tidligere utgitt i skriftserien CompLex

Alle heftene i skriftserien CompLex kan kjøpes hos, eventuelt bestilles fra Akademia (se kupongen bakerst). De kan også kjøpes fra Norsk forening for jus og edb, Postboks 7557 Skillebekk, 0205 OSLO 2. Her kan man også tegne abonnement eller abonnere på «vaskesedler» som gir en kort omtale av hver rapport etterhvert som de kommer ut, og som inneholder bestillings-seddel. Abonnement på «vaskesedler» er gratis.

CompLex 1/81

Johs Hansen

Et edb-system for analyse av rettslige avgjørelser

64 kr

CompLex 2/81

Johs Hansen (red)

Notater om deontiske systemer

47 kr

CompLex 3/81

Vidar Sørensen

Informasjonssystem mm for Norges Geotekniske Institutt

83 kr

CompLex 4/81

Kjetil Johnsen

Systemtekniske konsekvenser av persondatalovgivningen

111 kr

CompLex 5/81

Marit Thorvaldsen

Teledata og rettsinformasjon

65 kr

CompLex 6/81

Anne Kirsti Brække

Postmonopolet

27 kr

CompLex 7/81

Knut S Selmer (ed)

The LAWDATA Papers

28 kr

CompLex 1/82 Norsk forening for jus og edb & Svenska föreningen för adb och juridik <i>Nordiske personregisterlover, Council of Europe Convention og OECD Guidelines</i>	31,50 kr
CompLex 2/82 Harald Brænd og Vidar Sørensen <i>Oljevern: Brukerbehov og kildemateriale</i>	55 kr
CompLex 3/82 Jon Bing og Dag Frøystad <i>Rettskildebruk</i>	90 kr
CompLex 4/82 Thomas Prebensen Steen <i>Post- og televerkets regulerte ansvar</i>	77 kr
CompLex 5/82 Datatilsynet <i>Årsmelding 1981</i>	44 kr
CompLex 6/82 Birger Eckhoff in cooperation with Jon Bing, Dag Frøystad and Anja Oskamp CATTS: Computerized program for teaching text retrieval systems	61 kr
CompLex 7/82 Jon Bing <i>Informasjonssystemer for Trygderettens kjennelser</i>	126 kr
CompLex 8/82 de Mulder, Oskamp, van der Heyden and Gubby Sentencing by Computer: An Experiment	123 kr
CompLex 9/82 Colin Tapper An Experiment in the Use of Citation Vectors in the Area of Legal Data	56 kr
CompLex 1/83 Arve Føyen <i>Utredning om endringer i pensjonregisterloven</i>	70 kr

CompLex 2/83 Stein Schjølberg Computers and Penal Legislation	140 kr
CompLex 3/83 John S Gulbrandsen og Terje Hoffmann <i>Rettigheter i idrettsarrangementer</i>	64 kr
CompLex 4/83 Sally Moon and Anja Oskamp The Law of Legal Information Systems: Two Essays	95 kr
CompLex 5/83 Datatilsynet <i>Årsmelding 1982</i>	utsolgt
CompLex 6/83 Olav Torvund <i>Betalingsformidling</i>	146 kr
CompLex 7/83 Else Ryen <i>Lov og lovmottaker</i>	103 kr
CompLex 8/83 Daniel Stripinis Probability Theory and Circumstantial Evidence	23 kr
CompLex 9/83 Frede Cappelen <i>Edb-basert informasjonssystem for forvaltningens praksis</i>	36 kr
CompLex 10/83 NORDIPRO Legal Acceptance of international Trade Data	utsolgt
CompLex 11/83 Jørgen Hafstad og Thomas Prebensen Steen <i>Teleksrett og merverdiavgift på programvare</i>	42 kr
CompLex 12/83 Kristin Kjelland-Mørdre <i>Om forenkling av regler</i>	utsolgt

CompLex 13/83 Jon Bing <i>Edb: Mulighet og problem ved forenkling av regelverk</i>	92 kr
CompLex 14/83 Tarjei Stensaasen <i>Uvalgte emner i jus og edb (3. utgave)</i>	190 kr
CompLex 15/83 Anette Klafstad og Ulf Alex Samer <i>Plan for et forsikringsrettslig informasjonssystem</i>	60 kr
CompLex 1/84 Jon Erling Skjørshammer <i>Kabelnett: Bygnings- og ekspropriasjonslov</i>	utsolgt
CompLex 2/84 Tore Andreas Hauglie og Dag Wiese Schartum <i>Forslag til et helserettlig informasjonssystem</i>	120 kr
CompLex 3/84 Justisdepartementet <i>Den elektroniske grunnbok</i>	utsolgt
CompLex 4/84 Datatilsynet <i>Årsmelding 1983</i>	utsolgt
CompLex 5/84 Tove Fjeldvig <i>Tekstsøking: Teori, metoder og systemer</i>	90 kr
CompLex 6/84 Jon Bing <i>Offentlighetsloven og edb</i>	94 kr
CompLex 7/84 Gunnar Bach, Beate Jacobsen and Vidar Stensland The National Social Insurance System of Norway	51 kr
CompLex 8/84 Dag Frøystad Data Protection in Practice I: Identifying and Matching Elements	80 kr

CompLex 9/84 Tove Fjeldvig og Anne Golden <i>Automatisk rotlematisering - et lingvistisk hjelpemiddel for tekstsøking</i>	90 kr
CompLex 10/84 Elling Øyehaug Ose <i>Retstidene som informasjonssystem</i>	120 kr
CompLex 1/85 Jon Bing Data Protection in Practise II: International Service Bueraux and Transnational Data Flow	47 kr
CompLex 2/85 Jon Bing <i>Opphavsrett og edb</i>	176 kr
CompLex 3/85 Dag Wiese Schartum Codex, Calculation and Computers	utsolgt
CompLex 4/85 Olav Torvund <i>To informasjonsrettslige arbeider</i>	52 kr
CompLex 5/85 Datatilsynet <i>Årsmelding 1984</i>	utsolgt
CompLex 6/85 Hans Chr Aakre (red) <i>Utvalgte artikler i rettsinformatikk</i>	utsolgt
CompLex 7/85 Johannes Hansen <i>SARA: Brukerveiledning og programdokumentasjon</i>	150 kr
CompLex 8/85 Johannes Hansen Modelling Knowledge, Action, Logic and Norms	90 kr

CompLex 9/85 Thomas Prebensen Steen (red) <i>Kompendium i informasjonsrett</i>	utsolgt
CompLex 10/85 Tarjei Stensaasen <i>Opphavsretslovens § 43 («katalogregelen»)</i>	97 kr
CompLex 11/85 Jon Bing <i>Straffelovens definisjon av «trykt skrift» anvendt på datamaskinbaserte informasjonssystemer</i>	65 kr
CompLex 12/85 Magnus Stray Vyrje <i>Vanhjæmmel, opphavsrett og datamaskinprogrammer</i>	161 kr
CompLex 1/86 Anne Kirsti Brække <i>Formidlingsplikt for kabeleier</i>	80 kr
CompLex 2/86 Dag Wiese Schartum <i>Stans av edb-tjenester i krigs- og krisesituasjoner</i>	80 kr
CompLex 3/86 Ingvild Mestad <i>«Elektroniske spor» - nye perspektiv på personvernet</i>	100 kr
CompLex 4/86 Jon Skjørshammer <i>Opphavsrett, databaser og datamaskinprogrammer: Kontraktrettslige aspekter</i>	205 kr
CompLex 5/86 Datatilsynet <i>Årsmelding 1985</i>	73 kr
CompLex 6/86 Johannes Hansen Simulation and automation of legal decisions	132 kr

CompLex 7/86 Stein Schjølberg <i>Datakriminalitet og forsikring</i>	54 kr
CompLex 8/86 Thomas Prebensen Steen (red) <i>Kompendium i informasjonsrett (2.utg)</i>	70 kr
CompLex 9/86 Peter Blume <i>Edb-rettlige foredrag</i>	77 kr
CompLex 1/87 Joseph A Cannataci Privacy and data protection law: International Development and Maltese Perspectives	170 kr
CompLex 2/87 Jon Bing og Jon Bonnevie Høyer <i>Publisering av rettsavgjørelser</i>	170 kr
CompLex 3/87 Hagen Kuehn The Social Security System in the Federal Republic of Germany	77 kr
CompLex 4/87 Hanne Plathe Maartmann <i>Personvern i sykepengeutøringen</i>	70 kr
CompLex 6/87 Jon Bing Electronic Publishing: Data Bases and Computer Programs	55 kr
CompLex 7/87 Ánde Somby <i>Selektiv gjenfinning av bestemmelser i bygningsslovgivningen</i>	119 kr
CompLex 8/87 Jon Bing FOKUS: Knowledge based systems for public administration	125 kr

CompLex 9/87 Dag Wiese Schartum The introduction of computers in the Norwegian local insurance offices	230 kr
CompLex 10/87 Knut Kaspersen <i>Kreditopplysning</i>	75 kr
CompLex 11/87 Ernst Buchberger, Bo Göranson and Kristen Nygaard (ed) Artificial Intelligence: Perspectives and Implications	120 kr
CompLex 12/87 Jon Bing, Kristine M Madsen og Kjell Myrland <i>Strafferettslig vern av materielle goder</i>	118 kr
CompLex 13/87 Tove Fjeldvig <i>Effektivisering av tekstsøkesystemer: Utvikling av språkbaserte metoder</i>	175 kr
CompLex 14/87 Jon Bing <i>Journalister, aviser og databaser</i>	66 kr
CompLex 15/87 Andreas Galtung <i>Skatterettslig ekspertsystem: Et eksempel basert på skattelovens § 77</i>	82 kr
CompLex 1/88 Robin Thrap-Meyer <i>Uvalgte emner i rettsinformatikk (4. utgave)</i>	228 kr
CompLex 2/88 Ernst Buchberger, Bo Göranson and Kristen Nygaard (ed) Artificial Intelligence: Perspectives of AI as a social technology	178 kr
CompLex 3/88 Jon Bing og Anne Kirsti Brække <i>Satellittfjernsyn</i>	128 kr

CompLex 4/88 Jon Bing Journalists, Databases and Newspapers	68 kr
CompLex 5/88 Joseph Cannataci Liability and responsibility for expert systems	108 kr
CompLex 6/88 Datatilsynet <i>Årsmelding 1987</i>	58 kr
CompLex 7/88 Henrik Sinding-Larsen (ed) Artificial Intelligence and Language Old questions in a new key	290 kr
CompLex 8/88 Jon Bing Database for offentlige publikasjoner (DOP): Fremtidig organisering NORIS (87)	178 kr
CompLex 9/88 Jon Bing Conceptual Text Retrieval NORIS (77)	118 kr
CompLex 10/88 Henning Herrestad <i>Alderstrygden i et nøtteskall, eller skall, skal ikke, en studie av anvendelsen av ekspertsystemskall for PC innen det juridiske domene</i>	108 kr
CompLex 11/88 Ingvild Mestad L'Informatique, la Liberté Individuelle et la Recherche Epidémiologique Data Protection and Epideminologic Research	98 kr

- CompLex 12/88
 Johs Hansen
 SAFE P: Sikring av foretak,
 edb-anlegg og personverninteresser
 etter personregisterloven
 TERESA (50) 178 kr
- CompLex 13/88
 Henning Herrestad & Dag Syvert Mæsel (red)
**Five Articles on Artificial Intelligence and
 Legal Expert Systems**
 NORIS (83) FKUS 108 kr
- CompLex 1/89
 Dag Wiese Schartum
 En rettslig undersøkelse av tre edb-
 systemer i offentlig forvaltning
 NORIS (85) 178 kr
- CompLex 2/89
 Datatilsynet
 Årsmelding 1988 108 kr
- CompLex 3/89
 Dag Syvert Mæsel og Andreas Galtung
 XCITE
 NORIS(91) 238 kr
- CompLex 4/89
 Robin Thrap-Meyer
 Pantsettelse av datamaskinprogrammer
 og databaser
 TERESA(70) 118 kr
- CompLex 5/89
 Ellen-Kathrine Thrap-Meyer
 Forbrukerkjøp og EDB
 TERESA(58) 178 kr
- CompLex 6/89
 Andreas Galtung
 Rettslige aspekter ved
 miljøinformasjonssystem
 TERESA(72) 118 kr

CompLex 1/90 Dag Wiese Shartum IRIs SPECTRUM 20 artikler i anledning Institutt for rettsinformatikk 20 års jubileum	298 kr
CompLex 2/90 Finn-Erik Vinje (red.) Språket i lover og annet regelverk	188 kr
CompLex 3/90 Datatilsynets årsmelding 1989	108 kr
CompLex 4/90 Eirik Djønne (red.) Datatilsynet – 10 år som personvernets vokter	108 kr
CompLex 5/90 Rolf Riisnæs (red.) Elektronisk betalingsformidling og forbrukerinteresser I	238 kr
CompLex 6/90 Beate Heidenstrøm Hasseltvedt Rettslige normer og juridiske ekspertsystemer En vurdering av enkelte sider ved TAXMAN	118 kr
CompLex 7/90 Anne Oline Haugen Tilgang til offentlig informasjon	148 kr
CompLex 8/90 Frank Iversen (red.) Nordisk rettsinformatikk – Foredrag fra Oslo-konferansen 21. og 22. september 1989	228 kr
CompLex 9/90 Jon Bing Merverdiavgift og Edb TERESA (63)	148 kr
CompLex 10/90 Jon Bing Electronic Copying	98 kr

CompLex 11/90 Karl Fr. Jarbo Kabelnett i Oslo-området – Rettslige aspekter	98 kr
CompLex 12/90 Henning Berger Herrestad <i>Norms and Formalization</i>	158 kr
CompLex 1/91 Marek Sergot <i>The Representation of Law in Computer Programs: A survey and comparison</i>	138 kr
CompLex 2/91 Jon Bing <i>The Portuguese Inforjur Project and Related Issues</i> NORIS (96) III	128 kr
CompLex 3/91 Ola-Kristian Hoff (red.) 20 år med rettsinformatikk 20 år i forvandlingens tegn Institutt for rettsinformatikks jubileumsseminar	148 kr
CompLex 4/91 Andreas Galtung Paperless systems and EDI	198 kr
CompLex 5/91 Rolf Riisnæs (red.) Elektronisk betalingsformidling og forbrukerinteresser II Rapport fra den nordiske konferanse 1990	278 kr

COMPLEX

Bestillingskupong

Ja takk, vi bestiller herved følgende eks.
av COMPLEX:

.....eks. av nr..... à kr .....

.....eks. av nr..... à kr .....

.....eks. av nr..... à kr .....

.....eks. av nr..... à kr .....

Av fremtidige COMPLEX utgivelser (se omtale foregående sider)
bestilles herved:

.....eks. av nr..... à kr .....

.....eks. av nr..... à kr .....

Navn:.....

Firma:.....

Adresse:.....

Postnr./sted:.....

Kupongen sendes til:

Akademika
INTERNASJONAL FAGFORHANDEL

Karl Johansgt. 47
0162 Oslo 1

Bull

GRENSELØS DATAKOMMUNIKASJON

Honeywell Bull A/S,
Tollbugata 32, Postboks 470 Sentrum, 0105 Oslo 1,
Telefon (02) 418030.

Dette er en annerledes rettskildelære. Beretningen er om en reise i jussens indre liv, samspillet mellom juridiske argumenter på veien mot den rettslige avklaring. Det er ikke tung rettsfilosofi eller unødvendige teoretiseringer, men spenningen mellom to argumenter som settes i fokus.

Det første argumentet er forutberegnelighet. Interessen i å vite hva man skal holde seg til og kunne gjøre uten mer eller mindre ubehagelige overraskelser. Dette bidrar til trygghetsfølelse, men samtidig til noe dristighet.

Det andre argumentet er hensynet til den teknologiske utvikling som fenomen, krykke og trussel.

Vi møter konfliktene og samspillet mellom disse argumentene innen ulike områder med praktiske eksempler. Streiftoget omfatter de fleste rettsområder, men særlig ekspropriasjonsrett, tingsrett, allemannsrett, erstatningsrett, produktansvar og arbeidsrett.

ISBN 82-518-2999-2

9 788251 829991